

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

SAFEVÎLER DÖNEMİNDE KADIN

Onur YILDIZ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

SAFEVÎLER DÖNEMİNDE KADIN

Onur YILDIZ

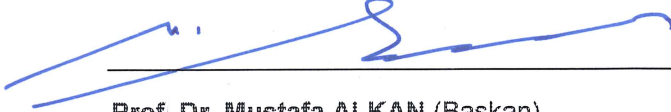
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

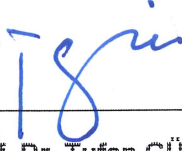
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

ONUR YILDIZ tarafından hazırlanan "SAFEVİLER DÖNEMİNDE KADIN" başlıklı bu çalışma, 04.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından "Yüksek Lisans Tezi" olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Başkan)

Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ (Danışman)

Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa YAZAN SABLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

04.06.2018

Onur YILDIZ

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- Tezimin/Raporumun 04.06.2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

04 /06/2018

Onur YILDIZ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Tufan Gündüz danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Onur YILDIZ

TEŞEKKÜR

İlk olarak, Ortadoğu coğrafyasında kadını araştırmanın en zor olduğu ülkeler arasında yer alan İran'ın, kadın açısından en karanlık dönemi olarak tanımlanabilecek Safevîler döneminde kadını araştırdığım bu çalışmada, bana verdiği cesaretle çalışma azmimi arttıran danışman hocam Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ'e teşekkür ederim.

Avrasya Üniversitesi Öğretim Görevlisi Raheb Mohammadi GHANBARLOU'nun, Safevî kroniklerinin tercümesini yaptığım sırada verdiği tavsiyeler ve tezimin bölümleri hakkındaki yorumları, şahsıma farklı bir bakış açısı kazandırdı. Ayrıca, Mohammedi'nin çalışmam için ihtiyaç duyduğum ve ulaşamadığım kaynakları İran'dan getirme hususunda yardımı, bu çalışmaya tarifi mümkün olmayan bir katkıda bulundu. Kendisine yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Son olarak, meşakkatli çalışmamın her aşamasında yanımda bulunan, sabır ve azim konusunda şahsıma sonsuz destekte bulunan ablam Sevil YILDIZ'a teşekkür etmek istiyorum.

Tezim ile ilgili bütün hatalar ve yetersizlikler şahsıma aittir.

ÖZET

YILDIZ, Onur. “*Safevîler Döneminde Kadın*”. Ankara, 2018.

Bu tez çalışmasıyla, 16. ve 17. yüzyıllarda İran topraklarında hâkimiyet sağlayan Safevî Devleti'nde kadının; sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel faaliyetleri incelenmiştir. 16. yüzyıl öncesinde İran, Azerbaycan ve Türkiye'nin doğusunda konar-göçer aşiretler şeklinde yaşayan ve geleneksel Türk-Moğol yaşam biçiminin özelliklerini gösteren Türk ailesinde kadının yaşam biçimi, yarı göçebe hayat şartları doğrultusunda şekillenmiştir. Fakat, Safevîlerin İran'ı müstakil bir kimliğe kavuşturması ile birlikte, kurulan devletin resmi mezhebi Şiilik ve yerleşik İran kültürünün de etkisiyle İranlı kadınlar, yeni şekillenen bu toplumda önceki durumlarından farklı bir hal almışlardır. Bu dönemde İranlı kadınlar, aldıkları eğitim ve ekonomik bağımsızlığının olumlu etkisinin yanında, bunları kullanabilmelerini sağlayan zekalarıyla; siyasi faaliyetler, eğitim faaliyetleri ve dini faaliyetlerde dikkat çekmişlerdir.

Anahtar Sözcükler

Safevî Devleti, İranlı Kadınlar, Perihan Hanım, Mehd-i Ulyâ.

ABSTRACT

YILDIZ, Onur. *“Women in the Safavid era”*. Ankara, 2018.

In this thesis study, the social, economic, political and cultural activities of the woman in the Safavid State, which dominated the territories of Iran in the 16th and 17th centuries, were examined. Before the 16th century, in the Turkish family, living in Iran, Azerbaijan and eastern Turkey and having the features of traditional Turkish-Mongol tribes way of life, the woman's way of life has been shaped in accordance with the semi-nomadic life conditions. However, with the process of nationalization, in which the Safavids set up an independent identity of Iran, state-official Shiism and established Iranian culture in this new society, the Safavid woman took on a different shape. With the help of Educational attainment and economic independence during the period mentioned, the Safavid woman took on roles in educational and religious activities, as well as in political activities with intelligence that enabled them to use all of these features.

Keywords

Safavid State, Iranian Woman, Pari Khan Khanum, Mahd-i Ulya.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
BİLDİRİM	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
ETİK BEYAN	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
TEŞEKKÜR	V
ÖZET	V
ABSTRACT	Vi
İÇİNDEKİLER	Vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: 1. SAFEVÎLER DÖNEMİ İRANINDA KADINLAR	9
1.1. Safevîler Döneminde İranlı Kadınların Giyim ve Süslenmesi	9
1.1.1. Örtünmenin Temelleri	9
1.1.2. Kumaş Üretim Bölgeleri	13
1.1.3. Giyim ve Örtünme	17
1.1.4. Süslenme ve Takılar	23
1.1.5. İranlı Kadınların Güzelliği	28
1.2. Safevîler Döneminde İranlı Kadınların Ekonomik Faaliyetleri	31
1.2.1. Orta ve Alt Sınıf Kadının Ekonomik Faaliyetleri	31
1.2.2. Fahişe Rakkase ve Şarkıcı Kadınların Ekonomik Faaliyetleri	37
1.2.3. Kadının Yoksulluğu	42
1.3. Safevîler Döneminde İranlı Kadınların Toplumsal Ve Dinî Durumu	45

1.3.1. Kadına Şiddet ve Aşağılama.....	45
1.3.2. Kadınların Dinî İnançları ve İnanç Özgürlüğü	49
1.3.3. Cenaze Merasimi	52
1.3.4. Fahişeler, Rakkaseler ve Şarkıcı Kadınlar	54
1.3.5. Evlilik.....	59
1.3.5.1. Düğün.....	63
1.3.5.2. Boşanma	67
1.4. Safevîler Döneminde Kadın ve Savaş.....	69
2. BÖLÜM: 2. SAFEVÎ SARAYINDA KADIN OLMAK: SAFEVÎLERİN	
KADINLARI VE KIZLARI	75
2.1. Safevîlerde Harem	75
2.1.1. İsim ve Lakaplar.....	75
2.1.2. Annelik.....	77
2.1.3. Haremin Yapısı	79
2.1.4. Harem Kadınlarının Seyahatleri.....	84
2.1.5. Harem Kadınlarının Eğitimi	87
2.1.6. Cariyeler	91
2.1.7. Hanedan Evlilikleri	94
2.1.8. Harem Kadınlarının Danışmanlık Faaliyetleri.....	98
2.1.9. Harem Kadınlarının İmar Faaliyetleri ve Hayır Eserleri	101
2.1.10. Harem Kadınlarının Devleti Savaşa Teşviki.....	105
2.1.11. Harem Kadınlarının Arabuluculuk Faaliyetleri	107
2.2. Safevîlerin İki Güçlü Kadını: Perihan Hanım ve Mehd-î Ulyâ ...	110
2.2.1. Perihan Hanım Mehd-i Ulyâ Mücadelesi.....	110
2.2.2. Mehd-i Ulyânın Kızılbaşlarla Mücadelesi	118

SONUÇ	124
KAYNAKÇA	127
EK 1: Mektup	132
EK 2: Resimler	136
EK 3: Orijinallik Raporu	145
EK 4: Etik Komisyon Muafiyet Formu	147
ÖZGEÇMİŞ	149

GİRİŞ

Safevîler döneminde herhangi bir yabancınn kadınların yaşam alanına ulaşması ve onlarla iletişim kurması neredeyse imkânsızdı. Bu dönemde, evli bir kadınla ya da olgunluk çağına ulaşmış bir kızla, akraba bir erkeğın dışında herhangi birinin kuracağı temas, İnan toplumunda büyük bir suç olarak algılanmasının yanında hayati risk taşımaktaydı. Sıradan kadınlar, günlük yaşamlarının büyük bir bölümünü evlerinde, kocalarının ya da erkek akrabalarının kontrolünde geçirirken dışarıda katıldıkları etkinlikler, sadece kadınların katıldığı ve erkeklerin belirli bir mesafede yaklaşabildikleri etkinliklerdi. Kadınlar, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için dışarı çıktıkları pazar alışverişlerinde, kutsal mekân ziyaretlerinde ve söz konusu dönemde genellikle sıradan kadınların katıldığı bir etkinlik olan hamam eğlencelerinde, vücudu kapatmak için kullanılan birçok aksesuarın yanında, bedeni kafadan ayak parmağına kadar örten tek renkli uzun çarşaflardan yararlanmaktaydılar. Bu sebeple, sıradan İranlı kadınlar ile ilgili elimize geçen bilgiler genellikle ispata muhtaç ve ayrıntıdan yoksundur. Ancak, bu dönemde sıradan kadınların ev yaşantıları ile ilgili ele geçirilmiş sınırlı bilgi, İranlı kadınların yaşantıları hakkında ayrıntılı bir anlatım sunmak açısından önemlidir.

Harem kadınları ise, sıradan kadınlara göre daha kontrollü bir ortamda yaşamakta ve tüm faaliyetleri, I. Şah Abbas dönemine (1628-1688) kadar farklı saray görevlileri, sonrasında ise Saray Hâceleri tarafından kontrol edilmekteydi. Belirli istisnalar dışında kadınlar kocaları olmadan sadece hasta ve akraba ziyaretlerine gidebilmekte, hem bu ziyaretler hem de eşleriyle birlikte katıldıkları şehir gezileri, kutsal mekan ziyaretleri, av partileri gibi etkinlikler; "Koruk" olarak adlandırılan bir uygulamayla korunmaktaydı. Bu uygulamaya göre, sarayın dışına çıkıldığında harem kafilesinin önünden ve arkasından onları takip eden bir grup görevli, erkeklerin herhangi bir yük aracını göreceğ mesafeye kadar kafileye yaklaşmasını engellemekteydi. Aksi davranışlar ise işkence ve ölüm ile cezalandırılmaktaydı. Ayrıca, harem ile ilgilenen en yakın görevliler olan Siyah Hâceler, haremın sınırlarının ifşa edilmesini engellemek amacıyla, genellikle

Afrika ülkelerinden getirilip yetiştirilen hadımlardan oluşmakta ve bu grubun İran halkı ile hiçbir akrabalık bağının bulunmamasının yanında en ufak hatalarında ölümle cezalandırılacaklarını bilmeleri, onları harem sınırlarını canları pahasına koruyan görevliler haline getirmekteydi.

Bu sebeple, Safevîler döneminde harem kadınları hakkında elimize geçen bilgiler, genellikle İran'ı dışarıdan ziyaret eden seyyahlar tarafından sağlanmakta; zaman zaman Şahlar tarafından saraya davet edilen seyyahlar, bu davetlerde saray görevlilerinden belirli bir ücret karşılığında ya da ısrarla, harem kadınları hakkında bilgi sağlamanın yanında kısıtlı da olsa gördüklerini ve gittikleri şehirlerde şehir halkıyla irtibatları sonucu elde ettikleri güvenilirliği tartışılır bilgileri kayıt etmekteydiler.

Safevîler döneminde İranlı kadınlardan bahseden kaynaklar hususunda bir değerlendirme yapıldığında ise saray tarihçileri ve İran kökenli yazarlar, kadınlar konusunda yorumda bulunmaktan kaçınmakta; edebiyat ve tarih yazımında kadınlardan bahsedilmesi genellikle olumsuz karşılanmaktaydı. Kadınlardan sadece, anlatılmaması durumunda seyrinde kopukluklar yaşanacak siyasi olaylarda bahsedilmekte; bu anlatımların genelinde üst sınıf kadınlara yer verilirken sıradan İranlı kadınların yaşantılarına eserlerde yer verilmesi ise gereksiz görülmekteydi. Fakat, şunu da belirtmek gerekir ki bazı kadınların karizmatik olmaları ve faaliyetleriyle devletin gidişatını etkilemeleri sebebiyle İran kaynakları bu kadınlarla ilgili daha geniş bilgilere yer vermiştir. Bu sebeple, kaynaklarda bu kadınlarla ilgili birçok bilgiye rastlanmakta ve bu bilgiler araştırmacıya belirli bir seviyede karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır.

Anlatımlarında İranlı kadınlara yer veren İran kaynaklarının çalışmamızda kullandığımız önemlilerinden birkaçını kısaca değerlendirecek olursak; İran kaynaklarının bir grubu, Safevîlerin atası Şeyh Safüyiddin'den başlayarak I. Şah Abbas dönemine (1628-1688) kadar gerçekleşen olaylara yer vermekte, diğer grup ise I. Şah Abbas döneminden Safevî Devleti'nin yıkıldığı Şah Sultan Hüseyin döneminin (1694-1722) sonuna kadar gerçekleşen olaylardan

bahsetmektedir. Buna göre çalışmamamızda yararlandığımız bazı İran kaynakları şu şekildedir:

Ahsenü't Tevârih: Safevî tarihçilerinden Hasan Bey Rumlu (ö.1577) tarafından kaleme alınan eserin bilinmeyen sebeplerden dolayı sadece 11. ve 12. ciltleri günümüze ulaşmıştır. Hasan Bey Rumlu'nun bir saray görevlisi olması ve bu nedenle eserinde olayları Safevîleri destekler tarzda ele almasına rağmen "tarihlerin en iyisi ve güzeli" anlamına gelen bu eserde, Haydar Mirza'nın ölümü (1577) ile Muhammed Hüdabende'nin tahta çıkışı (1578) arasında gerçekleşen olaylar, diğer eserlerde rastlanmayan bir şekilde ayrıntıyla anlatılmıştır. Özellikle, II. Şah İsmail'in ölümünün anlatıldığı bölümde, Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım ve diğer harem kadınlarının faaliyetleri hakkında verilen birçok bilgiye, sadece bu kaynakta rastlanmaktadır.

Hülasatü't-Tevârih: 1546 yılında İran'ın kum şehrinde dünyaya gelen Kadı Ahmed Kumî tarafından yazılan bu eser, yazarın sarayda Müstevfi-yi Memâlik görevinde bulunması, anlattığı birçok olaya şahit olması ve saray kaynaklarına ulaşabilme imkânı bulunması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Şeyh Safüyiddin'in hayatından başlayarak Şah Tahmasb ve çocukları dönemine kadar gerçekleşen olaylarda kadınların faaliyetlerini farklı boyutlarıyla anlatan Kumî, Perihan Hanım ve Muhammed Hüdabende'nin eşi Mehd-i Ulyâ arasında gerçekleşen olayları gözler önüne seren güvenilir tarihçilerdendir. Ayrıca, yazarın sanata ve edebiyata olan özel ilgisi, onun saray kadınlarının yetiştirilmesi ve eğitimi hususunda bize ayrıntılı bilgiler vermesine yardımcı olmuştur.

Nekâvetü'l-Âsâr fî Zikri'l-Ahyâr: Eser Mahmud b. Hidayetullah Natanzi tarafından kaleme alınmıştır ve 1600 yılına kadar gerçekleşen olaylardan bahsetmektedir. Dönemin en önemli kaynaklarından biri olan bu eser, özellikle Perihan Hanım'ın ölümünden, Şah Tahmasb ve I. Şah Abbas dönemleri arasında harem kadınlarının mücadelelerinden bahseden önemli kaynaklardan biridir.

Tarih-i Abbasî veya Rûznâme-i Molla Celâl: I. Şah Abbas'ın müneccimi olan Molla Celal tarafından yazılan bu eser, yazarın Şah Abbas dönemindeki birçok olaya şahitlik etmesi sebebiyle önemlidir. Şah'ın meclislerinde bulunan ve onunla birçok sefere katılan Molla Celal'in, Gilan olaylarında üstlendiği aracı rol ve Han Ahmed Gilânî'nin Osmanlı topraklarına kaçıışı sonrası Şah'ın halası Meryem Begüm'ün saraya getirilmesine şahit olması, bu eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Haydar Mirza'nın ölümünden (1577) başlayarak ağırlıkla Şah Abbas dönemi olaylarına değinen Tarih-i Abbasî, İranlı kadınlara özel birçok Şah fermanını içermesi sebebiyle İskender Bey'in Târih-i Âlem-ara-yı Abbasi eserinden sonra Şah Abbas döneminin en önemli eseridir.

Târih-i Âlem-ara-yı Abbasi: Şah Abbas döneminin (1628-1688) birçok açıdan en güvenilir kaynağı olan bu eser, İskender Bey Türkmen tarafından yazılmıştır. Safevî tarihini Şeyh Safüyiddin'den başlayarak özet bir şekilde anlatan eser, ağırlıkla Şah Abbas dönemi olaylarını içermektedir. Şah Abbas'ın sarayında Münşi-yi Azim görevine kadar yükselen İskender Bey, gerçeklik ihtimali az olan olayları anlatmaktan kaçınması sebebiyle İran tarih yazımında önemli bir yere sahiptir. Perihan Hanım Mehd-i Ulyâ mücadelesini en ayrıntılı ve tarafsız anlatan eser olarak göze çarpan Tarih-i Âlem ara-yı Abbasi'de İskender Bey'in, II. Şah İsmail'in Haydar Mirza'ya karşı mücadelesinde Haydar Mirza'yı desteklemesi ve eserinin hiçbir bölümünde İsmail'den Şah olarak bahsetmeyerek ondan sadece İsmail Mirza olarak bahsetmesi, onun eleştirilmesine sebep olmuştur.

Rüstemü't Tevârih: Muhammed Haşim Asaf tarafından kaleme alınan bu eser, incelediği dönem itibariyle bahsettiğimiz ikinci tip çalışmalardandır. Yani, I. Şah Abbas sonrası döneme değinen ve özellikle Şah Sultan Hüseyin dönemi (1622-1694) olaylarını ve Safevî Devleti'nin yıkılış sebeplerini inceleyen eserlerdendir. Şah Sultan Hüseyin dönemini babasından aldığı bilgilerle anlatan Muhammed Haşim, Rüstemü't Tevârih'i Safevîlerin yıkılışından sonra kaleme almıştır. Şah Sultan Hüseyin'in yönetiminde saray ile halk arasında ortaya çıkan kopukluğu, harem kadınlarının ve saray görevlilerinin topluma saldırdığı fesadı, yöneticilerin aşırı israfını ve Safevîlerin içine girdiği mali çıkmazı ayrıntılı bir şekilde

inceleyen bu eser, yazarın yer yer kullandığı abartılı dil ve rakamlar sebebiyle eleştirilmesine rağmen faydalandığı kaynaklar açısından önemlidir.

Safevîler döneminde anlatımlarında İranlı kadınlara yer veren diğer kaynak grubu ise seyahatnamelerdir. Akkoyunlular döneminde, Osmanlıların Avrupa için bir tehdit oluşturmaya başlaması ile birlikte Avrupalı liderler tarafından İran'a ittifak arama gayretiyle gönderilen görevliler, raporlarında İran hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermiş; Safevîler dönemine gelindiğinde ise bu amaçla İran'ı ziyaret eden kişilerin sayısı I. Şah Abbas dönemine (1588-1628) kadar seyrek bir şekilde, bu dönem ve sonrasında ise artarak devam etmiştir. Seyahatnamelerinde saray merkezli bir anlatımın dışında olan seyyahların, Safevîler döneminde İran'ı ziyaret etme amaçları ise farklı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Tavernier ve Chardin mücevher tüccarı olmaları sebebiyle İran'ı ziyaret ederken, Sanson ve Krusinski din adamıdır ve Hristiyanlık dinini yaymak için İran'dadırlar. Olearius ve Figueroa siyasi heyetler eşliğinde İran topraklarına ayak basarken, Della Valle ve Careri'nin amacı ise sadece seyahattir. Seyyahlar gerek sıradan kadınlar gerekse harem kadınları hakkında bize en ayrıntılı bilgileri sunmaktadırlar. Fakat, şunu da unutmamak gerekir ki genelde seyyahların İran toplumu, kültürüne ve diline olan yabancılıkları, çalışmalarında İran'ın genel bir resmini sunmaları sebebiyle İranlı kadınlar üzerine özel bir araştırma gayretinde olmamaları ve bazılarının çalışmalarında görülen gerçek üstü anlatımlar sebebiyle verilen bilgilerin diğer kaynaklarda karşılık bulmama durumu, okuyucuyu zaman zaman şüpheye düşürmüştü ve bu kaynakların güvenilirliğini etkilemiştir. Yine de seyyahların sağladığı bilgiler, Safevîler döneminde İranlı kadınlar hakkında dikkate değer veriler sunmakta, hatta Chardin, Tavernier ve Pietro Della Valle gibi Avrupalı seyyahların çalışmalarında kullandıkları kadın görselleri, anlatımlarını daha somut hale getirmektedir. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca İran'ı ziyaret eden seyyahlarca kaleme alınan seyahatnamelerden çalışmamızda yer verdiğimiz birkaçı şunlardır:

Della Valle Seyahatnamesi: Viaggi Di Pietro Della Valle Il Pellegrino tarafından kaleme alınan bu seyahatname, I. Şah Abbas dönemini (1588-1628) konu alan

önemli ve güvenilir seyahatnamelerdendir. İtalyan seyyahın Fars diline hâkimiyeti, yazım yeteneği ve iyi bir izlenimci olması onun Şah Abbas ile birlikte katıldığı davet, sefer ve şehir gezilerinde gördüklerini akıcı şekilde okuyucuya aktarmasında etkilidir. Ayrıca, seyyahın İran'a karısıyla birlikte gelmesi, Della Valle'nin erkeklerin katılmadığı etkinliklerde kadınların faaliyetleriyle ilgili ulaşılması zor olan birçok bilgiye ulaşmasını sağlamıştır. Bunlara örnek olarak, düğünlerde kadınlara ayrılan bölümde gerçekleşen olaylar ve Şah Abbas döneminde kadınlara özel eğlencelerde gerçekleşen ve daha önce hiçbir seyyahın ulaşamadığı bilgiler gösterilebilir. Della Valle ayrıca, kadınların savaflara katılımı ve seferlerdeki pozisyonlarıyla ilgili okuyuculara ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

Tavernier Seyahatnamesi: Şah Safi (1628-1642), II. Şah Abbas (1642-1666) ve Şah Süleyman (1666-1694) dönemlerinde İran'ı birden çok defa ziyaret eden Fransız mücevher tüccarı Jean Baptiste Tavernier tarafından kaleme alınan bu seyahatname, harem kadınlarının giyim ve yaşantılarına ayrıntılı bir şekilde yer vermesi ve sarayın iç yapısı konusunda verdiği ayrıntılı bilgiler sebebiyle önemlidir. Ayrıca, seyyahın harem kadınlarının yaşantıları, birbirleriyle ve eşleriyle olan ilişkileri hakkındaki yorumları onu, Fars diline hâkim olmamasına rağmen, diğer seyyahlardan ayıran artı bir durumdur. Tavernier, İran'ın birçok şehrini farklı zamanlarda ziyaret etmesi ve bu şehirlerde yaşayan kadınların yaşantılarına eserinde yer vermesi sebebiyle, okuyucuya farklı bölgelerde yaşayan kadınların yaşantılarını karşılaştırma imkânı sunmaktadır.

Don Garcia Seyahatnamesi: İspanyol Büyükelçi Don Garcia De Silva y Figueroa tarafından kaleme alınan bu seyahatname, birçok açıdan I. Şah Abbas'ın yönetimi sırasında kaleme alınan en önemli seyahatnamedir. İran'ın birçok bölgesini gezen Don Garcia, kadınların imar faaliyetleri, şehir yaşamları, günlük giyimleri ve dinî faaliyetleri konusunda okuyucuya ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Şah Abbas'ın harem kadınlarıyla ilişkisi ve harem içi yaşantısı konusunda benzerine diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgilere ulaşan Don Garcia, saray merasimlerini de dikkatli bir şekilde incelemiştir. Don Garcia'nın İspanya'nın çıkarları sebebiyle İran'da bulunması ve dindar kişiliği sebebiyle

genelde Müslümanlara ve özelde Safevîlere olan düşman tutumu, eserinin birçok bölümünde göze çarpmakta ve çalışmanın güvenilirliğinin okuyucu tarafından sorgulanmasına sebep olmaktadır.

Sanson Seyahatnamesi: Fransız din adamı Pere Martin Sanson tarafından kaleme alınan bu seyahatname, Şah Süleyman döneminde (1666-1694) İran'da bulunan seyyahın, Şah'ın meclislerinde bulunması ve sarayda saygıyla karşılanması sebebiyle burada gerçekleşen olaylarla ilgili birçok bilgi içermektedir. Özellikle seyyahın; Şah'ın kadınlara ve israfa düşkünlüğü, harem kadınlarına yapılan işkenceler, harem kadınlarının birbirlerine olan düşmanlıkları, şehzadelerin şüpheli ölümleri konularında saray görevlilerinden faydalanarak ele geçirdiği değerli bilgiler, Sanson'u Şah Süleyman döneminde İran'ı ziyaret eden seyyahlar arasında dikkat çekici bir konuma yerleştirmiştir.

Chardin Seyahatnamesi: Fransız bir mücevher tüccarı olan Jean Chardin, II. Şah Abbas (1642-1666) ve Şah Süleyman (1666-1694) dönemlerinde İran'ı ziyaret etmiş, 10 yıla yakın bir süre İran'da yaşamıştır. Gezdiği şehirlerde gördüğü ilginç şeyleri kaydetmek için yanında bir ressam bulunduran seyyah, aynı zamanda Safevî sarayları ve İsfahan'ın farklı bölgelerinden birçok görseli seyahatnamesine eklemiştir. Harem kadınları ve şehzadelerin eğitimi ile ilgili değerli bilgilere ulaşan Chardin, bu bilgileri saray görevlilerinden, harem kadınlarından ve gezdiği şehirlerde pazarlarda karşılaştığı insanlardan aldığını ve bilgilere ulaşmak için her yolu denediğini belirtmiştir. Bu eserin bir bölümü Ayşe Meral tarafından 2013 yılında Türkçe'ye çevrilmiş ve Kitap Yayınevi tarafından satışa sunulmuştur.

Yukarıda bir kısmından bahsedilen çalışmaların ötesinde, biz bu tez çalışmasında; Safevî kronikleri, İran'ı farklı zamanlarda ziyaret eden seyyahların seyahatnameleri ve çeşitli dillerde telif eserleri kullanarak Safevîler döneminde İranlı kadınların faaliyetlerini araştırdık. Türkiye'de İranlı kadınlar ile ilgili yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olması ve bu konuda yapılmış çalışmaların sadece Safevîler döneminde yaşayan birkaç nüfuzlu kadının etrafında

toplanması durumu, bizi İranlı kadınlar üzerine genel ve ayrıntılı bir çalışma yapmaya iten önemli etkidir.

Tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, İranlı kadınların kendine has giyimi ve bu giyiniş tarzının sebebinin yanında 16. ve 17. yüzyıllar arasındaki değişimine değinilmiştir. Ayrıca, seyyahların İran kadınının güzelliği üzerine yorumlarına da yer verilerek okuyucunun bu dönem kadınına daha iyi tanınması amaçlanmıştır. Bu bölümün devamında, Safevî toplumunun farklı sosyal ve ekonomik çevrelerinden kadınların devlet ekonomisine katkıları ve ekonomik faaliyetlerini yürütme şekillerinden ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Daha sonra, İranlı kadınların sosyal ve kültürel durumlarının yanında inanç özgürlüğü gibi konular, İran toplumunun kadına bakışı da dikkate alınarak incelenmiştir. Son olarak, İranlı kadınların savaşçı özellikleri ve savaşlardaki pozisyonu, kadının seferlere katılımından esaretine, ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, Safevîlerin kadınları ve kızlarının siyasi gücü ve ülke siyasetine katılımı incelenirken Safevî Devleti'nin en karizmatik iki kadını olan Perihan Hanım (1548-1578) ve Mehd-i Ulyâ'nın birbiri ardına Safevî sarayındaki yükselişleri ve karmaşık siyasi anlaşmazlıklar neticesinde ölümleri değerlendirilmiştir. Bu bölümde Ayrıca, Safevî Şahlarının yaşam alanı olan harem tanımı, iç yapısı, görevlileri; harem kadınlarının seyahatleri ve eğitimleri gibi çeşitli konulara değinilerek Safevî devletinin en önemli kurumlarından biri olan harem, farklı bakış açılarıyla incelenmiştir.

1. BÖLÜM

1. SAFEVÎLER DÖNEMİ İRANINDA KADINLAR

1.1. SAFEVÎLER DÖNEMİNDE İRANLI KADINLARIN GİYİM VE SÜSLENMESİ

İranlı tarihçiler, Safevîler döneminde kadınlarla yüz yüze görüşmenin zorluğundan dolayı İranlı kadınların giyim ve süslenmesi hakkında ayrıntılı bilgiler sağlama konusunda eksiklikler yaşamışlardır. Safevîler döneminde İran'ı ziyaret eden Seyyahlar ise bilgiye ulaşma zorluğuna rağmen, İranlı kadınların özel bir örtünme ve giyim şekline sahip olduklarını belirtmişlerdir. Safevî kaynaklarında, kadınların giyim ve süslenmesi hakkındaki bilgilerin yeterli olmaması sebebiyle biz bu bölümde genel olarak, seyyahların yorumlarına ve kadınlarla görüşme imkânına sahip olan araçlar yardımıyla edindikleri bilgilere değineceğiz.

1.1.1. Örtünmenin Temelleri

Safevîler döneminde İran toplumu, kadınların kıyafetlerinin herhangi bir yabancı tarafından görülmesini geleneklerine, dini inançlarına aykırı bulmuş; bu durumu büyük bir skandal olarak algılamıştır. Bu bakış açısına göre, bir kadının kıyafetinin görülmesi, onun fiziksel özelliklerinin anlaşılmasıyla eş değer olarak algılanmıştır.

Chardin (2014, s. 459), (1628-1642) yılları arasında Safevî Devletini yöneten I. Şah Safi'nin, kızı ile yaptığı bir mücevher alışverişinden sonra harem ağası ile yaşadığı diyalogu şöyle aktarıyor: "... Harem ağası, hanımın bana karşı çok nazik olduğunu, elbiselerine ve kemerine dikilmemiş olsalardı başka mücevherleri de bana göstermek istediğini, fakat onlarda hanımların kıyafetlerini yabancılara göstermenin adetten olmadığını söyledi. Bu doğrudu, böyle bir şey namus lekesi olarak kabul edilirdi; bunun dışında bir hanımın elbiselerini

görerek boyu ve şeklinin çıkarılabileceğini ve büyüler yapılabileceğini söylüyorlar...”

Benzer bir olaya, Figueroa (1343, s. 250) ve kâtibinin Kum’da, şehrin büyüklerinin onları karşılaması sırasında, aralarında geçen bir konuşma ile rastlıyoruz. Grubu karşılayan ve şehrin Kadısı olduğunu düşündükleri kişi onları şu sözlerle karşılamıştır: “Şüphesiz, karşılayanlar arasında hiç kadın görmemeniz sebebiyle şaşkınsınız. Kadınların hiçbir zaman kendini yabancılara ve özellikle batılılara göstermemesinin sebebi, bu şehir halkının bu konuyu olağanüstü bir şekilde kutsallaştırmasından dolayıdır.”

Diğer bir bölümde, İran’ın Lar Şehrine yapılan ziyarette Figueroa (1343, s. 93-94), Lar valisinin tuğladan yapılan ve birkaç bina yüksekliğinde olan evinin güzelliğine değinerek evin avlu bölümünün arka kısmındaki kadınların gizli sükûnet yerinden bahsetmiştir. Kadınların yerleşimdeki gizlilik durumunu ise, Arap, Türk¹ ve İranlıların geleneklerinde bulunan, kadınların hiçbir zaman yabancı erkeklerin karşısına çıkmaması ve yüzlerini göstermemesi kaidesine dayandırmıştır.

Chardin (1336, s. 219) göre ise, “... İran’da kız çocukları altı ya da yedi yaşlarına girdiklerinde örtünmeye tâbi tutuluyorlardı ve bu yaşlardan önce bazen babalarıyla birlikte evden dışarı çıkıyorlardı.”

Dinî ve geleneksel sebeplerin yanında, Safevîler döneminde İran’ı ziyaret eden seyyahlara göre, İranlı kadınların örtünmesinin bir diğer sebebi ise, İran erkeklerinin kıskançlıklarıydı. Figueroa (1343, s. 157), İran erkeklerini kendi kadınlarına karşı dünyanın en kıskanç erkekleri olarak tanımlamıştır. Ona göre, İranlı erkeklerin bu kıskançlıkları öyle bir ölçüdeydi ki, kadınlar büyük bir

¹ Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın sarayını ziyaret eden Venedik elçisi Caterino, İran’ın dostu olan Venedik gibi güçlü bir Cumhuriyetten gelmesi sebebiyle sevinçle karşılanmıştı. Fakat, Uzun Hasan ile yaptığı görüşmenin ardından Melike Despina Hatun ile görüşmek istemesi üzerine müsaade alamamıştı. Bu durumu, İran’ın geleneklerine göre hiçbir İranlının bu şekilde bir müsaadesinin olmadığına dayandıran elçi şöyle eklemiştir: “Onların âdetlerine göre saray kadınlarını kimse göremezdi. Eğer görürlerse onun biriyle zina yaptığı düşünülür.” (Contarini & Zeno, 2016, s. 18).

kısıtlama altında hayatlarını devam ettiriyorlardı ve erkekler onların herhangi bir konuda özgürlük talebini tamamen reddediyorlardı. Bu duruma ek olarak, yabancı erkeklerle yapılacak bir sosyalleşme girişimine de hiçbir şekilde müsaade edilmiyordu.

Chardin (1336, s. 108-109), I. Şah Abbas döneminde (1588-1628), İsfahan şehrinde yaşanan kıskançlık ile ilgili bir olayı, Şah Abbas'ın geçen yüzyılın başlarında bir Topçubaşı'nın imâretini ele geçirdiğini ve Topçubaşını ve ailesini ortadan kaldırdığını belirterek, bahse başlamıştır. Chardin'e göre, delilik derecesinde kıskanç olan Topçubaşı'nın harem ağaları, bölge halkının sıcak havalarda çatılara çıkma geleneğine aldırıyor ve Topçubaşı'nın komşuları çatıya çıktığında, reislerinin evi görülür düşüncesiyle, komşuları pusuya yattıkları yerden tüfekte öldürüyorlardı. Şah'a bu konuda giden şikayetler sonucunda, bu kişinin yaptığı işten vazgeçmesi istenmiş ve Şah bu kişiden "her zaman kadınlarının halk tarafından izlenmesinden, görülmesinden korkuyor ve onları akşamları da aynı gündüz vakitlerinde olduğu gibi odalarında tutuyor, dışarı çıkmalarına izin vermiyor." şeklinde bahsetmişti. Yine bir gece, Şah'ın yüksek rütbelilerinden ve Topçubaşı'na komşu olan bir kişi, kendi evinin terasında tüfekte öldürülmüştü. Bu kişinin akrabaları durumu Şah'a bildirmiş ve sarayın dışında bekleyen tanıkların şahitliğiyle Topçubaşı'nın şimdiye kadar 20 kişiyi öldürttüğünden bahsetmişlerdi. Duyduklarına öfkelenen Şah, Topçubaşı'nın sülalesinden kimseyi bırakmayacak şekilde çoluk, çocuk ve uşaklarla birlikte tüm ailenin öldürülmesi emrini vermişti.

Suçlunun aşırı derecede kıskançlığı sebebiyle I. Şah Abbas'ın verdiği ceza normal olarak görülebilir, fakat Safevî Şahları da kıskançlık ve harem yaşamının gizliliği konusunda İran erkeklerinden farklı değillerdi. Kampfer (1363, s. 226) göre, Şahların tüm gayreti haremde yaşanan olayların dışarı aktarılmasının engellenmesi üzerinedir. Haremi terk eden kadınlar, affedilmek amacıyla harem sınırlarını kimseyle hatta yeni kocalarıyla bile paylaşmayacakları üzerine ülkenin büyüklerine yemin ediyorlardı.

Her ne kadar İranlı kadınların örtünmesinin sebebi toplumun dinî, geleneksel gerçekliklerine ve erkeklerin kıskançlığına dayansa da örtünmenin ya da bir diğer ifadeyle kadının kendini gizlemesinin ölçüsü, İran toplumunda çeşitli sınıfsal ve dinî farklılıkların etkisinde değişkenlik göstermekteydi.

Örneğin, hangi sınıftan olursa olsun İranlı kadınlar, Şah'ın ve yüksek rütbeli kişilerin huzurunda yüzlerini saygı gereği açıyorlardı. Antonio de Gouveia'ya göre, I. Şah Abbas'ın Kâşân ziyaretinde, şehre yaklaştığı sırada halk onu karşılamak için kadın ve erkek şeklinde bir grupla ona yaklaşmışlardı. Bu grupta bulunan kadınlar, peçelerini kaldırmış ve yüzleri açıktı. Seyyaha göre, Şah'ı görmek bu kadınları mutlu etmişti ve mutlulukları enteresan görünüyordu (Hicâzî, 2002, s. 270).

Della Valle (1348, s. 102-103) ise, muhattapları nazarında önem arz etmeleri sebebiyle, örtünme ölçüsüyle ilgili kurallara yüksek sınıf kadınlar arasında daha fazla uyulduğundan alt ve orta sınıf kadınlar içinse bu durumun daha az önemli olduğundan bahsetmiştir.

Della Valle'yi doğrular şekilde, Figueroa (1343, s. 157), alt sınıf kadınlar, esnaf eşleri ve kızlarının şehirlerde grup halinde hareket ettiklerini; hamama, eğlenceye veya herhangi bir şeyi izlemeye topluca gittiklerini belirtmiştir. Fakat soylu kadınların ise, hiçbir zaman evden tek başlarına dışarı çıkmadıklarını ve sürekli bir dikkat ve koruma altında olduklarını eklemiştir. Ayrıca bu kadınlar, evlerinde sahip oldukları özel hamamları kullanmışlardır^{2 3}.

Örtünme ölçüsüne etkisinden bahsettiğimiz bir diğer husus ise dinî inançtı. Safevîler dönemi İran toplumunda, belirli gruplar dinî inançlarının etkisiyle farklı derecelerde örtünebiliyorlardı. Örneğin Figueroa (1343, s. 231) göre, Ermeni

² Perihan Hanım'ın bu bilgiyi doğrular şekilde hiçbir zaman haremden dışarı çıkmadığından bahsettiği bölüm için ekler bölümünde Perihan Hanım'ın Kardeşi II. Şah İsmail'e yazdığı mektuba bakınız.

³ Farklı bir örnek olarak fahişelerin örtünme ölçüleri için, Chardin (2014, s. 282-283) nolu sayfalara bakınız.

kadınlar, İranlı diğer kadınlara göre daha az dışarı çıkıyor ve çıktıklarında ise yüzlerini tamamen kapatmaları sebebiyle onları diğer kadınlardan ayırt etmek pek mümkün olmuyordu. Fakat Hz İsa'nın doğum gününde evli veya kız olsun yüzleri tam açık bir şekilde ve grup olarak sokaklarda görülebiliyorlardı.

Yine Figueroa (a.g.e 1343, s. 206) göre, Zerdüştilerin ise, saç ve boyunları öyle bir ölçüde kapanıyordu ki, onlara bakıldığında yüzlerinden başka bir şey görünmüyordu. İranlı diğer kadınlardan farklı olarak, Zerdüştilerin baş örtüleri "İspanyol yaşlı kadınların başlarını örtmek için kullandıkları örtülere benziyordu."

Della valle (1348, s. 78-79) ise, Zerdüşti kadınların yüzlerinin açık olması hususunda Figueroa ile hem fikirdir. Fakat, ona göre bu kadınlar Müslümanların aksine sokağa açık bir yüz ve kafa ile çıkıyorlardı.

Sonuç olarak, Safevîler döneminde İranlı kadınların örtünmesinin temelini dini inanç, gelenekler ve seyyahların aşırı olarak yorumladığı İran erkeğinin kıskançlığı oluşturmuştur. Örtünmenin derecesi ise, sınıfsal ve dinî farklılıkların tesirinde olmuş ve belirli farklılıklar göstermiştir.

1.1.2. Kumaş Üretim Bölgeleri

Sürekli bir değişimin aksine, İranlı kadınların günlük hayatta kullandığı kıyafetlerin bazı bölümlerinin stil ve modeli, dini gelenek ve göreneklerin etkisi ile şekillenmekte ve devamlılık göstermekteydi. Örneğin, İran kadınının örtünmek amacıyla kullandığı çarşaf, peçe ve türban İslâmiyetin İran topraklarında yayılmasından itibaren neredeyse aynı özellikleri göstermektedir. Bu şekilde bir süreklilik gösteren giyim anlayışı, Safevîler dönemi kadın kıyafetlerinde de görülmüş ve kadın giyiminin asli özelliklerini oluşturmuştur. Ayrıca, Safevîler dönemi ile ilgili araştırmalarda, Avrupalıların izlenimlerinden faydalanarak, kıyafetlerin stil ve çeşitliliğinden haberdar olmakla birlikte, bu kıyafetlerin sosyal tabakalara göre farklılık gösterdiği bilgisine de sahibiz. Ne yazık ki, bahsedeceğimiz kıyafetlerin ekonomik değerleri ve farklı yönleri

hakkında bilgilendirici bakış açıları ve izlenimlere İran'ın içtimai tarihinin incelendiği çalışmalarda pek rastlayamamaktayız.

Kadınların giyiminin kalitesi ve ekonomik değeri, Safevîler döneminde istisnai durumlar dışında⁴ eşlerinin makam ve servetleriyle doğru orantılıdır. Her ne kadar kadınları baştan ayağa örten ve giyim aslı unsurlarından olan çadır gibi önemli parçalar farklı tabakalardan kadınlar arasında farklılık göstermese de giyilen çadırların kumaşlarının cins ve kaliteleri farklı olmuştur. Bu durumu kadınların taktığı şapkalar üzerinden değerlendirecek olursak, Careri (1348, s. 135) ve Tavernier (1336, s. 627) gibi seyyahlar, İranlı kadınların başlarına şapka taktıklarını ve zengin kadınların şapkalarının farklı olduğunu, etraflarının altın sikkeler ve değerli taşlarla işlendiğini belirtmişlerdir.

Taghavi & Musavi (1392, s. 98-99) ise, bu durumu doğrular bir şekilde, Safevî sarayından bahsederken Prensesler, Rakkaseler veya genç kızların kıyafetlerinin dizaynındaki benzerlik durumu ve benzer modelde üretimin, kıyafetlerin bu dönemde sosyal tabakalara has sembolik bir fonksiyona sahip olduğunun göstergesi olduğunu belirtmiştir.

Ayrıca, farklı sınıflardan kadınların giyimlerinin ve süslenmelerinin farkını anlamak açısından, saray kadınlarının giyim harcamalarını incelemek bu durumu daha anlaşılır hale getirmektedir. Hicâzi (2002, s. 283-284) göre; "İranlıların lüks severliğinin en büyük yansıması onların haremlerinde kendini göstermekteydi. Sarayın masrafları kadınların sayısının fazlalığı ve aşk, muhabbet yolunda aşırılık göz önüne alındığında çok fazlaydı. Pahalı giysiler ardı ardına alınıyor ve yenileniyor ve kokular aşırı bir şekilde tüketiliyordu. Fakat, diğer İranlı kadınlara bakıldığında giyim ve süslenmede bu tarzda bir aşırılığa rastlanmamaktaydı.

---

⁴ Örneğin, Meslekleri gereği gösterişli giyinen rakkaseler, Chardin'in (2014, s. 281) II. Şah Abbas ile görüşmek için Hirkanya'da (Gürgen) bulunduğu bir saray ziyaretinde dikkatini çekmiştir. Chardin, üzerlerinde onbin ekülük mücevher bulunan bu kadınlardan ikisini görmüş ve onları ve giyimlerini hayranlıkla izlemesi sonucu bu kadınlar tarafından eğlence amacıyla davet edilmiştir.

Rüstemü't Tevarih isimli eserin, Safevîler döneminde saray kadınının giyiminin kalitesi ile ilgili verdiği örnek ise Hicâzi'yi doğrular şekildedir ve Safevîlerin ekonomik açıdan en sıkıntılı dönemlerinden birinde bile saray kadınının kıyafetlerinin diğer tabakalarla kalite açısından farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Asaf (1973, s. 247) göre, altın ve gümüşten oluşan ince ipek ve pamuk örgülü aristokrat kıyafetleri kullanım sonrası yıpranmışlık ve giyim özelliklerinin kaybolması sebebiyle Safevî saraylarının depolarındaki sandıklarda saklanıyordu ve bu kıyafetler üzerinde bulunan değerli madenlerden faydalanmak amacıyla Safevîlerin son dönemlerine doğru yakılmışlardı. Yakılan bu kıyafetlerle ilgili bilgiye ise yazar, kitabının Afganların 1722'de İsfahan'ı yağmalamasından bahsettiği bölümünde değinmiştir. Yazara göre, dönemin İsfahan Beylerbeyi Ebul Feth Han⁵ reayadan kanunsuz şekilde bir şey almaktan utanan biriydi. Çaresiz kalarak, şehir zenginlerinden ve imkân sahiplerinden borç istedi, fakat bu talebi reddedildi. Bu yüksek makamlı kişi, yumuşak bir üslupla; “eğer siz bana yardım ve destekte bulunmazsanız ve bunun sonucunda Ali Merdan han bizi mağlup ederse o aşağılık ve zulümkâr 50.0000 akılsız göçebe Lor ile (İsfahan'a) girecek ve sizi zorla, yağmayla ve baskınla perişan edecek” dedi. Bu uyarısı sonucu halktan tekrar olumsuz cevap alan Beylerbeyi, Safevî mülkünün yakılması emrini verdi. Yani, depoda bulunan kadın kıyafetlerini dışarı çıkartıp yaktılar; kıyafetlerin altın ve gümüşlerini toplayıp darphaneye götürdüler; para ve sikke bastılar ve ondan büyük bir ordu donattılar.

Safevîler döneminde kadın giyimini sınıflara göre şekillenmesi durumuna alt tabakadan da örnekler mevcuttur. Örneğin, İspanyol Büyükelçi Figueroa (1343, s. 129-130), Şiraz şehrine yaklaşık 6 kilometre uzaklıkta, Ekber abad isimli bir köyde, iki grup çok fakir ve eski kıyafetli Türkmen'e rastlamıştı; kadınlar çadır yapmak için kalın kumaşlar dokumak ile meşgullerdi. Bu kadınlar genellikle işledikleri pamuklardan kendilerine kıyafet dikiyorlardı ve ekonomik durumları bu

---

⁵ Bu isyanı bitirmek için gayret gösteren Ebul Feth Han olayın ciddiyetini harem ve saray hacelerinin etkisinde olan Şah Hüseyin'e (1694-1722) kavratmayı başaramamıştır. Hakkında daha fazla bilgi için (Floor, 1365, s. 108-9).

örnekteki gibi olan kadınların giyim tarzları benzer şekilde olmakla birlikte kıyafetlerinin üretimini de kendileri yapmaktaydılar.

Önemli bir diğer nokta, Safevîler döneminde kadın giyiminde kullanılan kumaş üretimi ve bu üretimin yapıldığı bölgelerdir. Seyyahların izlenimlerine göre, İran'ın bazı şehirleri Safevîlerin kuruluşu öncesinden başlayarak farklı bölgelere kumaş dağıtan merkezler haline gelmiş ve bu merkezlerde yapılan üretimler zamanla yaygınlaşarak Safevîlerin kumaş ticaretinin dışa bağımlı olma durumunu azaltmıştır.

Tavernier (1336, s. 599), İran kumaşlarının kalite ve süslemelerinden bahsederken şu bilgilere yer vermiştir: “Bir grup da var ki işleri sadece gümüş ve altından, yapıştırıcı bir madde yardımıyla, kumaş üzerine gül ve çalı motifleri yapmaktır. Kadınlar bu kumaşları gömlek ve pijama yapımında kullanıyorlar. Bu kumaşlar İran'da o kadar çoğaldılar ki artık kimse Hindistan kumaşlarına rağbet etmiyor.”

Della Valle (1348, s. 147) ise, kadınların kıyafetlerinden bahsederken kumaşlardan şu şekilde bahsetmektedir: “Kadınların kıyafetleri sadedir. Kıymetli kumaşlardan ipek⁶ altın işlemeli olarak örülmüştür ve güzel motiflere sahiptir. Zerbaft⁷ ve Milk⁸ isimli parçalar Kâşan şehrinde dikiliyor ve bu parçaların dokunmasında altın, gümüş veya bazen her ikisinden de istifade ediliyor.”

Della Valle'nin bahsettiği Kâşan şehri Safevîlerin kuruluşu öncesinden başlayarak kumaş üretimi konusunda önemli merkezlerden biri olmuştur. Barbaro (2009, s. 78) Kâşan şehrinde yapılan kumaş üretiminden şu şekilde bahsetmektedir: “İsfahan'dan sonra kalabalık bir nüfusa sahip olan Kâşan adlı bir şehre vardık. Orada ipekli ve pamuklu kumaşlar o kadar çok üretiliyor ki herkes bir günde on bin dukaya bu kumaşları temin edebilir ...”

⁶ ...” Bu kumaşlar (İpek) yalnızca kadınlar tarafından tüketilmekteydi. Çünkü, erkekler sadece özel parlak renkli iplik kumaşından kıyafetlere sahiptirler” (Della Valle, s. 147).

⁷ Altın ve sırma tellerle dokunmuş kumaş.

⁸ Kalın bir kumaş çeşidi.

Safevîler döneminde bu şehri ziyaret eden Chardin'e (2014, s. 372-373) göre ise, Kâşan şehri, tüm gelir ve zenginliğini ipek, altın ve gümüş işlemeli kumaşların üretimiyle elde ediyordu. Bu bölge ve çevresinde işlenen saten, kadife, tafta, desensiz ince ipek, sade veya çiçekli işleme; altın ve gümüş karışımı ipek, İran'ın diğer hiçbir bölgesinde dokunmuyordu. Seyyaha göre, "Yörede Sadece Aron (Aran va Bidgol) isimli kasabada ipek işçilerini barındıran bin hane vardı."

Yezd şehri Safevîler döneminde kumaş üretiminde öne çıkan bir diğer merkezdi. Barbaro (2009, s. 79) Yezd'den şu şekilde bahsetmektedir: "...Bu şehirde ipekli, pamuklu ve yünlü kumaşlar dokuyan zanaatkârlar var...Halkın hepsi kumaş dokumacılığı ve çeşit çeşit ipek dokumacılığı ile uğraşırlar. İpeği, Esterabad, Azzi ve Bakü Denizi yoluyla Çağatay beldelerinden getirirler. İpeğin en iyisi Yezd'den gelir. Yezdliler bu kumaşların önemli bir miktarını kendi çabaları ile Hindistan'a, İran'a Çağatay'a, Çin'e, Maçin'e, Hıtay'ın bir bölümüne, Bursa'ya ve Türkiye'ye gönderirler."

1.1.3. Giyim ve Örtünme

Safevîler döneminde İran birçok Seyyah tarafından ziyaret edilmiş ve bu seyyahlar dönemin sosyal koşulları hakkında seyahatnamelerinde çeşitli bilgilere yer vermişlerdir. Bu bilgilerin bir bölümü, kadının giyim ve örtünmesi ile ilgilidir. Dönemin İran toplumunda var olan geleneksel ve dini bakış açısının kısıtlayıcı etkisinin sosyal yaşam alanlarına tesiriyle seyyahlar nadiren İranlı kadınlarla karşılaşma imkânını elde etmişlerdir. Bu sebeple, kadın giyiminin inceliklerini görme konusunda daha az imkâna sahip olmuşlardır ve aktardıkları bilgiler ise genellikle kadınlarla görüşme imkânına sahip olan kişilerin aktardıkları bilgilerdir. Fakat Seyyahların kadınları çeşitli sosyal mekânlarda görebildikleri ve yer yer onların alışverişlerine müdahil olabildikleri gerçeği de ayrıca göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer taraftan, kadınların günlük yaşamlarında özellikle evlerinde kullandıkları kıyafetlerin tanımlanması büyük bir öneme sahiptir. Çünkü, çeşitli sosyal ortamlarda kendisini tanınmayacak

derecede örten İranlı kadınları, ayrıntılı bir şekilde görme imkânını çok az gözlemci elde edebilmiştir. Ayrıca, Safevîler döneminde İran kadınlarının giyim özelliklerinden genel bir şekilde bahsetmeden önce, devletin etkili birkaç liderinin döneminde kadınların giyim tarzlarının kısaca incelenmesi ve bahsedilecek dönemlerdeki giyim algısını etkileyen unsurların ayrıntılandırılması önemlidir.

Örneğin Zarinebaf (1998, s. 248) göre, I. Şah İsmail döneminde (1501-1524) kadınlar, askeri ve iktisadi faaliyetlerle devletin gelişiminde önemli bir yere sahip oldular. Bu aktif durumları sebebiyle, Safevîlerin erken dönemlerindeki kıyafet tarzı daha basit ve günlük faaliyetlerde kullanımı daha kolay Türk-Moğol geleneksel kıyafet tipine yakındı ve basit farklılıkların dışında değişik tabakalarda benzer şekildeydi.

Mütedeyyin bir kişiliğe sahip olan I. Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) ise, İranlı kadınların yaşantıları daha sade ve örtünme ölçüleri daha fazlaydı; zorunlu durumlar dışında evden çıkmıyorlar ve تنها alanlarda yaya şekilde yürümüyorlardı. Hatta, at üzerinde hareket ettiklerinde bile Şah'ın kısıtlamalarına uymak zorundaydılar. Taghavi&Musavi (1392, s. 80) göre, Şah Tahmasb, kadınların zorunlu olmadıkça atın üzerine oturmamasını ve zorunluluk durumunda ise atın yularını eline almaktan ve eğerin üzerine oturmaktan kaçınmasını istemişti.

I. Şah Abbas (1588-1628) ise, büyükbabası Şah Tahmasb döneminin aksine kadınlara önemli ölçüde eylem özgürlüğü vermiştir.⁹ Onun döneminde Kadınlar, havai fişek eğlencelerine ve gece kutlamalarına katılabiliyorlardı. Hatta, bir veya birkaç gece süresince kadınlar için ışıklandırma ve havai fişek gösterileri yapılıyordu. Örnek olarak, onun 1609 yılındaki fermanıyla her haftanın Çarşamba günü, Çahar-Bağ caddesi ve Si-o-Se pol köprüsünde gezme hakkı

⁹ Şah Abbas döneminde kadınlara verilen belirli özgürlüklerin harem kadınlarını kapsamadığını belirtmek gerekir. Zira, Şah Abbas döneminde harem kadınları büyük kısıtlamalara maruz kalmışlardır. Örnek için bkz. (Şucaı, 1384, s. 140-141).

kadınlara aitti. Kadınlar bu şekilde, yüzleri açık bir şekilde buralarda gezi yapabiliyor ve daha rahat giyinebiliyorlardı (Celaledin, 1366, s. 331-32); (Felsefi, 1375, s. II; 919-920).

İranlı kadınların kıyafet çeşitliliğine giriş yapmadan önce, bu döneme has bazı giyim tarzlarından bahsetmek gerekmektedir. 16. Yüzyılda, altın işlemeli kısa çizmelerle birlikte ayak bileğinin sekiz veya on santimetre üstünde üçgen şeklinde altın işlemeli kıyafetler, çeşitli peçelerle giyilmiş ve yaygınlaşmıştır. Ayrıca, yeni çarşaf çeşitleri de ortaya çıkmıştır ki, bunlardan bir çeşidi kafanın üst bölümünden bağlanmış, diğeri ise alnın iki tarafını birleştiren dantelli bir peçedir. Bu dönemde, Daha önce görülmemiş pijama çeşitleri üretilmiş ve çok düğmeli ve ilmikli Bendînek (Bend kûçek)¹⁰ bu kıyafetlerin yanına eklenmiştir. Ziyâpur (1347, s. 145-146) göre, beyaz ve büyük çarşaf¹¹ ise tüm kıyafetlerin üzerine giyilecek şekilde baştan ayağa kadınların vücudunu örtmek için kullanılmıştır. Ek olarak, peçe ve (çorap tipli dokuma) çizmeler, kadınların genel kıyafetleri arasına eklenmiştir.

Figueroa, Safevîler döneminde Türk¹² ve İranlı¹³ kadınların giyim tarzları üzerinde şu şekilde bir kıyasta bulunuyordu. Ona göre, İranlıların kıyafetleri birçok açıdan Türklerin kıyafetlerine benzese de onların kıyafetlerinden dikkate değer bir şekilde farklılıklar göstermekteydi. İranlıların paltoları Türklerin giydiklerinin aksine uzun değildi. Paltoların geniş kolları ayrıca pelerin olarak da kullanılmaktaydı ve bu sebeple, Türklerin giydiklerinden farklıydı. İranlı kadınlar, rengarenk başörtüleri kullanıyorlardı ve bunların kenarları altın işlemelerle süslenmişti. İranlıların paltolarının iki tarafını birleştirirken kullandıkları kancayı taktıkları yuva kıyafetin sol tarafında kalıyordu ve ayaklarına kadar uzanan nazik ve çok uzun pantolonlar giyiyorlardı. İranlı kadınlar çorap giymiyorlardı,

---

¹⁰ Kıyafetlerde ve pijamalarda bağlantı amaçlı kullanılan bir çeşit iplik.

¹¹ (Bakınız Resim 15).

¹² “İranlı kadınların kıyafetleri Türk kadınlarının kıyafetlerine göre daha dardır ve bana göre onlarda olan güzelliğe sahip değildir...” (Della Valle, 1348, s. 141).

¹³ İranlı kadınlar giyim olarak “Çok temiz ve hoş bir tarza sahipler. Kadınlar da erkekler gibi şalvar ve kadifeden çoraplar giyerler...” (Shirley, 1362, s. 87).

çünkü ayaklarını kadar uzanan pantolonları ve geri kalan bölümü kapatan ayakkabıları bu görevi görüyordu.¹⁴ Kadınlar, erkeklerinkine benzeyen pantolon ve paltolar giyyorlardı. Kadınlar ve erkeklerin giydiği ayakkabılar ise, çeşitli renklerde deri ayakkabılardı ve bu ayakkabıların malzemesinin çok sert ve sıkı olmasının yanında uç bölümleri dar ve geri bölümü daha yüksek şeklideydi. Bu ayakkabıların tabanlarına sağlamlaştırmak amacıyla birçok çivi çakılmıştı. Kadınlar kendilerini beyaz renkte geniş bir kumaşla örtüyorlardı ve bu kıyafetin içinde öyle kayboluyorlardı ki gözleri bile zorlukla görülebiliyordu (Şeriatpenâhî, 1372, s. 36-37).

Chardin (1336, s. 220-222) göre ise, İran giysileri, endamı Avrupalıların giysilerinden daha uzun göstermekte ve çok ucuz elde edilmektedir. Bununla birlikte, kadın ve erkek kıyafet zenginliği açısından hiçbir ülkenin yetişemeyeceği İran'da, kadın kıyafetleri birçok yönden erkek kıyafetlerine benzemektedir. İran halkı gömleği Kemîz (Chemise)¹⁵ olarak adlandırmaktadır ve Şemîz¹⁶ kelimesi de seyyaha göre ondan türemiştir. Bu kıyafet önden göbeğe kadar açıktır. Kadınların kıyafetlerinin üst bölümleri ise erkek koluçelerinden daha uzundur; öyle ki takriben topuğa kadar uzanmaktadır. Kadınların kemerleri ince ve bir baş parmağı kadar genişliğe sahiptir.¹⁷ Yine Seyyaha göre, İranlı kadınlar ve erkekler eldiven kullanmazlar, çünkü eldiven doğu toplumlarında bir anlam taşımamaktadır. Giyilen pantolon ve şalvar da aynı şekilde ayak bileğine kadar uzanmaktadır ama dizden aşağısı daha uzun dar ve kalındır; çünkü kadınlar hiçbir zaman çorap giymezler. Ayaklarını yarım çizme ile örterler, bu çizmenin uzunluğu bileğin dört parmak kadar yukarısına uzanmaktadır. Ya el emeği ile yapılmıştır ya da çok pahalı tekstilden elde edilir.

Yukarıda, Figueroa ve Chardin'in belirttiği "kadınlar çorap giymezler" izleniminin aksine (Olearius, 1369, s. 643); (Shirley, 1362, s. 87-88) ve (Katof, 1356, s. 84-85) , kadınların çorap giydiklerinden bahsetmişlerdir. Bu farklılığın muhtemel iki

¹⁴ (Bakınız Resim 5).

¹⁵ Uzun kollu ve yaka tipi erkek yakasına benzeyen bir kadın kıyafetidir.

¹⁶ Dış yüzü ve astarı arası pamuklu bir tür erkek kıyafeti.

¹⁷ (Bakınız Resim 6 ve Resim 7).

sebebi olabilir. İlk olarak, (Chardin, 1336, s. 218) kadınların giydiği çizmelerin çorap tarzı dokuma şeklinden bahsetmiştir. Öncelikle, bazı yazarlarda bu hususta izlenim eksikliği yaşamış olabilirler. İkinci ihtimal ise, farklı coğrafi bölgelere göre giyim tarzlarında görülen değişimlerdir ve seyyahlar farklı şehirlerdeki izlenimlerini genellemiş olabilirler. Örneğin Tavernier (1336, s. 627-628) göre, Hürmüzlü kadınlar aşırı sıcak hava sebebiyle sadece şalvar ve onun üzerine uzun gömlek giymişlerdir ve bu durum diğer bölgelere bakıldığında farklılık göstermektedir.

Şah Sultan Hüseyin döneminde (1694-1722) İranlı kadınların giyiminden bahseden Careri (1348, s. 135) göre, Kadınların kıyafetlerinin erkeklerinkinden bir farkları yoktur. Gömleklerin önleri açıktır ve bir kemerband ile bağlanmıştır. Gömleğin uzunluğu diz altına kadar ulaşır ve kolları bilekleri kapatır. İranlı kadınlar başlarına külah takarlar. Servet sahibi kadınların külahlarının etrafı altın, gümüş sikkeler ve değerli taşlarla işlenmektedir. Kızlar ve genç kadınların başlarının arka bölümünden bir şerit sarkar ve kadife bir keseyle biter; saçlarını bu kesenin içinde yer ettirirler omuzlarının üzerinden atarlar. Kadınların ayakkabıları çeşitli renklindedir ve erkeklerin ayakkabılarına göre daha zarif olmalarının dışında onlar gibidir.¹⁸

Chardin (1336, s.214-219) göre, Hanedan soyundan olan kadınlar bellerine hançer takabilme ayrıcalığına sahiptirler. Kadınlar, baş bölümlerini tamamen çarşaf ile örtmüşlerdir. Bu örtünmenin yanında ayrıca omuzlarına kadar uzanan başörtüleri vardır; bu şekilde ön taraftan boğaz ve göğüs bölümlerini kapatmışlardır. Evden dışarı çıkmak istedikleri zaman, tüm kıyafetlerin üzerine beyaz ve uzun çarşaf giyerler.¹⁹ Bu çarşaf baştan ayağa yüz kısımlarını tamamen örtmüş ve sadece göz bebekleri görülebilmektedir. Seyyaha göre, Toplamda kadınların dört çeşit örtünme biçimi vardır: iki tanesi evin kapısına kadar kullanılıyor ve diğer ikisi de evden dışarı çıkarken onlara ekleniyordu. İlk

---

¹⁸ (Bakınız Resim 11).

¹⁹ (Bakınız Resim 15 ve 16).

olarak, süs amacıyla kullanılan, sırtta kadar uzanan baş örtüsü geliyordu.²⁰ İkinci çarşaf ise, çenenin altından geçiyor ve göğüs bölümünü kapatıyordu. Üçüncüsü ise tüm bedeni kapatan beyaz bir çarşaftı. Dördüncü ve son olarak, mendil şeklinde, yüzü kapatan bir peçe²¹ kullanılıyordu ve özellikle mescit ziyaretlerinde ve resmi geçiş törenlerinde kadınlar bu peçeden yararlanıyordu.

Tavernier (1336, s. 624-625) göre ise, İranlı kadınların kıyafetleri gayet güzel görünüşlüydü. Üst ve alt olarak ayrı değillerdi, aksine tek parça şeklindeydiler. Erkeklerin kıyafetleri ile büyük farkları olmayan bu kıyafetlerin önleri açıldı ve uzunlukları ayak bileğinden aşağıya inmemekteydi. Bel bölümleri sıkı bağlanmayan bu kıyafetlerin kol bölümleri tene yapışık bir şekilde ellerin arka bölümlerine kadar uzanıyordu.²² Pantolonların uzunluğu ise erkeklerde olduğu gibi ayak topuklarına kadar uzanıyordu ve yine erkeklerinkinden pek farklı olmayan ayakkabılar ise yeşil kırmızı, sarı ve mor renklerdeydi.²³

Safevîler döneminde, giyimleri ve yaşantılarıyla farklı bir görüntü sergileyen fahişeler ise Figueroa'nın (1343, s. 313-14) dikkatini çekmişti. Onlardan "Hoş sohbetli ve güzel giyimli fahişe kadınlar "olarak bahseden Figueroa, bu kadınların şehre geldiklerinde siyah başörtü kullanmadıklarından; Aşure gününlerinde ise Zerbaft ve ince ipekten kumaşlar kullanarak kafalarını, yüzlerini ve göğüslerini örttüklerinden ve bu kıyafetlerin arkasından bakıldığında ise, tenlerinin güzelliklerinin kolayca görülebildiğinden bahsetmiştir.

İranlı kadınların giyim şekilleri, çeşitli özel günler ve durumlar sebebiyle bazı değişiklikler gösterebiliyordu. Örneğin, Safevîler döneminde siyah kumaşların üzerinde çiçek motifleri kullanılmıyordu. Bunun sebebi ise, kadınların adet

²⁰ (Bakınız Resim 13).

²¹ Bahsedilen peçeler büyük ihtimalle Akkoyunlu kadınlarının kullandıkları peçelerin özgün bir şekli olmalıdır. Caterino Zeno (2016, s. 19), Akkoyunlularda İranlı kadınların peçelerinden bahsederken bu peçeleri "...Yüzlerine atın yelesinden dokunan bir tür ağ ile örterler. Bu ağ öylesine kalın ki, onun arasından diğerleri kolaylıkla görülebilir ama yüzlerini kimse göremez" şeklinde tanımlamıştır.

²² (Bakınız Resim 12).

²³ "...Kıyafetlerin renkleri de özellikle bayram ve kutlamalarda, mutluluk verici renkler olan sarı kırmızı ve yeşildi." (Kazvini, 1329, s. 224-5).

günlerinde siyah kumaş giymeleri idi. Bu durum öyle resmiyet kazanmıştı ki herhangi bir eğlenceye davet edilen Rakkaseler eğer siyah kumaş giymişse, kendi isteğiyle ve kimsenin müdahalesi olmadan raks ediyordu. Tavernier (1336, s. 599-600) göre, Kimsenin yaklaşmadığı bu Rakkaseler yemek esnasında da yalnızlardı.

Ayrıca, yas günlerine özel olarak, hangi sınıftan ya da şartta olursa olsun, kadınlar kendi evlerinde bile yüzlerinden peçelerini kaldırmıyorlardı ve her işi yüzleri kapalı bir şekilde yapıyorlardı. Bu durumun sebebi ise onlara göre Hz. Hüseyin'e saygının bir göstergesiydi.

Son olarak, Figueroa'yı İranlı kadınların giyiminin güzelliği hususunda diğer Avrupalı seyyahlardan ayıran, Safeviler dönemi İran kadınlarının giyimi hakkında sahip olduğu olumsuz görüşten bahsetmek gerekir. Figueroa (1343, s. 187) göre, Taht-ı Cemşid'e²⁴ ziyareti sırasında, büyük ve ilginç binada sadece erkek motiflerinin bulunmasını şaşkıncı bulan Figueroa, kadınların giyimleri hakkında bir yargıda bulunmak için tek bir kadın motifinin bile bulunmadığını belirtmiştir. Erkeklerin kıyafetlerinde gözlediği temizlik, süs, vakar ve görkemden yola çıkarak bu dönemin kadınlarının da erkeklerden aşağı kalmadığı, hatta daha asil ve süslü olduğu iddiasında bulunan Figueroa, iddiasını Tevrat'ın 15. Bölümünü örnek göstererek doğrulamıştır. Sözlerine son olarak şunları eklemiştir: "Buna rağmen son yüzyıllarda doğu kadınlarının giyim kuşamları çok kötü ve tatsızdı..."

1.1.4. Süslenme ve Takılar

Sadrın hanımı²⁵ aynı gün bana, burada söz etmemi fazlasıyla hak eden ipe dizilmiş inciler, bir mücevher ve iki salkım küpe gösterdi. Mücevherlerimden dolayı böyle bir incelikte bulundu.

²⁴ Şiraz yakınlarında bulunan tarihi Persepolis kenti ve buradaki mezarlara verilen isim.

²⁵ Bahsedilen hanım II. Şah Abbas'ın (1642-1666) kız kardeşidir.

Bende kalan en güzel mücevherleri istemişti, ben de iki bin ekü²⁶ değerinde bir inci kolyeyi ona çok methetmiştim. Bu hanım onu ve diğer tüm mücevherlerimi gördükten sonra, bana teşekkürlerini bildirdi ve kendisine ait incilerden oluşan bir takısını gösterdi. Ne bu kadar güzel ne de bu kadar iri inci görmedim. Bunlar tanesi yirmi üç karatlık, hepsi de mükemmel şekillenmiş, aynı denizden çıkmış, aynı irilikte otuz sekiz doğu incisinden oluşuyordu. Bu boyna takılan bir kolye değil de, İran usulü yüze takılan bir takıydı. Şakakların hizasında başörtüsüne bağlanıyor, yanaklardan aşağıya sarkarak çenenin altından geçiyor. Bana gösterdiği iki salkım küpe de, her biri iki buçuk gros [1 gros 3,81g] ağırlığında, pembe renkte, damla taş şeklinde, şekli bozuk ama lekесiz ve güzel renkte iki yakuttan oluşuyordu. (Chardin, 2014, s. 458-59)

Chardin, mesleği olan mücevher tüccarlığı gereği, pek çok farklı gruptan insanla temas kurmuş ve İran'ı ziyaret eden diğer Avrupalı seyyahlardan avantajlı bir şekilde, Saraydan müşterileriyle mücevher alışverişi yaparak bize sarayda kadınların kullandığı ve daha önce başka hiçbir yerde rastlamadığı takılardan bahsetmiştir.²⁷ Elbette, Şah'ın en yakınında bulunan kişiler olmaları bunun yanında bazılarının Şah ile akrabalıkları sebebiyle, Safevî toplumunda ve sarayda özel bir mevkie sahip olan saray kadınlarının dönemin en göz alıcı takılarına ve giyim tarzına sahip olmaları şaşırtıcı değildir.

Safevîler döneminde İranlı kadınların giyim ve süslenmeleri erkeklerinkine göre daha dikkat çekiciydi ve parlak bir görünüm sergiliyordu. Ayrıca kadınlar, erkeklerin taktıkları türden sarıklar takmıyorlardı. Süs amacıyla alınlarına üç parmak genişliğinde çatki takıyorlar, bu çatkılar altın işlemlerle süsleniyor ve

²⁶ 15 ekü 1 Tümen değerindedir.

²⁷ "Nazırın... bana teklif ettiği mücevherler arasında Şah'ın annesine hediye ettiği, fakat annesinin sıkıldığı ve satmak istediği elli altı karatlık bir pırlanta vardı. Bu taş kırk bin ekü değeri biçilmişti." (a.g.e., 2014, s. 400).

üzerlerine yakut elmas ve inci ekleniyordu.²⁸ Kadınlar kafalarına sarık yerine altın işlemelerle bezenmiş ve zarif bir kumaştan yapılmış külahlar takıyorlardı.²⁹ Kenarları hoş bir şekilde nakışlanmış eşarpları ise külahların etrafına sarıyorlardı. Bu eşarpların bir bölümü sırtlarından bellerine kadar sarkıyor ve Sanson (1364, s. 121-22) göre, yolda yürüdüklerinde aşağı ve yukarı hareket ederek ilginç bir görüntü oluşturunuyordu.³⁰

Della Valle (1348, s. 79-80), Zerdüşti kadınlara özel bir lütuf ve incelik bahşeden şey olarak onların yeşil ve sarı tonlar arasında ama çoğunlukla sarı renge yatkın eşarplarından bahsetmektedir. Seyyaha göre, bu eşarpların Bir ucu önden bel hizasına kadar ve diğer bölümü ise arkadan yere kadar uzanmaktadır ve genellikle hoş görünümüldür.

Farklı bir bölümde, bu eşarpların kumaşlarını Bağdatlı kadınların kullandıkları kumaşa benzeten Della Valle (1348, s. 147), eşarplardaki renk çeşitliliğinden ve kafanın hareketiyle etrafa hareket eden çatkı üzerinde bulunan dört parmak genişliğindeki inci dizelerinden bahsetmiştir. Diğer seyyahların da bahsettiği külahları burç şekline benzeten Tavernier (1336, s. 627) ise ek olarak, kadınların bu külahların etrafını maddi imkânlarına göre çeşitli mücevherlerle süslediklerinden söz etmektedir.

Chardin (1336, s. 214-15-16), bu külahlarla ilgili çeşitli özel durumlardan bahsetmiştir. Külahları İran prenseslerinin yarım taçları ya da kadim İran şahlarının taçlarına benzeten seyyah, yarım taç tipi külahları evli kadınların taktığını ve bunun kocalarının onların üzerindeki kontrollerini işaret ettiğini belirtirken evlenmemiş kızların ise köşesiz olan külahları kullandığından bahseder.

---

²⁸ (Bakınız Resim 9).

²⁹ (Bakınız Resim 14).

³⁰ (Bakınız Resim 16 soldan ikinci sıra).

Saç bakımı ve süslemesi ise İranlı kadınların önem verdiği bir diğer konudur. Dönemin İran toplumunda, kadınlarda özellikle siyah saç beğeniliyor ve saçın uzun olması makbul görülüyordu.

Figueroa (1343, s. 238-39), Kaşan şehrinde katıldığı bir törende karşılaştığı kadınların saçlarından şu şekilde bahsediyordu: "... Çok uzun olan saçları enselerinden sarkmıştı. İranlı kadınların saçları genellikle siyahtır, fakat doğal haliyle siyah değilse de onu siyaha boyatırlar..."

Chardin (1336, s. 214-219) göre, Kadınların saç düzenleri sade bir şekildeydi ve tüm saçları kafa arkasında örgü şeklindeydi. Bu saç düzeninin güzelliği saçların sıklığı ve uzunluğundan kaynaklanmaktaydı ki saçlar ayak topuğuna kadar uzanıyordu. Saçların yeterince uzun olmaması durumunda ise uçlara ipekten örgüler ilâve ediliyor, bu şekilde saçın uzunluğu arttırılıyordu. Örgülerin uç bölümleri ise çeşitli inci, gümüş ve altından aksesuarlarla süsleniyordu³¹.

İran toplumunda siyah saçın makbul görülme durumu aynı zamanda kirpik, kaş ve sakallar içinde geçerliydi. Yani, bu tüylerin siyah renkte olması güzelliği tamamlayan bir unsur olarak görülüyordu. Siyah renkte kaşların gür ve dağınık şekilli olanı dahi diğerlerinden daha güzel görülüyor ve (Chardin, 1336, s. IV:219-221) göre, İran toplumunda özellikle Arap kadınlar, bu türde kaşların en güzellerine sahip olan kadınlar olarak biliniyordu. Bu tipte kaşlara sahip olmayan İranlı kadınlar ise, kaşlarını kalınlaştırıyor ve daha dolgun bir hale getirmek için siyah renkten istifade ediyorlardı. Aynı zamanda kaşların yukarı bölümüne, iki kaş arasına, siyah renkte bir nokta veya çene çukuruna mor renkte benler dövüleniyor ve bu işi yaparken benlerin silinmemesine sebep olacak neşter kullanılıyordu.

Kına ise el, ayak³² ve saçların boyanması için kullanılıyordu ve yaygındı. Yapımında turuncu rengi veren çeşitli tohum ve dövülmüş yapraklardan

---

³¹ (Bakınız Resim 9).

³² (Bakınız Resim4).

yararlanılıyordu. Della Valle (1348, s. 164), Ferah Abad şehri yakınlarında, eşyle birlikte ziyaret ettiği ve misafirperverliğinden memnun kaldığı bir evde, evin hanımına kına ve bazı eşyalar hediye ederek onun misafirperverliğine karşılık vermişti.

Figueroa'nın (1343, s. 60) dikkatini ise, Hürmüz Adası'nda neredeyse tüm kadınların burnunda bulunan altın hizmalar çekmişti. Burunlarının sol tarafına taktıkları bu hizmalar inceydi ve alt kısımlarına ise iki parça inci ekleniyor ve aralarına yakut taşı konuluyordu. Bu hizmalar ayrıca, köle kadınlar ve çocukları tarafından da çoğunlukla kullanılıyordu ve bazı bölgelerde bu hizmalar baş parmağı geçecek şekilde kalın oluyordu. Figueroa'ya göre, İsfahan'da İran kökenli kadınlar tarafından hiçbir zaman kullanılmayan bu hizmalar, Kirman çölündeki kadınlarda ise abartılı bir şekilde kullanılıyordu. Burunlarının daha yukarı bölümünü delen bu kadınlar, hizmayı o delikten geçiriyor ve bu halka üzerine çeşitli mücevherler ekliyordu; burunlarının bir bölümü bu sebeple sürekli kapalı kalıyordu.

İranlı kadınlar, baş bölümü için kullanılan mücevherlerin yanında iki üç parmak genişliğinde ve bilekte kolay bir şekilde dönebilen altın bilezikler de kullanıyorlardı. Üst sınıftan kadınlar ise bileklerinde inci takılar bulundururken evlenmemiş kızlar genellikle ince demir bir tel kalınlığında bilezikleri kopça yerlerine iliştilmiş bir parça mücevherle birlikte bileklerine takıyorlardı. Bazı bölgelerde ise yaygın olmamakla birlikte bileziğe benzeyen altın zincirler kullanılıyordu. Kadınlar boyunlarına, göğsün alt bölümüne kadar uzanan inci ve altından zincirler takıyorlar bunların uçlarında güzel kokmak amacıyla içleri misk ve amber dolu şişeler kullanıyorlardı.

Chardin (1336, s. 219) göre, yüzük kullanımı ise çok yaygındı ve seyyaha göre deyimini yerindeyse tüm parmakları yüzük ile kaplı olan³³ İran kadınlarının yüzükleri, dünyanın hiçbir yerinde olmadığı kadar işlemeliydi.

İranlı kadınlar, süslenmelerinde önemli bir yere sahip olan kemerlerini ise erkeklere göre daha geniş bir şekilde bağlıyorlardı. Sanson (1364, s. 122) göre, “Dört parmak genişliğinde olan bu kemerlerin yüzeyleri altınla yaldızlanıyor ve çoğu zaman üzerlerine kıymetli mücevherler ekleniyordu.”³⁴

1.1.5. İranlı Kadınların Güzelliği

I. Şah Tahmasb döneminde (1524-1576), Kafkasya'ya yapılan seferlerin yoğunlaşmasıyla birlikte bu bölgelerde kalıcılığı sağlama, hâkimiyet oluşturma fikri ön plana çıkmıştır. Yapılan birçok seferle birlikte, galibiyetler alınmış ve ele geçirilen sayısız esirlerin en güzelleri ve kabiliyetlileri kadın ve erkek olarak, öncelikle sarayda Şahların hizmetine verilmiştir. Şucaı (1384, s. 42) göre, güzellikleri ve Şahların özellikle bu bölgelerden gelen kadınlara düşkünlüğü sebebiyle, Şah Tahmasb'ın yönetimiyle birlikte sarayda etkileri artan Kafkas kadınlar, ilerleyen dönemlerde sadece haremde bir güç merkezi oluşturmakla kalmamış, I. Şah Abbas dönemi (1588-1628) ve sonrasında gelen birçok şehzadenin ve prensesin annesi olmuşlardır. Örneğin İskender Bey (1350, s. II:215-219), Şah Tahmasb'ın dokuz çocuğundan yedisinin annelerinin Gürcü ve Çerkez kadınlardan olduğunu belirtmiştir.

Safevî Şahlarının Kafkasya'dan getirilen ve İran topraklarında çeşitli şehirlere yerleştirilen kadınların güzelliğine olan ilgileri seyyahların dikkatini çekmiştir. Örneğin Tavernier (1336, s. 539-540), II. Şah Abbas'ın (1642-1666) özellikle

³³ Chardin (1336, s. 809-810), parmağa takılan yüzüklerin fazlalığı konusunda, dünyanın hiçbir noktasındaki kadınların İran kadınlarıyla yarışamayacağından bahsetmiştir. Fakat, diğer seyyahların süslenme ve takılar konusunda verdikleri bilgilere baktığımızda bu tarzda bir izlenime rastlayamayız.

³⁴ (Bakınız Resim 4 ve Resim 7).

Ermeni nüfusun kalabalık olduğu Culfa'nın kadınlarının güzelliğine³⁵ olan hayranlığından bahsetmektedir. Seyyaha göre, Culfa'dan haremine çok sayıda güzel Ermeni kız getiren Şah, Culfa'ya bir ziyaretinde daha önce pek rastlanmamış bir şekilde, evli bir Ermeni kadını 15 gün boyunca sarayında alıkoymuştur.

Kampfer ise (1363, s. 61-62), II. Safi'nin (1666-1694) Culfa kadınlarının güzelliğine olan ilgisinden bahsetmektedir. Seyyaha göre, Şah için en değerli ve çekici hediye, güzel yüzlü Kafkas kadınlardı ve bu sebeple haremni bu kadınlarla doldurmuştu. Özellikle Ermeni kadınları sarayına getirmek için Culfa tarafına yaptığı bir yolculukta Culfa'nın en güzel kızlarından yirmi bir tanesini seçerek sarayına getirmişti. Diğer bir olayda ise, genellikle Avrupalıların oturduğu bir mahalleden 7 tane kızı sarayına getiren II. Safi, bu duruma bahane olarak, bu kadınların kıyafetlerine haremindeki kadınların ilgi ve merakını göstermişti. Yoğun ısrarlara rağmen kızları serbest bırakmayan Şah'ın sonunda kızları serbest bırakmasında annesinin ısrarı etkili olmuştu.

İran'ın birçok şehrini ziyaret eden Chardin'in (2014, s. 208) dikkatini ise Gürcü kadınların güzelliği çekmiştir. Hayret verici bulduğu Gürcü kadınlarının güzelliğinden şöyle bahsetmektedir:

Gürcü soyu Doğunun en güzelidir, hatta dünyanın bile diyebilirim. Her iki cinste de bir çirkin yüz görmedim; ama meleksi yüzler çok gördüm. Tabiat³⁶, başka hiçbir yerde görünmeyen güzellikler vermiş buradaki kadınlara. Etkilenmeden onlara bakmanın imkânsız olduğunu iddia edebilirim.

³⁵ "...Ermeni kadınların çoğu Asya'nın en güzel kadınları olmalarına rağmen süs işlerine çok özen göstermezler." (Figueroa, 1343, s. 318).

³⁶ İskender Bey, Gürcü şehzadelerin meziyetlerinden bahsederken, ek olarak Gürcistan halkının kadın ve erkek olarak buldukları bölgenin havasının lütfuyla sahip oldukları güzellikten bahseder (1350, s. II:1344-45).

Figuroa (1343, s. 206-207), İranlı kadınlar ile ilgili izlenimlerini aktarırken süslenmenin Zerdüştî kadınlara kattığı güzellik ve üstünlükten bahsetmiştir. Büyükelçi'ye göre, Zerdüştî kadınların saç rengi çoğunlukla kahverengi ve kına rengine meyilliydi; mantolarının üzerine atmak için kullandıkları kumaşı ise saç renklerine uyum sağlayacak şekilde değiştiriyorlardı. Cüppeleri her daim mantolarından daha açık renkteydi. Bu kadınların başörtülerini İspanyol kadınların başlarını örtmek için kullandıkları örtülere benzeten Büyükelçi, bu giyiniş şeklinin bahsedilen kadınlara kattığı güzellik, üstünlük ve asaletten bahsediyordu.

Ayrıca bu dönemde güzel kadınlar, İran topraklarına sadece Kafkaslardan gelmiyordu. İster beyaz ister buğday tenli olsun kadınları toplayıp İran topraklarına getirmeyi meslek edinmiş tacirler müşterileri için kadınların en güzellerini seçiyorlardı.

(Tavernier, 1336, s. 628-29), tacirlerin beyaz kadınları; Lehistan, Moskova, Gürcistan Çerkezistan ve Büyük Tataristan, Buğday tenli ve esmer kadınları ise; Büyük Moğolistan, Kalküta ve Peşaver ülkelerinden, siyah yüzlü kadınları ise; Kızıl Deniz sahillerinden getirdiklerini belirtmiştir.

Kısa boylu kadınların uzun olanlara göre daha güzel görüldüğü İran'da, bazı bölgelerin kadınlarının özel bir güzelliğe sahip olduğu düşünülüyordu. Tavernier (1336, s. 120-21), İran kaynaklarından Yezd şehri kadınlarının güzellikleri hakkında övgüler duymuştu ve bu güzelliği yakından görmeyi çok istiyordu. Yezd'i ziyaret ettiğinde karşılaştığı kadınların güzelliğini ise şu şekilde bir yorum ve ardından atasözüyle tamamlıyordu: "... Gördüm ki, onları tüm İran kadınlarına tercih etmeleri ve herkesten güzel görmelerinde çok adaletli ve insafliymişler. Sonuç olarak, Yezd şehrinde misafirlik onlar olmadan olmaz. Onların güzelliklerinin methi için İran'daki şu atasözü daha açıklayıcıdır. Yaşamın mutluluğu; buğday ekmeği Allah'ın toprağından, kadın Yezd'den, şarap Şirazdan."

1.2. SAFEVİLER DÖNEMİNDE İRANLI KADINLARIN EKONOMİK FAALİYETLERİ

İranlı kadınların ekonomik faaliyetlerine değinilen kronikler ve seyahatnamelerde Safeviler döneminde İranlı kadınların ekonomik faaliyetlere katılımı konusunda fikir ayrılıkları vardır. Bir grup, bu dönemde İranlı kadınları devlete belirli bir gelir sağlayan faaliyetlerin dışında; eve hapsedilmiş ve sadece ev işleriyle ilgilenen pasif bir kadın olarak tanımlarken diğer grup ise, kadının devletin kuruluşundan itibaren erkeklerle aynı şekilde ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu ve İranlı kadınların faaliyetlerinin belirli bir alanla sınırlı kalmayarak devletin gelişimine önemli bir katkı sağladığını belirtmiştir. Fakat biz, günümüze kadar yapılan araştırmalarla birlikte, bu kadınların faaliyetlerinin sadece bir gelir karşılığında yapılmayan ev işleriyle sınırlı kalmadığını, onların ekonomik faaliyetlerde İran erkeğiyle yarışır seviyede olduğunu ve aynı zamanda vergi mükellefi olduğunu ispatlayan bilgilere sahibiz.

1.2.1. Orta ve Alt Sınıf Kadının Ekonomik Faaliyetleri

Fransız seyyah Tavernier (1336, s. 627-29), İranlı kadınların orta ve alt gelirli sınıfa dahil olan grubundan bahsederken, bu kadınların sürekli evlerinde oturduklarından hatta ev kadınlığıyla ilgili işlere bile karışmadıklarından bahseder. Bu durumun, eve bir yabancı girdiğinde ise daha aşırı bir şekil aldığını; kadınların artık kocalarıyla yemek yemediklerini ve tüm işleri kocalarının yapmaları gerektiğini belirtir. Seyyaha göre, kadınların tüm vakitleri tütün içmekle geçmektedir ve tek eğlenceleri ise güzel kıyafetlerini gösterdikleri ve yiyeceklerini alarak gittikleri hamam günlerinden ibarettir.

Konargöçer Türkmen aşiretlerinin kadın³⁷ ve erkekleriyle sadece Safevî Devleti'nin temellerini atmakla kalmayıp yeni bir şehir yaşamının oluşmasına

37 “... Bu kadınlar (Kızılbaş kadınları) çok güzeller ve kocalarının tüm paralarını onlar korurlar. Kocaları bir şey istediklerinde, parayı eşlerinden istemek zorundalar. Kızılbaşlar karılarını çok severler.” (Membre, 1993, s. 31).

katkı sağladığı Safevî Devleti'nin kuruluş döneminden bir asırdan fazla bir süre sonra İran'ı ziyaret eden Tavernier'in kadının yaşantısına yönelik bu değerlendirmesi, 17. Yüzyıl İran toplumunda kadının ekonomik faaliyetlerine bakarak kısmen doğru olarak kabul edilebilir. Fakat, İranlı kadınların, 17. Yüzyıla gelindiğinde bir önceki yüzyıla göre bile, elinde bulundurduğu özgürlüklerin büyük bir kısmını kaybettiğini belirtmekle birlikte, tamamen sosyal ve ekonomik hayatın dışında kaldığını kabul etmek mümkün değildir.

Babayan (1999, s. 350) göre, Safevîler döneminden kadınlarla ilgili günümüze kalan tek çalışma olan ve dönemin din adamlarından birinin kadınların dini inançları üzerine eleştiri şeklinde 5 sembolik kadını ele aldığı *Aqaîd el Nisâ* (Kadınların İnancı) isimli çalışma, kadınları ekonomik olarak güvende; dükkanları ve parkları gezecek kadar yeterli vakte sahip ve hamam gezilerini sosyal olaylara çevirecek kadar aktif olarak tanıtmıştır.

Bununla birlikte Zarinebaf (1998, s. 251) ise, Tahran Üniversitesi arşivinde bulunan Erdebil Tekkesi mülk kayıtlarına dayanarak, 16 ve 17. yüzyıllarda, kadınlar tarafından Tekke'ye yapılan bağış ve mülk satışlarının %20'den fazla olduğundan bahsetmiş ve kadınların var olan olumsuz görüşün aksine, ekonomik faaliyetlerde yer aldığını ve neredeyse erkeklerle aynı oranda gayretlerinin olduğunu belirtmiştir.

Safevîler döneminde orta ve alt sınıf kadının ekonomik faaliyetlerine geçmeden önce, bu dönemde İranlı kadınların günlük hayatlarında tamamen üstlendikleri veya büyük oranda onlar tarafından yapılan çeşitli ekonomik faaliyetlerden bahsetmek önemlidir.

Hicâzî (2002, s. 297-298) göre, Kadınların tarım hayvancılık faaliyetlerine ve ev işlerine katılımı şöyledir: Pirinç ekmek, buğday biçmek, pamuk toplamak, bostan işleri ve toplayıcılığı, Odun kırmak, diken ayıklamak, diğer yakacak türlerini toplamak; çeşme veya ırmaktan su getirmek, kuyudan su çıkarmak; kümes hayvancılığı ve yetiştiriciliği, inek, koyun ve keçi otlatma ve bunlardan süt sağma; kişisel tüketim için ekmek pişirme veya bu ekmeklerin satışı ve

başkalarının evinde bu amaçla çalışma; aile ve başkaları için terzilik, örgü ve yün çorap dokuma; ev inşası ya da çadır kurulumunda yardım ve ev eşyalarının taşınması gibi işler günlük hayatta kadının genellikle bir maddi karşılık beklemeden yaptığı işler olmuştur ve İran toplumunda, bu konudaki gayretler genellikle takdire ve ücrete tâbi değildir.

Yapılmasıyla bir ücret talep edilmeyen işlerin yanında orta ve alt sınıf gelir grubuna dahil olan İranlı kadınlar; eşlerinin mesleki faaliyetlerine katılım ve yardım, öğretmenlik, tabiplik, dadılık gibi mesleklerle de ilgileniyorlardı. Kadınlar bu mesleki faaliyetlerdeki gayretleri sonucu kendilerine bir gelir kapısı oluşturuyor, ekonomik olarak daha güçlü bir konuma geliyorlardı. Ayrıca, kadınların bu işlerin çoğunda mesleki bir uzmanlığa ulaşılmasının ardında, içinde buldukları toplumun büyük çoğunlukla Müslüman olması, bu sebeple hemcinslerinin belirli ihtiyaçlarını giderme konusunda kadın uzmanların veya çalışanların gerekliliği yatmaktaydı.

Örnekleriyle ilgili yeterli kaynağa sahip olmamız sebebiyle, var olduğu düşünülen birçok çalışma alanından söz edemiyoruz. Örneğin dönemin, Tavernier ve Babayan'ın da bahsettiği gibi, yaygın bir sosyal faaliyeti olan hamam gezilerinde, bu hamamların sahipleri olan veya buralarda eşlerine yardım eden kadınları düşünmemek güçtür.

Tabiplik, belirtilen mesleklerden en dikkat çekicileri arasındaydı ve kadınlar bu meslekte bazı örneklerde en az erkekler kadar aktiftiler. Chardin (1336, s. 148-49), I. Şah Abbas döneminde (1588-1628) tabiplikleriyle tanınan bir aileden bahsetmektedir. Bu aileden bir kadın, şöhret ve tanınırlığı sebebiyle Haremde tabiplikle meşguldü. Kadının 70 yaşında olan eşine, zor ve tehlikeli hastalıkların tedavisi için, sarayın enderununa giriş izni verilmişti. Bunu duyan kadın, böyle bir durumda kendi mesleki itibarının zedeleneceği ve sadece eşine güvenileceğini düşünerek Şah'a, kocasının 17 yaşında bir kadını hamile bıraktığını söyledi. O günden sonra, kadının eşinin hareme girişini engellediler. Yine aynı Seyyah (2014, s. 245), İran'a yaptığı seyahat sırasında Rahip Raphael'in isteği üzerine, gizli bir şekilde tıp bilimiyle ilgilenen yaşlı bir kadınla

iki saat sohbet etmiş ve bu kadın Chardin'e not alması için önemli tıbbi bilgiler vermiştir.

Burada Safevî tarihinde önemli bir yere sahip olan, mesleği yara sarmak ve cerrahlık olan bir diğer kadından da bahsetmek gerekir. Hinz (1362, s. 120-21) göre, I. Şah İsmail'in (1501-1524) annesi Marta (Alemşah Begüm) oğlu sultan Ali'nin cenazesinin defin işleriyle ilgilenirken Türkmenler şehre girmiş ve diğer Şehzadeleri öldürmek için aramaya başlamışlardı. İsmail bu sırada, Kadı Ahmed'in evinde saklanmaktaydı. Aradan dört hafta geçtikten sonra, İsmail'in halası olan Paşa Hatun onu Zülkadirli Aşireti'nden mesleği cerrahlık ve yara sarmak olan Ube adlı bir kadının evine gönderdi ve bir süre sonra Türkmenler, İsmail'in saklandığı yeri bularak onu kendileriyle götürdüler. Yanlarında götürdükleri Ube'yi ise bir süre sonra Hançer darbeleriyle öldürdüler.

Safevîler döneminde İranlı kadınlar, belirli günlerde eşlerinin işlerine yardımcı olmak amacıyla onlara katılabiliyorlardı. I. Şah Abbas döneminde, (1588-1628) kadınların Çarşamba günleri bölgede erkekler olmadan Çahar-Bağ caddesi ve Si-o-Se pol köprüsüne çıkarak buralarda rahatça gezebildiğine ilişkin Şah Abbas'ın fermanına daha önce değinmiştik. Bu fermanla ilgili dikkat çeken bölüm ise "Kadınlar bu gezi alanında kocalarının yaptıkları işi yapsınlar ve burada meslek sahibi olsunlar" bölümüdür. Molla Celal (1366, s. 322-399) ilk olarak, bayram günleri ve yıl dönümü arifesinde, kadınların gezmeleri için belirlenen günlerde, gün boyunca pazarın kadınlara özel olduğunu; satıcı, müşteri, çalgıcı, şarkıcı ve gezenlerin tamamen kadınlardan oluştuğundan bahsetmiştir. Daha sonra, kadınlar için düzenlenen bu gecelerde, dükkân sahibi ailenin anne veya kız kardeşinin, yani herhangi bir kadın yakınlarının olmaması durumunda ise, Saray Hâcelerinin duruma el attığı ve buraya dükkânın koltuğuna uyan güzel giyimli bir kişiyi oturtturarak durumu kontrol ettiklerini belirtmiştir. Kadınların kendilerine özel bu günlerde yapılan her türlü etkinliğe aktif katılımı arzu ediliyor ve aksi durumlar ise devletin kontrolünde oluyordu.

Bu uygulama, sarayda kadınların daha etkili olduğu ve Şah ile birlikte sıklıkla şehir seyirlerine çıktığı Safevîlerin son dönemlerine doğru daha da artmıştır. Asaf (1973, s. 107) göre, Şah Sultan Hüseyin'in (1694-1722) dönemine gelindiğinde, İsfahan'da yılda 3 gün emrolunan sokağa çıkma yasağıyla birlikte, tüm erkeklerin sokağa çıkması yasaklanıyor ve Şah, saray görevlileriyle birlikte kadınların başında bulunduğu dükkanlardan alışveriş yapıyordu.

Kadınların aktif olduğu bir diğer meslek çocuk bakıcılığıydı. İskender Bey (1945, s. I:218), Şah Abbas'ın doğumundan tahta çıktığı güne kadar meydana gelen garip hadiseler ve bunların fazlalığından bahsederken Şah'ın Şehzadeligi döneminde bakıcılığını üstlenen ebe kadınla³⁸ ilgili yaşanan olaydan şu şekilde bahsediyordu:

Nadir ve garip hadiselerden biri, O ikbal gözünün bebeğinin bakımını üzerine alan ve büyümesiyle alakadar olan ebe kadının çocuğu olmadan ve çocuk doğurmadan memelerinin sütlenmesidir. O hazreti oyalamak maksadıyla ağzına meme verdiği zaman, cenabı hakkın erişilmez hikmetlerinin hükmü gereğince, birdenbire memelerden süt akmaya başladı. O muvaffakiyet denizinin incisi (Abbas Mirza), o sütü severek yediler. Bu iş de o kadının o hazrete süt nine olmasına sebep oldu. O iffetli kadın bu yüzden saadete erişti.

İranlı kadınların ilgilendiği diğer bir meslek olan öğretmenliğe ise, iki önemli Safevî tarihçisinin eserlerinde rastlıyoruz. Kumî (1359, s. 597-98), Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) kadınların öğretmenlik işiyle meşgul olduğundan ve Safevîlerin hâkim olduğu şehirlerde yetim çocuklara eğitim vermek için kadın ve erkek öğretmenlerin belirlendiğinden bahsetmiştir. Ayrıca, bu öğretmenlerin görevlerinin, reşit olmayan erkek ve kız çocuklarına okuma ve

³⁸ Bu kadın büyük ihtimalle, Felsefi (1375, s. I-69-70) sayfalarda bahsedilen Herat Valisi Ali Kuli Han'ın eşi Can Ağa Hanım olmalıdır. Felsefi'ye göre, Abbas Mirza'nın bakıcılığını üstlenen Can Ağa Hanım, Şehzâdenin tahta çıkmasıyla birlikte büyük bir ihtiram görmüş ve hayatının sonunda kadar Şah Abbas'ın ve haremının akıl hocası ve büyüğü olarak anılmıştır.

yazmayı öğretmek ve onları bu konuda ilerletmek olduğunu eklemiştir. İskender Bey (1945, s. 1:212) ise, Şah Tahmasb'ın erdemlerinden bahsettiği bölümde, çocuklara kadın öğretmenler tarafından verilen eğitim hakkında daha ayrıntılı bilgiler vererek şunları belirtmiştir: "Ekser Şii şehirlerinde, bhusus Meşhedî mukaddes, Sebzivar, Esterebat, Kum, Kaşan, Yezd, Tebriz, Erdebil'de kırk erkek ve kırk yetim kız çocuğu için, tahsisat verilir, onların yiyecek, içecek ve giyeceklerini temin edip, Şii mezhep, kadın ve erkek muallimler tayin edip, onların terbiyesi hususunda, itina gösterip sinni rüşte vardıkları zaman, bir erkeği bir kızla evlendirerek, çocuk yapmalarını ve nesli çoğaltmalarını sağlamışlardı."

İki örnekte görüldüğü gibi, İslâmiyetin meslek hayatında kadına verdiği rol gereği kadınlar, kız çocuklarının eğitimlerini veriyor ve son örnekte görüldüğü gibi, bu durum sadece eğitimle sınırlı kalmıyor kız çocuklarına evlilik gibi konularda da kadın öğretmenler tarafından destek olunuyordu.

Bahsetmediğimiz diğer meslek alanlarına kadınların katılımı ile ilgili bakış açısı kazandıracağı düşüncesiyle, Safevî toplumunda dikkat çekici ekonomik faaliyetlerde bulunan birkaç kadından da bahsetmek gerekir. Bunlardan biri, Erdebil Tekkesi mülk kayıtlarına göre, Anadolu kökenli bir kadın olan Bengi Sultan Kılıçlı Karı isimli bir kadındır. Zarinebaf (1998, s. 259) göre bu kadın, Erdebil Tekkesi'ne tamamen kendi gayrimenkulü olan Sacd Çukuru bölgesinde, Rumlu Kışlağı isimli geniş tarım arazisini vakfetmiştir. I. Şah İsmail ve vefat eden eşinin mezarlarının bakımı için ise, Yasaklu isminde bir köy vakfetmiştir. Bu vakfın başına 1534 yılında, müteveli olarak kendini atayan Türkmen kadın, vakfettiği köyü ismi kayıtlarda olan Balaban Bey isimli kişiden satın almıştır.

Köy ve büyük arazi sahibi kadının ardından bir diğer örnek, Figueroa'nın (1343, s. 127-28) bahsettiği, Şiraz halkından olan zengin bir kadındır. Bu kadın Fesa Irmağı'nın iki tarafında olan caddeleri birbirlerine bağlayan bir köprü yaptırmış ve köprünün yakınlarında ismini adı geçen ırmaktan alan bir kervansarayı miras ve hayratı olarak bırakmıştır. Figueroa ayrıca, kervansarayların ve kamu yararına yapılan binaların, erkeklerden çok hayır faaliyetlerinde bulunan

kadınlar tarafından yapıldığını belirtmiştir. Bu tarzda büyük eserlerin yapımında gerekli olan maddiyat dikkate alındığında, bu durum Safeviler döneminde İranlı kadınların ekonomik gücünün bir göstergesidir.

Yine Figueroa (1343, s. 398-99), Lar şehri yakınlarında karşılaştığı ve yönetim kabiliyeti açısından dikkat çekici bulduğu Gül Hanım isimli bir kadından bahsederken, Gül Hanım'ın gençlik yıllarından itibaren bölgenin yöneticisi Allahverdi Han'ın dikkatini çektiği ve onun da bu sebeple, ikamet ettiği köy ve etrafındaki birkaç köyün yönetimini bu kadına verdiğinden bahsetmiştir. 70 yaşlarını geçmesine rağmen hareketliliğiyle orada bulunanların dikkatini çeken kadın, Büyükelçiden evinde evli kızları ve torunlarının bulunması sebebiyle, yanında bulunan kişilerin evine girmemesini rica etmiş ve Figueroa bu nazik kadının ricasını saygıyla karşılamıştır. Büyükelçinin kabulü ardından ona en seri şekilde ikramlarda bulunan ve bununla kalmayıp köy ile sarp bir dağın arasındaki geçiş için ona itaat eden on adamını göndererek yardımda bulunan Gül Hanım, Büyükelçinin gördüğü şekliyle, endamıyla gücünü ve iktidarını belli eden ve bölge halkından büyük saygı gören bir kadındır. Bu kadın, yöneticiliğin yanında kocasının ve çocuğunun ölümünden sonra ona kalan büyük baş hayvanların bakımıyla da ilgilenmiş Büyükelçi tarafından övgüyle bahsedilmiştir.

Son olarak, Olearius (1369, s. 79) ve Della Valle (1348, s. 7), Seyahatnamelerinde İran'ın farklı şehirlerinde yol kenarlarında karşılaştıkları kadınların ekmek, süt, fıstık, tereyağı, gibi yiyecekler sattıklarından bahsetmişlerdir.

1.2.2. Fahişe Rakkase ve Şarkıcı Kadınların Ekonomik Faaliyetleri

Fahişeler, Rakkase ve şarkıcı kadınları bu başlık altında incelememizin sebebi, bu kadınların Safevî toplumunda planlı ve programlı bir mesleğe sahip olan ve devlet tarafından vergi mükellefi olarak görülen tek kadın grubu olmalarıdır. Bu sebeple ayrı bir öneme sahiptirler. Ayrıca, Halife Sultan (1645-1655) gibi önemli

bir devlet adamının ve Muhammed Bâkır el-Meclisî³⁹ (1622-1659) gibi sert kararlarıyla tanınan bir din adamının bu kadınlara karşı aldıkları tüm tedbirlere ve yasaklara rağmen onların toplumda varlıklarına güçlenerek devam etmeleri, Safevî toplumunun bu gruba verdiği önemi ve bir yerde zorunluluğu işaret etmektedir.

Bu kadınların önemi ve toplumda bu kadınlara karşı hissedilen zorunluluktan bahsetmeden önce, önemli bir konu olan, Safevî toplumunda nasıl algılandıkları ve çalışmalarının kapsamından kısaca bahsetmek gerekir. İran gibi Doğu toplumlarında, raks sanatı yaygın olmasına rağmen, bu sanatla uğraşılmasının utanç sebebi olarak görülmesinden, bu iş belirli bir grup tarafından yapılıyordu. Meslekle ilgilenen kadınlar buldukları ortamda müşterileri tarafından kendilerinden istenen hizmete göre fahişelik, rakkaslık, şarkıcılık veya hepsini birden yapabiliyorlardı. Bu sebeple, fahişelik yapan bir kadın aynı zamanda rakkase ve şarkıcıydı. Tavernier (1336, s. 688) göre, Safevî toplumunun bakışıyla, tüm bu faaliyetlerle ilgilenen kadınlar fahişeler olarak görülüyordu.

Örneğin, Della Valle (1348, s. 23-27), Hamedan şehrinde Şeyh Ahmet Bey'in evinde misafir edildiğinde, sazlarıyla birlikte üç çalgıcı ve şarkıcı kadın da bu evdeydiler Seyyaha göre, bu kadınlar genellikle erkeklerle birkaç gün geçirebilirlerdi, fakat misafirlikler sırasında şarkıcılık ve çalgıcılık amacıyla evlere davet ediliyorlardı. Bu kadınların arasında bulunan Felfel⁴⁰ lakaplı, çok yaşlı ve çirkin olan kadın ise çok büyük bir saygı görüyordu. Bu saygının sebebi ise, Şah'ın (I. Şah Abbas) Hamedan'a geldiği her vakit kendisini eğlendirmesi için bu kadını davet etmesiydi.

³⁹ Bu din adamının yokluğunda, Şah Sultan Hüseyin döneminde (1694-1722) Safevî toplumunda görülen cinsel sapkınlıklar ve yozlaşma bahsi için (Asaf, 1973, s. 97-104) nolu sayfalara bakınız. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Asaf, Şah Sultan Hüseyin döneminde toplumsal huzurun olduğu dönemi Meclisî'nin Şah'ın rehberliğini yaptığı dönem olarak tanımlarken din adamının sert tedbirlere kadın satılan yerleri kapattırdığı ve içkiyi yasakladığı; aksini uygulayanlara büyük cezalar verdiğini belirtmiştir. Fakat, onun olmadığı dönemi ise ikinci dönem olarak adlandırmış ve toplumsal çöküşün başlangıcı olarak göstermiştir.

⁴⁰ Biber demektir.

Fahişе, rakkase ve şarkıcılara, toplumda ve özellikle sarayda verilen önemin en büyük sebebi, bu kadınların ödedikleri vergilerle devletin kasasına giren çok büyük miktarda paraydı. Chardin (2014, s. 285) 88 nolu dipnotta, sadece İsfahan'da devlete bağlı, yani vergi ödeyen on iki bin fahişeden bahsetmiş ve bunların devlete sekiz bin tümen⁴¹ vergi ödediğini belirtmiştir.

Matthee, (2000, s. 126) ise, Chardin'in bazen 11.000 bazen de 12.000 olarak bahsettiği fahişelerin sayısını, dönemin İsfahan nüfusu 500.000 olarak düşünüldüğünde cinsiyetlerin eşit sayıya bölündüğünü varsayarak, 14.000 olarak tahmin etmiştir ve fahişelerin İsfahan'da %5 ya da %6 nüfusuna sahip olduğu çıkarımına varmıştır. Bu şekilde Chardin'i destekleyerek yıllık olarak alınan verginin 8.000 tümen olmasının abartı olmadığını belirtmiştir.

Bu kadınların Safevî toplumunda ve sarayda bir diğer önemleri ise, kadınların özellikle devleti ziyaret eden ülkelerin diplomatik heyetleri, farklı ülkelerden gelen liderler ve saraylardaki eğlencelerde görev almalarıydı. Ayrıca, bu kadınlar halk şenliklerinin de olmazsa olmazlardıydılar.

İskender Bey (1350, s. II-837-38), 1611 yılında Özbek padişahı için verilen ziyafette güzel yüzlü kadınların şarap kadehleriyle dostluk ortamı oluşturduğundan ve ortamda bulunanları neşelendirdiklerinden bahsetmektedir. Ayrıca hoş ahenkli çalgıcıların ise tiz sesleriyle gönülleri rahatlattığını; İranlı, Horasanlı güzel yüzlerin raksa kalkarak naz ve cilve yaptığını; Muhammed Han'ın hurilerle dolu cennetvari bu şenliği görünce mest olduğunu ve sevinç belirtileri gösterdiğini belirtmiştir.⁴²

Tavernier (1336, s. 382), rakkaselere ve çalgıcı kadınlara İran'ın her yerinde rastlandığını ve seyir alanlarında bile bu kadınların görülebildiğini belirtmiştir. Ayrıca, toplumda bir kişinin makam elde ettiğinde, bu kadınların katılımıyla şenlikler ve eğlenceler düzenlendiğinden bahseden Seyyah, meslek dallarından

⁴¹ İranlı tarihçiler ise sadece İsfahan şehrinde fahişeler tarafından ödenen verginin 3.000-4.000 Tümen civarında olduğundan bahsetmişlerdir (Kazvini, 1329, s. 102-3).

⁴² Bahsedilene benzer bir sahne için (Bakınız Resim 1).

bir fırıncıyı örnek göstermiş ve bu kişinin ustalık derecesine varmak için veya toplumun gözünde bu dereceye ulaşmak için, meydanda bir masa kurduğunu, bu masanın üzerine atıştırmalıklar koyduğunu ve halkın katıldığı bu ortamları kadın şarkıcılar ve Rakkaselerin şarkı söyleyerek ve raks ederek eğlendirdiğini belirtmiştir.

Son olarak ise, fahişeler, rakkaseler ve şarkıcıların Safevî ordusuyla birlikte seferlere katıldığından bahsetmek gerekir. Özellikle çok uzun süren seferlerde, askerleri eğlendirmek ve onların cinsel ihtiyaçlarını gidermek için bu kadınlardan yararlanılıyordu. Bunun yanında, genellikle yerleşim yerlerine uzak olan bu kadınların ikamet alanları da askerler ve bekarlar tarafından ziyaret ediliyor, bu şekilde bu gurubun eğlence ve cinsel ihtiyaçları karşılanmış oluyordu. Chardin (2014, s. 283) göre, toplumda kılıç insanların yani savaşıların ve sarayla birlikte hareket eden genç asillerin iflası, haklı olarak bu kadınlarla olan ilişkilere bağlanıyordu.

Kampfer (1363, s. 240) ise, bu kadınların savaşılara ordu ile birlikte katıldığını, orduyu eğlendirdiklerini, askerlerin cinsel ihtiyaçlarını giderdiklerini ve bunun karşılığında da bir miktar para aldıklarını belirtir.

Fahişe, rakkase ve şarkıcı kadınların toplum ve saray için önemli faaliyetlerine rağmen bu kadınlar, Safevî toplumunda sürekli baskı altındaydılar ve özellikle dini gruplardan gelen baskılardan nasiplerini alan devletin siyasi ve dini kanadı bu kadınlar için belirli önlemler almak durumunda kalıyordu.

Örneğin Felsefi (1375, s. III-924) göre, I. Şah Abbas, 23 Şevval 1609 yılında, Isfahan şehrinde bulunan fahişeleri çağırmış ve 3 gün içinde işlerini bırakıp tövbe etmemeleri durumunda onları Isfahan'dan süreceğini belirtmiştir. Fakat bu durum, büyük ihtimalle fahişeler konusunda mutsuz olan grupları sakinleştirmek amacıyla idi. Çünkü, Figueroa (1343, s. 308), I. Şah Abbas döneminde (1588-1628) Isfahan'ın Ulu Camii'nden bahsederken, buranın galerisindeki balkonunun sürekli üst sınıf fahişelere ve diğer fahişelere rezerve edildiğinden bahsetmiş ve Şah'ın bu kadınlara diğer kadınlara göre daha fazla saygı

duyması, onlara özgürlükler vermesini ise bu kadınların Şah'a kazandırdığı paraya ve ordunun onlar olmadan faaliyet gösteremeyeceği için önemlerine bağlamıştır.

Fahişeler, rakkaseler ve şarkıcılar, yani bahsettiğimiz gibi Safevî toplumunun bakışıyla fahişeler hakkında en ayrıntılı bilgileri veren Chardin (2014, s. 279-80-81), bu kadınların ekonomik faaliyetleriyle birlikte farklı çehrelerini de göstermiştir. Ona göre, Doğuda raks sanatı rezil bir şey olarak kabul görmektedir ve rakkaselerin tümü aynı zamanda fahişedir. Bu kadınların, İran ve Hindistan'da kutlamaların tamamında bulunduğunu belirten Seyyah, onların büyük şöenlere ve bütün grup olmasa da en az dörtte birinin büyükelçi görüşmelerine kesinlikle çağırıldığını ve konusu aşk olan piyesleri sergilediklerini belirtir. Ayrıca, bu kadınların arasında ticari iletişimlerini yürüten herkesi tanıyan bir kadının olduğunu, oyuncuların piyeslerini kendilerini çağırın ve paralarını verecek olan kişilerin zevklerine göre şekillendirdiğini ekler. Topluca hareket eden fahişelerden Şah'ın grubu, ülkenin en bilinen ve nazik fahişeleri olmakla birlikte 24 kişiden oluşmaktadır. Başlarında yaşlı bir kadın olan grup, bir arada kalmak yerine şehrin farklı alanlarına dağılır, yaşlının görevi bunları toplamak, ihtiyaçları ve sorunlarıyla ilgilenmektir. Yaşlı kadın ayrıca, grubun maaşını öder, kıyafetlerini kontrol eder ve geçimlerinin sağlıklı olmasını sağlar. Bir rakkase takımı, iki kız, bir uşak, bir aşçı ve birkaç hayvanla birlikte bunların seyislerinden oluşmaktadır. Maaşları yıllık bin dokuz yüz frank⁴³ olan bu kadınlara ve ekiplerine kıyafet ve yemek verilmektedir.

Ziyaret başına aldıkları paraya göre on tümenlik, beş tümenlik veya iki tümenlik gibi ortak isimler alan bu kadınlar, bahsedilen değerleri hak etmediklerinde ise gruptan atılmışlardır. Taşrada bu kadınların sayısının az olduğunu belirten Seyyah, sayıların başkent Isfahan'da arttığını ve 1666 yılında kayıtlı, vergi ödeyen ve bir lonca tarzında olduğu için kayıt altına alınan on dört bin fahişeden bahsetmiştir. Ayrıca, kendini gizlemek için kayıt olmayan fahişelerde vardır ve memurlar daha fazla para alacakları için bu kadınların kayıt dışılıklarına göz

---

⁴³ 45 Frank 1 Tümeneye eşittir.

yummaktadırlar. Çağırıldıklarında peşin ödeme alan ve istenilen sayıda çağırılan bu kadınlar yalnız raks için çağırıldıklarında, üstleri ile görüşülüp genelde iki pistole verilmiş, güzel raks etmeleri durumunda ise belirli ikramlardan faydalanmışlardır. Fakat, başka niyetle çağırıldıklarında, paraları peşin ödenmiştir.

Vergi Mükellefi fahişeler, başkaları tarafından kabul edilmedikleri için kervansaraylarda, vergi ödemeyenler ise kendi evlerinde yaşamışlardır. Bu kadınlar İsfahan'da, örtüsüzlerin mahallesi denilen bir mahallede yaşamış, sokağa buradan dağılmışlardır.

II. Şah Abbas (1642-1666) dönemi veziri Saruki, fahişelik faaliyetlerini yasaklamış ve Halife sultan, çağırılmadıkça fahişelerin müşterilerine gitmelerini yasaklayan yasa çıkartmıştır. Fakat, tüm bu yasaklar ve ağır cezalara rağmen devlet bu işle başa çıkamamıştır (a.g.e. 2014, s. 282-83-84-85).

1.2.3. Kadının Yoksulluğu

Safevî Devleti'nin İran ve çevresinde hâkim olduğu; farklı gruplar tarafından yönetilen bu toprakları tek bir elde topladığı yükselme dönemi, birçok açıdan İran tarihinin en parlak dönemlerinden biri olarak gösterilebilir. İskender Bey (1350, s. II-995-96), Safevîlerin bir devlet olarak ortaya çıkışından önce etraf bölgelerin durumundan bahsederken, Bağdat örneğinde, şehrin kuraklık ve isyanlar sebebiyle çok zor bir durumda olduğundan; askerlerin ve yöneticilerin zulmü sebebiyle halkın çareyi bölgeyi terk etmekte bulduğundan ve yaklaşık yüz bin insanın eşyaları, kadınları ve çocuklarıyla İran topraklarına, Basra'ya ve Arabistan çevresine göç ettiklerinden bahsetmiştir. Bölgede kalan ve herhangi bir gruba dahil olmayan çaresiz ailelerin ise, erkek çocuklarını ve kızlarını satmaktan başka çarelerinin olmadığını belirtmiştir.

Duruma bu şekilde bakıldığında, her ne kadar Safevîlerin hâkimiyet dönemi öncesinden daha parlak gözükse de devletin İran'da hâkim olduğu farklı dönemlerde çeşitli şehirleri ziyaret eden seyyahlar, şehirlerin etrafındaki fakir

halk topluluklarının mahallelerinden, dilencilerden ve mecbur kaldıkları için fahişelik yapan kadınlardan bahsetmişlerdir. Özellikle Şah Tahmasb dönemi ile (1524-1572) birlikte, Kafkaslara yapılan yoğun seferler, bu topraklardan getirilen birçok esir, çoğunlukla Isfahan olmak üzere farklı şehirlere dağılmış, Şah'ın ve devlet büyüklerinin hizmetinde olanlar ve satın alınanlar dışında çaresiz bir şekilde sefaletle boğuşan bu toplulukların kadınları, yoksulluk içinde çareyi bedenlerini satmakta veya dilenerek kendilerinin ve varsa çocuklarının geçimini sağlamakta bulmuştur. Şucai (1384, s. 210-11) göre, esirlerin durumu, Safevî toplumunda büyük bir huzursuzluğun ve toplumsal çöküşün sebebi olmuştur.

I. Şah Abbas döneminde (1588-1628) Isfahan şehri sokaklarından bahseden Figueroa (1343, s. 329), şehirde her çeşit çaresiz insandan, yarı çıplak kadın ve çocuklardan bahsederken bu insanların başlarını sokacak bir meskenlerinin olmadığından ve tek sığınaklarının hayırsever kişiler ve dindarlar tarafından yapılan kervansaraylar olduğundan bahsetmiştir.

Chardin (1336, s. 176-77), Isfahan'da gördüğü ve adı kızlar manastırı olan kötü yapı bir binadan, burada yaşayan ve üzerlerinde uygun olmayan kıyafetler bulunan 30 dul kadından ve bu kadınların bina ve etrafında geçimleri için bulduklarından yani kendilerini pazarladıklarından bahsetmiştir. Yaşantıları sebebiyle toplum tarafından takvadan uzak görülen ve hiçbir yardım yapılmayan bu kadınların kötü yola düşme sebebi ise Seyyaha göre bedbahtlık ve sefalettir. Görüldüğü gibi, dul kadınlar da çaresiz kaldıkları zaman çareyi bahsedilen şekilde para kazanarak geçimlerini sağlamakta bulmuşlardır.

Yine Chardin (2014, s. 284), Isfahan'da fahişelik yapan bu kadınların yaşadığı mahalleyi ise Isfahan'ın en berbat mahallesi olarak belirtmiş ve "açıkların kervansarayları"⁴⁴ adlı fahişelerle dolu yedi büyük kervansaraydan oluşan mahalleyi, iğrenç fahişelik mesleğinin batakhane olarak tanıtmıştır.

⁴⁴ Aynı eserin Farsça tercümesinde, bu mahallenin ismi "bi hicâban" yani "örtüsüzler mahallesi" olarak geçmektedir.

İran şehirlerini ziyaret eden bu yabancıların izlenimlerini değerlendirdiğimizde fark edilen yoksulluk, özellikle I. Şah Abbas'ın ölümünden (1688) sonra ülkenin durumundan bihaber ve günlerini haremde geçiren yöneticiler döneminde daha şiddetli bir hale gelmiş ve Şah Sultan Hüseyin'in yönetimi (1694-1722) döneminin sonunda, Afganların İsfahan başta olmak üzere yağmaladığı şehirlerde halkı içinden çıkılması zor bir duruma düşürmüştür. Asaf (1973, s. 106-108) göre, Halkın zor durumuna, liyakatsiz yöneticiler ilgisiz kalmış ve Şah Sultan Hüseyin ise, saraydan çıktığı neredeyse tek olay olan, haremiyle birlikte çıktığı İsfahan başta olmak üzere şehir gezilerinde "koruk" denilen ve erkeklerin sokağa çıkmalarını yasaklayan kararı ilan etmiştir. Bu yasak Şah Sultan Hüseyin döneminde yılda üç güne kadar çıkmıştır. Bu tarz uygulamalar ise halk ile saray arasındaki olumsuz ilişkilerin daha kötü bir hale gelmesine sebep olmuştur.

Örneğin, Şucaı (1384, s. 202-203) göre, Şah Süleyman (II. Safi) (1666-1694), haremiyle birlikte İsfahan'ın dışına çıktığı bir gezide, onu eğlendirmek için bulunduğu şehirde ateş oyunları düzenlenmiş; halkın harmanları yakılmış ve bu durum halkın şiddetli bir ekmek kıtlığı çektiği dönemde yaşanmıştır. Bu durum, Şah'ın halktan ne derecede habersiz olduğunu gösterirken aynı zamanda halkı saraydan uzaklaştırmış ve devlet adamlarının eliyle sarayı daha fazla memnun etmek için halka özellikle ekonomik manada yapılan baskılar, onları çaresiz hale getirmiştir. Bu durum, Afganların İsfahan muhasarasına zemin hazırlamış; Tacbağş (1372, s. 447-448) göre, Muhammed Afgan'ın bu şehri kuşattığı sırada göze çarpan bir kadın, yakaladığı kediyi öldürerek yemek isterken görülmüş; yazar, bu dönemde ölümlerin etlerinin yenilmeye başlandığını ve ağaç kabuklarının, eski ayakkabıların toplanarak yemek için kaynatıldığını; kadınların üzerlerinde bulunan tüm takı ve eşyalar karşılığında bir parça et ya da ekmek istediklerini belirtmiştir.

Sonuç olarak, Safevîlerin İran topraklarında doğuşu ve güçlenmesiyle bölgenin içine girdiği huzur iklimi, tüm toplumu kapsayıcı bir şekilde olmamış, yer yer halkın sefaleti İran'ı ziyaret eden yabancıların dikkatlerinden kaçmamıştır. Huzursuzluğun ve toplumsal çöküşün baş gösterdiği devletin son dönemlerinde

ise, devlet ile halk arasında göze çarpan kopukluk dış müdahalelere zemin hazırlamış, Safevî toplumunun ve özelde kadınların çeşitli ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

1.3. SAFEVÎLER DÖNEMİNDE İRANLI KADINLARIN TOPLUMSAL VE DİNİ DURUMU

Safevî Devleti'nin kuruluşundan son zamanlarına kadar, İran toplumunda dikkat çeken konulardan biri, kadınların erkek egemen toplum tarafından birçok alanda yetersiz olarak görülmesi ve toplumda erkeğin içinde bulunduğu faaliyetlere kadının katılımının sadece toplum tarafından değil, dönemin tarihi kaynakları tarafından da olumsuz bir şekilde karşılanması durumudur. Kadınları hakir görme durumu, toplumun her tabakasında görülmekle birlikte, hedef alınan kadınların dahil olduğu sınıf göz önüne alınmamış ve İranlı kadınların siyaset, ekonomi veya toplumsal faaliyetlere katılımı kabul edilemez olarak görülmüştür. Ayrıca bu durum, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kadınlara şiddet uygulanmasına kadar gitmiştir. Bu başlıkta, Safeviler döneminde İranlı kadınlara ne şekilde bakıldığı; özgürlüğünün sınırlarını, çeşitli alanlardaki faaliyetlerini ve toplumun bu faaliyetlere bakış açısı değerlendirilmektedir.

1.3.1. Kadına Şiddet ve Aşağılama

Perihan hanım⁴⁵ ve Mehd-i Ulyâ⁴⁶ örneklerinde de görüldüğü gibi gerek yöneticiler gerekse halk yeterli eğitim seviyesi ve kudrete sahip olan kadınların bile, belirli konularda yetki kullanmasına tahammül göstermemiş, kadınlar bazen Perihan Hanım örneğinde olduğu gibi, devleti yöneten güç tarafından aşağılanmış ve ortadan kaldırılmış ya da Mehd-i Ulyâ örneğinde olduğu gibi,

⁴⁵ Şah Tahmasb'ın kızı. Kendisi ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi "Perihan Hanım Mehd-i Ulyâ Mücadelesi" başlığında verilecektir.

⁴⁶ Şah Muhammed Hüdabende'nin eşi. Kendisi ve faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi "Mehd-i Ulyâ'nın Kızılbaşlarla Mücadelesi" başlığında verilecektir.

tüm kötü gidişatın sorumlusu olarak algılanmış ve bir grup isyancı tarafından devletin en korunaklı, kutsal yeri olan hareme kadar girilerek öldürülebilmiştir.⁴⁷

Safevîler döneminde kadınlara uygulanan fiziksel şiddet örneklerinden bahsetmeden önce, farklı kaynaklarda karşımıza çıkan kadının hakir görülmesine dair örnekleri incelemek önemlidir. Burada ilk olarak şu noktaya da değinmek gerekir, İranlı kadınları aşağılama örneklerinde bazen kadınlar da hemcinslerini aşağılayabilmiştir. Örneğin İskender Bey, (1945, s. 325-327) göre, Perihan Hanım, babasının ölümünden sonra tahta oturan (1576) Haydar Mirza tarafından sarayda yakalandığında serbest kalmak için kardeşine yalvarırken, kadınların akıllarının yetersizliğinden bahsetmiş; kusur ve kabahatlerini bu duruma bağlayarak kardeşinden özür dilemiştir. Ayrıca bu olayın sonrasında, Haydar Mirza'nın öldürülmesi olayı da kadınların yetersizliğine bağlanmıştır. İskender Bey, Haydar Mirza'nın ölümünde talihsizlik ve şansın yardım etmemesi gibi durumları göz önünde bulundururken, Şehzadenin ölümünün en önemli sebebini onun kısa görüşlü kadınların aklına uyararak kendi taraftarlarını sarayın dışında tutması olarak göstermiştir.

Devletler arasındaki anlaşmazlıklarda kadınları ve eşyalarını kullanarak düşmanları tahrik etme, kadını aşağılamaya yönelik başka bir örnektir. Kumî (1359, s. 129) göre, Yavuz Sultan Selim ve I. Şah İsmail arasındaki anlaşmazlık sebebiyle Mehmed Han Ustaclu, Diyarbakır'ı ele geçirmiş ve buradaki galibiyetinin ona verdiği gurur sebebiyle haddini aşmış; Sultan Selim'i tahrik edecek ve savaşa sürükleyecek mektuplar yazmanın yanında, fitne ve fesada yol açacak eşarp ve bunun gibi kıyafetleri Padişah'a göndermiştir.

İskender Bey (1350, s. 15) göre; yazma, mendil, halhal, kadın yeleği ve gömleğin yanında gönderilen mektup ise, Yavuz Sultan Selim'in Safevîlere karşı savaşmaması durumunda, çocukları ve kendisinin, gönderilen kadın kıyafetlerini

⁴⁷ Özellikle, Mehd-i Ulyâ'nın harem içine kadar girilerek öldürülmesi, Safevî tarihinde benzerine daha önce rastlanmamış bir durumdur. Ayrıca bu durum, Perihan Hanım'ın öldürülmesi olayıyla birlikte, İran toplumunda üst sınıf kadına da şiddet uygulanabildiğinin en açık göstergelerindedir.

giyerek haremde oturması gerektiğinden bahsedilmiş ve Osmanlı Devleti bu yolla savaşa sürüklenmeye çalışılmıştır.

Bazı örneklerde ise kadınlar, Safevîler döneminin tarihi kaynaklarında cinsiyetleri sebebiyle yok sayılabilmişlerdir. İskender Bey (1945, s. 73), I. Şah İsmail'in çocuklarından şu şekilde bahsederek dönemi birçok yönden tarafsız anlatma gayretinde olan eserlerden birinde, kadına verilen değeri göstermiştir: " O hazretin dört oğlu vardı. dördü de küçük yaşta idiler. Tahmasb Mirza, Musullu Türkmen emirlerinden birinin kızından doğmuş olan Behram Mirza; Alkas Mirza, Sam Mirza. Kadınların ve kızların isimlerinin saymakta bir fayda yoktur." Görüldüğü gibi ne kadar soylu olsalar da kadınların varlıkları yok sayılabilmekteydi.

Ayrıca, kadınlara şiddet ve aşağılamanın hanedan kadınlarını da kapsamı durumu, sadece Perihan Hanım ve Mehd-i Ulyâ ile sınırlı değildir. Kumî (1359, s. 289) göre, 1539 yılında, Tebriz şehrinde ortaya çıkan veba salgınında devlet görevlilerinin hepsi harem kadınlarıyla birlikte şehri terk etmiş, fakat Şah Tahmasb ve haremi için tehlikeli görülmesi sebebiyle, Taçlı Begüm şehirde çaresiz bir şekilde bırakılmıştır. Salgının sona ermesiyle, şehri terkedenler geri dönmüş; Taçlı Begüm'ün haremden çıkarılması, Şiraz'a gönderilmesi ve ömrünün geri kalanını orda geçirmesine karar verilmiştir. Yani, I. Şah İsmail'in eşi, döneminin güçlü melikesi ve Şah Tahmasb'ın tahta çıkarken en büyük destekçisi de kadına uygulanan şiddet ve aşağılamaya maruz kalmıştır.

Safevîlerin son dönemlerine gelindiğinde ise, kadına uygulanan şiddetin en dikkat çekici örneklerine haremlerde rastlanmaktadır. Uzun süre haremde hapis hayatı yaşamaları ve bu süreçte aşırı şekilde uyuşturucu ve alkol kullanmaları sebebiyle⁴⁸ tahta çıktıklarında genellikle psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalan son dönem Safevî Şahları, örneklerden de anlaşılacağı gibi ilk olarak

⁴⁸ Şucaî (1384, s. 223), I. Şah Safî'nin (1628-1642) 32; II, Şah Abbas'ın (1642-1666) 34; Şah Süleyman'ın (II. Safî), (1666-1694) 47 gibi genç yaşlarda hayatlarını kaybetmelerini onların uyuşturucu ya düşkünlüğüne bağlamaktadır.

çevresinde bulunan kadınlara şiddet uygulamış ve bazen kadınlara uygulanan şiddet ve saldırganlığın derecesi şaşkırtıcı seviyelere ulaşmıştır.

Lockhart (1368, s. 361) göre, II. Şah Abbas haremde çok fazla şarap içtiği bir günde, orada bulunan üç kadından zorla şarap içmelerini istemiş, fakat kadınların Mekke'ye gideceklerini belirtip Şah'ın teklifini reddetmeleri üzerine Şah, üç defa daha teklifte bulunmuş ve aynı cevabı alması ile aniden kadınların bağlanması ve orada alev alev yanan ateşe atılarak yakılması emrini vermiştir. Kadınlar yakılarak öldürülmüşlerdir. Şah ise daha sonra yatağına giderek rahat bir şekilde uyumuştur.

Tavernier (1336, s. 508), yine II. Şah Abbas döneminde (1642-1666) başka bir kadının yakılma girişiminden bahsederek aslında kadınların yakılarak cezalandırılmasının istisnai bir durum olmadığını göstermiştir. Seyyaha göre, Şah içkili olduğu bir gün sevdiği kadınlarından birinin yakılması emrini vermiş, fakat Şah'ın kadına olan ilgisinin ve sevgisinin farkında olan Saray Hâcesi, Şah'ın daha sonra pişman olacağı ve üzüntü duyacağı düşüncesiyle emri yerine getirmemiştir. Şah, ertesi gün kadının akibetini sormuş, görevlinin henüz kadını öldürmediği ve o gün öldüreceğini duyunca ani bir kararla kadını affetmiş ve görevlinin yakılması emrini vermiştir.

Sanson (1364, s. 36-37) ise, hamile kadınlara uygulanan başka bir işkenceden bahsetmektedir. Seyyaha göre, haremde bulunan hamile kadınların doğum yapacakları konusunda Saray Hâcelerini bilgilendirmeleri durumunda, çocukları çeşitli yollarla düşürülerek öldürülmüştür, fakat kadınların hamile olduklarını saklamaları durumunda ise yakalanan kadınlar öldürülmüştür. Bu durum şüphesiz, haremdeki rekabetin ve hanedanın devamlılığını sağlamak amacıyla sıradan kadınlardan doğan çocukları ortadan kaldırmanın bir yoluydu.

I. Şah Safi dönemi (1628-1642), Şah'ın uzun esareti, şarap ve uyuşturucu madde bağımlılığı sebebiyle, II. Şah Abbas döneminden (1642-1666) farklı değildir. Olearius (1369, s. II-735) göre, Şah Safi'nin kadına şiddet konusunda sapkınlığı öyle bir ölçüdeydi ki, haremden kırk kadın ve annesinin kendisine

tuzak kurduğu ve onu öldürmek istediğini düşünen Şah, emir vermiş ve düşman olarak gördüğü bu kadınların hepsinin canlı bir şekilde mezara gömülmesine sebep olmuştur.

Chardin (2014, s. 293) ise, Şah Safi'nin sevdiği eşlerinden birinin onunla haddinin aşan bir tonda konuşması sonucu Şah'ın ziyadesiyle öfkeleniğinden ve onu öldürtmek istediğinden, fakat ölümü o kadına yeterli görmediği için, kadının hizmetçilerini kölelerini ve mobilyalarını elinden aldığından; tüm kıyafetlerini yakıp mücevherlerini havanda dövdürüp göle attığından ve sonunda kadını çirkin bir hadımla evlendirdiğinden bahsetmiştir.

1.3.2. Kadınların Dinî İnançları ve İnanç Özgürlüğü

Safevîler döneminde, kadınların erkeklerle eşit katılım hakkına sahip oldukları ve bazı faaliyetlerde ise erkeklerden daha aktif oldukları nadir konulardan biri, Müslüman kadınlarının inançları ve inançsal faaliyetlerindeki özgürlükleriydi. Safevî dönemi İran toplumunda, yöneticilerin ve halkın büyük çoğunluğunun Şia mezhebinden olmaları ve Safevî Devleti'nin kuruluşunda ve yükselişinde bu mezhebin devlete verdiği siyasi gücün etkisiyle, birçok dini faaliyet hâkim güç tarafından desteklenmiş yönetici sınıfın ve toplumun birer parçası olan kadınlar, İran kökenli İslâm düşüncesi ve kültürün yayılması için kendilerine verilen görevi yerine getirmiş; bu yönde gayret göstermişlerdir.

Sosyal hayata katılımında erkeklere kıyasla belirli kısıtlamalar yaşayan kadınlar, konu dini faaliyetler olduğunda erkeklerle aynı ortamlarda bulunmuş ve pasif izleyici konumundan uzaklaşarak dini merasimlere katılan, görev alan; dini mekanları ziyaret eden, önemli dini mimariler inşa ederek hayır faaliyetlerinde bulunan; en üst düzeyde eğitim alan ve gerektiğinde hemcinslerine eğitim veren bir hale gelmişlerdir.

Della Valle (1348, s. 243), 1618 yılında, Erdebil şehrinde karşılaştığı kadınlar ve erkeklerin katılımıyla gerçekleşen dini bir etkinliğe şahit olmuştur. Seyyaha göre, kadınlar erkekler ve alimler birlikte hareket ederek şehrin uzağında

bulunan ve genellikle deve kesimi için kullanılan, Arapça Musalla⁴⁹ olarak isimlendirilen bölgeye yürümüşlerdir. Seyyaha göre, Burada toplanan kişilerin amacı, Şah'a (I. Şah Abbas) dua etmek; onun İran'ın düşmanlarına karşı muzaffer olmasını dilemektir.

İskender Bey (1350, s. 136) göre, Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza'nın ikinci oğlu olan İbrahim Mirza'nın İslâmi ilimlere meraklı olan kızı, Şah Tahmasb döneminde (1624-1676) Kabe'yi ziyaret etmiş ve Mekke'de bulunduğu dönemde, büyük alimlerden Emir Nasreddin Hüseyin Şirazî ile evlenerek, ömrünün geri kalanını Medine şehrinde geçirmiştir.

İranlı kadınların dini mimariye ayırdıkları önemli miktarda nakit ve taşınmaza dair en açık örnekler ise, Erdebil Tekkesi'nin hayır ve aile vakıflarına dair kayıtlarında rastlanmaktadır. Ayrıca, Kumî gibi Safevî Devleti'nin belirli bir döneminin üst sınıf kadınlarının hayır faaliyetlerinden haberdar olan tarihçiler, farklı örneklerle kadınların hayır faaliyetlerinde erkeklerle yarışır seviyede olduğunu göstermişleridir. Kumî (1359, s. 190), I. Şah İsmail'in eşi Taçlı Begüm'ün hayır faaliyetlerinden bahsederken bu nüfuzlu kadının malvarlığını hayır işlerine harcadığını ve onun eserlerinin payidar olduğunu belirtmiştir. Yine, Zarinebaf (1998, s. 250) göre, İran kadınları, en önemli dini kurumlardan olan Erdebil Tekkesi'ni birkaç yüzyıl süresince finansal olarak desteklemiş ve verilen destek Safevî Devleti'nin doğuşuna ve yükselişine önemli bir katkı sağlamıştır.

Müslüman kadınların dini özgürlükleri ve dini faaliyetlerdeki aktif durumları dikkate alındığında, Safevî toplumunda kadınların inanç özgürlüğü konusundaki kısıtlamaların toplumda yaşayan farklı dini gruplardan kadınlara yönelik olduğu söylenebilir. Bu konu saray kadınları üzerinden düşünüldüğünde, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca saraya gelen, çoğunlukla Gürcü, Çerkez ve Ermeni milletlerinden veya diğer bölgelerden gelen farklı inanç gruplarından kadınlar, Müslüman olmaya zorlanmışlardır. Bunun yanında, Felsefi (1375, s. II-574) göre, bazı kadınlar kontrolü altında oldukları kişilerin müsaadesiyle ya da

---

⁴⁹ Namaz kılmaya mahsus yer.

onların haberi olmadan dini inançlarını korumuş ve ibadetlerini devam ettirmişlerdir.

Safevîlerin İran'a hâkim oldukları dönemde Müslüman olmayan ve var olan inançlarını devam ettiren kadınlar, genellikle Hristiyandırlar. Ermeni tarihçi Zakaria Kanakertsi, I. Şah Abbas döneminde (1588-1628) sarayda Şah'ın özel rakkasesi olarak bulunan Ermeni kadın Gazel'in inanç özgürlüğünden bahsederken, kadının Culfa Ermenilerinden olduğunu; Ermenistan'dan getirilerek İsfahan'a yerleştirilen grubun içinde yer aldığını ve daha sonra saraya girerek Şah'ın beğenilen rakkaselerinden biri olduğunu belirtmektedir. Müslümanlığa geçmeyen Gazel, Şah Abbas'ın 1623 yılındaki Bağdat seferi ve Irak'ta bulunan Şii türbelerini ziyareti sırasında, Şah ile birlikte sefere götürülmemiş ve daha sonra tövbe eden kadının rahibe olması, seferden dönen Şah'a haber verilince kadın Şah'ın huzuruna çağırılmıştır. Şah, kadını cezalandırmak yerine ferman ile kadının inancını özgür bir şekilde yaşayabileceğini ve ibadetini yerine getirebileceğini belirtmiştir (Matthee, 2000, s. 143).

İran toplumunda, kadınların inanç özgürlüğü konusunda dikkat çekici örneklerden biri, Akkoyunlu Devleti sarayından gelmektedir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın, inançlı yaşantısı ve dini faaliyetleriyle tanınan eşi Despina Hatun, Hristiyanlık için yaptığı birçok faaliyetin yanında bu dinin ibadethanesini saraya kadar taşımış ve bu konuda eşinin rızasını almıştır. Safevî Devleti kurucusu Şah İsmail'in atası olan Despina Hatun, Müslüman eşinin sarayında özgür bir şekilde inancını yaşamasının yanında Venedik Cumhuriyetiyle yaptığı ortak faaliyetlerle kocası Uzun Hasan'ı, Hristiyan aleminin düşmanı olarak görülen Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtarak Hristiyan alemini koruma gayretinde olmuştur (Contarini & Zeno, 2016).

İnançlarını herhangi bir kısıtlama olmadan yaşayan kadınların yanında, Safevî Devleti'nde kadınların Müslüman olması konusunda yapılan baskılar da göze çarpmaktadır. Chardin (2014, s. 217-218), bu konuda dikkat çekici olaylardan birini din değiştirmeyen kadının bu davranışının kötü sonuçlarıyla birlikte

belirtmiştir. I. Şah Abbas ve Gürcistanlı lider Teymuraz arasında meydana gelen savaşı kaybedeceğini anlayan Teymuraz, iki şehzadesini annesi ile birlikte Şah'ın huzuruna af dilemek için göndermeye karar vermiştir. Eşini kaybettikten sonra rahibe olan ve dini kıyafetlere bürünen prenses, kalabalık bir grup ve güzel hediyelerle yola çıkmış; acele etmesi sebebiyle Şah ile İsfahan'da karşılaşabilmiştir. Prensese Şah'ın huzurunda oğlu için af dilemiş ve Şah'ı sakinleştirmek için ona her konuda boyun eğmiştir. Şah, yaşlı olmasına rağmen hâlâ güzel olan Prensese beğenmesi ya da siyasi çıkarları⁵⁰ sebebiyle kadına Müslüman olması durumunda onunla evlenebileceğini belirtmiş, fakat kadın hem dinine bağlı olması hem de İran'da kadınların yaşadığı kısıtlamalardan hoşlanmaması sebebiyle Şah'ın evlenme teklifini ve din değiştirmeyi reddetmiştir.

Prensese cevabına öfkelenen Şah Abbas, Teymuraz'ın prensese ile gönderilen iki çocuğunu hadım ettirerek Müslüman yaptıktan sonra prensese ise uzak bir yerde esir olarak tutturmuş ve 1624 yılında, kadın eziyetlere maruz kalarak hayatını kaybetmiştir. Şah Abbas, Şiraz valisi İmam Kuli Han'a prensese Müslüman yapmak için tehdit, eziyet ve vaat yollarını kullanmasını, bunların fayda etmemesi durumunda ise, kadını öldürmesini emretmiştir. Etkili olacağını düşünerek mektubu prensese gösteren vali tüm işkencelere ve ısrarlara rağmen prensese din değiştirmeye ikna edememiş, prensese işkence sonucu kızgın kömür üzerinde yakılarak öldürülmüş daha sonra çöplüğe atılmıştır.

1.3.3. Cenaze Merasimi

İran toplumunda cenaze merasimi diğer toplumlara göre dikkat çekici farklılıklara sahiptir. Ayrıca, ölen kişinin toplumdaki konumu törenlere verilen önemin farklılık göstermesine sebep olurken; kadınlar da erkekler gibi merasimlere katılmış, hayatını kaybeden yakınlarının defnedilmesine kadar yanında olmuş, sonrasında yapılan hayır ve anma faaliyetlerinde yer almışlardır.

⁵⁰ Şah Abbas'ın siyasi evliliklerinin bahsi için (Felsefi, 1375, s. III: 1095) nolu sayfaya bakınız.

Oruç Bey (2014, s. 40) göre, Üst sınıftan birinin hayatını kaybetmesi durumunda hizmetçileri cenazenin önünden yarı çıplak bir şekilde hareket ederek ve çektikleri acıyı göstermek için sağ kollarını eti dışarıya çıkıncaya kadar yukarıdan aşağıya doğru tırmalayarak yarmıştır. Aynı zamanda vefat eden kişinin oğlunun da yapmak zorunda olduğu bu hareket eşliğinde cenaze, yaklaşık iki yüz kişilik bir grubun birbirine bağlanması ile taşınmış ve cenazeye katılanlar, Hz. Muhammed'e dua ederek ilerlemişlerdir. Grubun önünde ikişerli sırayla yürüyen yirmi erkek, süslü bir sandalye taşırken Kur'an okumuş; bu grubun önünde bulunanlar ise, ellerinde dalları çeşitli renkli kağıtlar, kurdeleler, mevsimlik meyveler ve yapraklarla donatılmış hurma ağaçları taşımışlardır. Eğer varsa, vefat eden kişinin sahip olduğu atların yularları, en büyük oğlu tarafından tutularak koşumlu ve silahlı bir şekilde ilerlerken ölünün savaşlarda kullandığı silahlar ve elde ettiği ganimetler de kendisiyle birlikte götürülmüş ve bu şekilde ölünün yıkanacağı yere ulaştırılmıştır.

Hayatını kaybeden kişi için yakılan ağıtlar ve yaşanan üzüntünün seviyesi ise kişiye olan sevginin ve bağlılığın derecesini göstermekte ve cenazelerde dikkat çeken konulardan biri olmaktadır. İskender Bey (1945, s. 210), Şah Tahmasb'ın vefatı (1576) sonrasında yaşanan üzüntü havasını şu şekilde aktarmıştır:

Saltanatın perdenişin hanımları, bu can yakıcı büyük musibet hadisesinde feryat ve figana başlayıp, elbiselerini yırttılar ve hürmetli haremın hademeleri o büyük padişahın vefatı münasebetiyle matem elbisesi giyindiler. Dünya değişti, halk ıstıraba düştüler. Gönüller perişan oldu. Tabii o güneş için küsuf vakı olmuştu. Artık alem de o güneşin feyzinden faydalanamazdı. Ay da kendisini sakladı ve artık dünyayı aydınlatmıyordu.

Cenazenin yıkanması ve daha sonra hayatını kaybeden kişi için halka kişinin sevenleri ve yakınları tarafından yapılan hayır faaliyetleri de yine İran toplumuna has özellikler göstermektedir. Oruç Bey (2014, s. 40) göre, ölü yıkandıktan ve kıymetli keten kumaş ile kefenlendikten sonra cenazeye katılanlar kabristana

doğru hareket etmiş ve yolda karşılaştıkları halktan yoksul kişilere, deveye yüklü erzaktan vermiştir. Kabristan yolu boyunca tersine ve aşağı yönde tutulan müzik aletleriyle duygu yüklü müzikler çalan grup, şehrin dışında bulunan kabristana varıp hayatını kaybeden kişiyi defnettikten sonra aynı şekilde geri dönmüş ve akrabalar bir yıl boyunca mezar ziyaretine gitmeyi ve orada Kur'an okuyup dualar etmeyi görev bilmişlerdir.

1.3.4. Fahişeler, Rakkaseler ve Şarkıcı Kadınlar

Çalışmamızın "Fahişeler rakkaseler ve Şarkıcıların Ekonomik Faaliyetleri" başlığında ayrıntılı bir şekilde bahsedilen bu mesleklerle ilgilenen kadınların ekonomik faaliyetleri Safevî Devleti ve halkı için önemleri ve çalışma şekilleri gibi konuların yanında, değinilen önemli noktalardan biri de bahsedilen üç meslek ile ilgilenen kadınların büyük oranda aynı kişiler olmasıdır. Yani, bir fahişe müşterisinin talebine göre aynı zamanda rakkaslık ve şarkıcılık meslekleriyle de uğraşmış ve bu sebeple Safevîler döneminde önemli bir yere sahip olan bu meslekler, alanında uzmanlaşan ve kurumsallaşan belirli bir grup tarafından sistemli bir şekilde yerine getirilmiştir. Bu başlıkta ise, bahsedilen kadınların İran topraklarındaki varlığının Safevîler ile başlamadığını belirtmekle birlikte incelenen grubun İran topraklarında yaygınlığı, halkın bu kişilere bakış açısı ve ne kadar aynı kişiler tarafından yapılırsa da üç farklı meslek olan fahişelik, Rakkaslık ve şarkıcılığı birbirinden ayıran çeşitli mesleki özellikler üzerinde durulmuştur.

Oruç Bey (2014, s. 43), İran topraklarında, diğer İslâm ülkelerine göre fahişeliğin neredeyse hiç görülmediğini, bu meslekle ilgilenen topluluğun ise şehirlere uzak yerlerde yaşayan ve aynı Arapların İspanya'ya gitmesi gibi ülkeye dışardan gelen çingene ailelerden oluştuğunu; toplumda yaşayan vicdanlı ve şerefli insanların hiçbirinin bu geleneğe katlanmadığını gururlanarak belirtmiştir. Fakat, fahişelerin İran topraklarında varlığı ve bu mesleğin yaygınlığı, Oruç Bey'in belirttiği gibi olmamakla birlikte, bahsettiği dönem olan Safevîler döneminin öncesinde, İran topraklarında fahişelik yaygın bir şekilde

görülmüş ve kaynaklarda görüldüğü şekliyle, bazen belirli toplumsal sorunlara da yol açabilmiştir.

Beyânî (2015, s. 110-111) göre, İlhanlılar'ın İran topraklarına hâkim olduğu dönemde fahişeler, zamanla büyük şehirlerde çok geniş bir faaliyet alanı bulmuş; müşteri çekmek için caddelere dağılan bu kadınlar, yoldan geçenlere rahat vermeyecek şekilde sokaklarda dolaşmaya başlamışlardır. Ayrıca, Safevî Devleti'nin temellerinin atıldığı yer olarak bildiğimiz ve bu devlet için kutsal olan Erdebil şehri, İlhanlılar döneminde de aynı şekilde şeyhlere ve alimlere meskenlik yapmış, yazarın Düstûru'l-Kâtib'de karşılaştığı bilgiye göre; Hicri yedinci yüzyılda Erdebil'in din adamlarından bir grup, İlhanlı hükümdarına fahişelerin toplum içinde dolaşmasının yasaklanması konusunda bir mektup yazmıştır.

Safevîler dönemine gelindiğinde ise, geçmişteki durum düzelmemiş aksine daha kötü bir hâl almış ve fahişelik, azınlıklarının dini kurumlarına kadar yayılmıştır. Chardin (2014, s. 420), Culfa'nın önde gelen tüccarlarının, ruhban sınıfına reform getirmesi için manastırlarının patriğine yaptıkları baskıdan bahsederken dönemde bir skandal halini alan bölge rahibelerinin uygunsuz yaşantılarından bahsetmiştir. Seyyaha göre, rahibeler bölümünde bulunan kadınlar, sadece fahişelik yapmakla kalmamış, bu yola çevresindekileri de sürüklemişlerdir. Rahibelerin arasında yayılan fahişelik, kökleşmesi sebebiyle engellenememiş ve topluluk çareyi kadınların ailelerine geri gönderilmesinde ve daha sonra rahibeler bölümünün kapatılarak manastırın daha seküler hale getirilmesinde aramıştır.

Safevîler döneminde İran'ı ziyaret eden Hollandalıların raporları, evli kadınların dışında İsfahan'da fahişelerden on iki bin kadar olduğunu; kadınların her ay daruğanın⁵¹ huzuruna giderek güzellikleri ve talep edilmeleri oranında önemli bir vergi ödediğini; çoğunun büyük bir varlığa sahip olduğunu ve altın işlemeli giyimleri ve yine altın ve inciden oluşan takılarıyla şehirlerde altın yularlı,

⁵¹ Safevî ler döneminde idarî, mali ve siyasi konularda belirli görevler alan devlet görevlisi.

süslenmiş atları ve iki ya da üç hizmetçiyle gezdiklerini belirtmiştir (Matthee, 2000, s. 127-128).⁵²

Matthee (2011, s. 107-108) göre, İsfahan ve diğer önemli merkezlerde bulunan kadın nüfusu çoğunlukla üst sınıftan olmayan, sıradan kadınlardan oluşmuştur. Bu şehir merkezlerinde, çok sayıda marjinal olarak adlandırılabilir evlenmemiş ya da kocaları tarafından reddedilerek boşanmış kadınlar da yaşamıştır. Bu sebeple, kendini geçindirmek zorunda kalan kadınların çoğu kötü yola düşerek fahişe olmuş ve bu kadınların sayıları 17. yüzyılda sadece İsfahan şehrinde on iki bine kadar ulaşmıştır.

Olearius (1369, s. 234) göre ise, bu kadınların iş için sokaklara çıktıkları zamanlar genellikle akşam saatlerinde, halk evlerine dağıldıktan sonra olmuştur. Yol kenarlarında sırayla oturan kadınların başlarında bulunan bir kadın, onların satılması işiyle ilgilenmiş ve bir elinde yorgan yatak diğer elinde ise yanmayan bir şamdan tutmuş; civardan geçenlerin dikkatini çektiğinde, elindeki şamdanı yakarak kadınların yüzlerini göstermiş ve bu şekilde müşteriler beğendikleri kadınları kiralamışlardır.

Ayrıca, Fahişelerin müşterilerine bakıldığında toplumda bu kadınlara olan ilginin ne derece fazla olduğunu görülmektedir. Chardin (2014, s. 287-288), Müslümanların zinayı günah saydığını ve fahişelerle ilişkiye girmenin İslâmiyete göre yasaklandığını belirttiği bölümde, İran toplumunda bu tarz ilişkilerin, düzgün insanlar tarafından çirkin olarak kabul edilmesine rağmen, şehirlerin fahişelerle dolu olduğundan ve en saygın ve düzgün insanların bile bu kadınları kullandıklarından bahsetmiştir. Seyyaha göre, Akşamları medreselerde ve camilerde başları örtülü; bazıları hizmetçilerini peşine takmış şekilde gezen fahişelerin bir kısmı imamların ve müezzinlerin evlerine girmekte; evlerin kapıları ertesi güne kadar kapatılmakta, fahişeler bu evlerden sabahın erken

---

⁵² Benzer bir giyim tarzı için (Bakınız Resim 12).

saatlerinde veya daha geç vakitlerde çıkmakta ve bu durum toplum tarafından normal karşılanmaktadır.⁵³

Bunun yanında, Toplumun kendini mütebedeyin olarak gören kesimi ise fahişelerin faaliyetlerinin durdurulması ve şehirlerden uzaklaştırılmaları konusunda devlete baskıda bulunmuş; toplumun yaşadığı felaketleri, fahişelerin şehirlerde aktif bir şekilde çalışmalarına bağlamıştır. Ravendi (1368, s. 474-475) göre, İslâm devletlerinde halk, bir savaşta mağlup olduğunda; sel, deprem gibi doğal felaketlerle karşılaştıklarında veya hastalıkların yayılması durumunda kendilerini tatmin etmek için gerçekleşen belaların sorumlusu olarak fahişeleri görmüş ve onlara baskı yapmakla kalmayarak bu kadınları buldukları şehirlerden dışarı çıkartmışlardır.

Fahişelerin toplum baskısı ve çektikleri sıkıntılar sebebiyle, çalışmalarına son vermeleri veya tövbe etmeleri de kolay olmamıştır. Geçmişlerinden kurtulamayan fahişelere toplumda tekrar aynı gözle bakılmış ve onlara uygulanan baskılar devam etmiştir. Molla Celal (1366, s. 346) göre, I. Şah Abbas döneminde (1588-1628), fahişeliğe tövbe ederek bir attar⁵⁴ ile evlenen ve eski yaşantısını geride bırakan bir kadın, eski müşterileri tarafından unutulmamış, kadın ve eşi, onunla birlikte olmak isteyen kişiler tarafından sürekli rahatsız edilmiştir. Kadına eski müşterileri tarafından verilen rahatsızlığın saldırı seviyesine gelmesi, evine ve eşinin iş yerine saldırılması üzerine kadın ve eşi çareyi Şah'ın huzuruna gitmekte bulmuşlar, Şah onları dinleyerek bu sorunlarının ortadan kaldırılması için onlara yardımcı olmuştur.

Rakkase kadınlar ve meslekleri, fahişelerde olduğu gibi dönemin İran toplumunda meşru görülmemiş ve bu gruba dahil olan kadınlar toplum tarafından İslâm ahlakına uygun davranmamaları sebebiyle ayıplanmıştır. Vücutlarını şaşırtıcı derecede esnek kullanacak şekilde eğitilen bu kadınlar,

⁵³ Fahişelerin sosyal hayata katılımları soylu ve zengin İranlı kadınlara göre daha rahat bir şekilde olmuştur. Çalışmamızın birçok bölümünde bahsedildiği gibi, soylu kadınlar, ciddi güvenlik önlemleri alınmadan ve olağanüstü bir olay olmadan haremi terkedememişlerdir.

⁵⁴ Güzel koku ticareti yapan kimse.

Safevî Devleti'nde, saraydan toplumun en alt tabakasına kadar aktif bir şekilde mesleklerini icra etmiş; ücretlerinin ödenmesi koşuluyla çağırıldıkları tüm ortamlara katılarak müşterilerinin eğlenmesini sağlamışlardır. Grup halinde hareket eden rakkaseler, kendilerinin tüm sorunlarıyla ilgilenen bir lider ve günlük işlerini yapacak hizmetliler ile birlikte hareket etmişler, çağırıldıkları mekânlara giderken eşyalarını da yanlarında götürmüşlerdir. Hizmetlerinin kalitelerine göre farklı ücretler alan rakkaselerin en iyileri, saraylarda görev almış; fahişelerde olduğu gibi devlet tarafından takip edilen ve vergilendirilen grupların özellikle Rakkaslıkla ilgilenenleri fahişelik yapmaktan geri kalmamakla birlikte onlara göre daha sistematik bir şekilde çalışmışlardır. Bu kadınların liderleri, sadece onların alışverişlerini düzenlemekle kalmamış aynı zamanda günlük hayatlarında karşılaştıkları birçok sorunda onlara çözüm konusunda yardımcı olmuştur. Grubun ak saçlısı olan yaşlı kadın, onları müşterilerinin kapılarına kadar götürmüş ve istenilen rakkase sayısını müşterilere teslim ettikten sonra verilecek hizmetin içinde fahişelik ya da şarkıcılık gibi faaliyetlerin olup olmayacağını da göz önünde bulundurarak ücreti peşin almış ya da hizmet sonrası için anlaşma yapmıştır. (Chardin, 2014, s. 279-80-81-82).⁵⁵

Della Valle (1348, s. 23) göre, rakkaselerin arasında bazıları Şah (I. Şah Abbas) ile olan bağlantıları sebebiyle toplumda büyük saygı görmüştür. Rakkaseleri genel manada edepten uzak olarak tanımlayan Seyyah, her ne kadar İranlı rakkaseleri Mısır'da gördüklerine göre daha düzenli olarak tanıtmışsa da eğlence esnasında gördüğü rakkaselerin beden hareketleri ve tarzlarını incelikten uzak olarak tanımlamıştır.

Rakkaselerle I. Şah Abbas'ın sarayının ana caddesinde, kendisi için düzenlenen karşılama töreninde karşılaşan Figueroa (1343, s. 240) ise, atlarından inen kadınların toplu şekilde yaptıkları dansı bitirmelerini beklemek için bir süre mola vermiş; üzerlerinde bir miktar mücevher taşıyan ve pahalı elbiseler giyen bu kadınlara gösterileri karşılığında hediye olarak bir miktar para vermiştir.

---

⁵⁵ Rakkase görseli için (Bakınız Resim 12).

Şarkıcılar ise genellikle fahişeler ve Rakkaselerin arasından yeteneklerine göre seçilmişler ve etkinliklere çoğunlukla birlikte katıldıkları rakkaselerle aynı düzende çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Kadınların İran toplumunda şarkıcılık yapmaları fahişelik ve rakkaslıkta olduğu gibi toplum tarafından olumlu karşılanmamış; erkek şarkıcıların sayılarının fazla olmasının yanında, Safevîler döneminde şarkıcı kadınlara da dikkat çekici bir şekilde rastlanmıştır. Chardin (2014, s. 279), erkeklerin seslerinin kadınlara göre daha iyi olduğunu; seslerini kullanma konusunda kadınların erkeklere yetişemeyeceğini belirtmiştir.

Della Valle (1348, s. 34) I. Şah Abbas'ın yaptığı bir sefer sırasında orduyla birlikte hareket etmiş, Şah'ın çadırının dışında beklerken önemli kişilerin bulunduğu tarafta yerde halka şeklinde oturan ve devamlı enstrüman çalarak şarkı söyleyen bir grup kadına rastlamıştır.

Kadınların; Şah'ın, yöneticilerin ve askerlerin bulunduğu bir ortamda rahatça şarkı söylemeleri ve eğlenmelerine bakarak bu kadınların üst sınıf kadınlardan olmadığı; Şah'ın ve askerlerinin eğlendirilmesi için sefere katılan şarkıcılar olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Çünkü, İran toplumunda kadınların bu türden faaliyetlerde bulunmalarının uygun karşılanmaması ve üst sınıf kadınların bu tür eylemlerde bulunmalarının kesin olarak yasak olması sebebiyle bu kadınlar şarkıcı olmalıdır.

1.3.5. Evlilik

İran toplumunda evlilik sözleşmesi çeşitleri, düğün, boşanma konularından bahsetmeden önce, bu dönemde İran'ı ziyaret eden Avrupalıların ve İranlı tarihçilerin dikkatlerini çeken çeşitli benzerlikler, farklılıklar ve bunların sebeplerine açıklık getirmek gerekmektedir.

Öncelikle değinilmesi gereken konu, evliliğin İslâmiyete göre gerekliliği ve evlenmenin Müslüman erkek ve kadınlara sünnet olmasıdır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan İran toplumunda evlenme akdi İslâmi kurallara göre şekillenmiş ve iki tarafın birbirine bağlılık sözü vermesiyle oluşan evlenmenin temelindeki

niyet ve gereklilik konuları yine İslâm tarihine ve kurallarına dayanarak yorumlanmıştır.

Chardin (2014, s. 285-286), Safevîler dönemi İran toplumunun evliliğe bakışını şu şekilde yorumlamıştır. İslâm toplumu, bekârlığı ve bu konuda nefsi terbiye etmeyi insan doğasının amacına ve niyetine ters görmüş ve bu konuda aksi bir davranışı yasaklamıştır. İran toplumu, bu konuda bekârlığın Hz. Muhammed döneminde kadar yasak olmadığını; Hz. İsa'nın bir bakireden doğmuş olduğunu ve bekar yaşamış olduğunu göz önünde bulundurmuş, fakat Hz Muhammed'in peygamberliği ve yeni gelen kitap ile birlikte Allah'ın kendine hizmet eden kullarından nefislerini terbiye etmelerinin, yani bekâr yaşamalarının yerine kendisine evli olarak kulluk etmelerini istediği şeklinde yorumlamıştır. Bu inancı destekler şekilde, Hz. Mehdi⁵⁶ ve Hz. İsa'nın dünyaya yüzyıllar sonra yeniden geldiklerinde evlenecekleri ve birkaç eşlerinin olacağını belirtmiştir.

Bir diğer konu İse evlilik yaşıdır. İran toplumunda kadınların eşlerinin vefatı ya da boşanmalarından sonra tekrar evlenebildikleri durumunu da göz önünde bulundurmakla beraber, genel olarak evlilikler damat ve gelinin buluş çağına girmeleriyle gerçekleşmiştir. Toplumun çeşitli tabakalarında bu kuralın aksine sıklıkla rastlanmakla birlikte bazı çözüm yolları geliştirilmiştir.

Vincenzo D'Alessandri (1349, s. 311-312) göre, I. Şah İsmail, düşmanı Murad Han'ı öldürüp Tebriz'e döndükten sonra destekçileri Şah'a evlenmesi gerektiğini öğütlemişlerdir. Şah, evleneceği kadının soylu ve layık bir kadın olması konusunda endişe ve isteklerini belirtmiştir. Şah'ın destekçileri, uzun süren arama ve tartışmaların sonunda kriterlere uyan kadının Uzun Hasan'ın Oğlu Sultan Yakub'un torunu olan güzel kadın Taçlı Hanım olduğunu belirtmişler ve Şah'a layık bir eş olacağı kanaatine varmışlardır. Şah İsmail, kadının hakkında söylenenleri dinledikten sonra kadının eşine haber yollamış, fakat eşinden evinde böyle bir kadının olmadığı cevabını almıştır. Israrlar sonucunda Taçlı

⁵⁶ İmami Şii'lere göre, Şiiğin on ikinci imamı olan ve dünyanın sonunda geri gelerek Müslümanları zulüm ve sıkıntılardan kurtaracağına inanılan kişi.

Hanım'ın eşi, Şah'a karısına benzeyen başka bir kadını süsleyerek göndermiş, fakat Şah kadını inceleyince kadının Taçlı Hanım olmadığını anlamıştır. Daha sonra, adamın evine giden Şah'ın görevlileri, kadınların arasından Taçlı Hanım'ı uzun uğraşların sonunda bulamamış fakat ikinci gidişlerinde Taçlı Hanım'ı bulmuş ve süsleyerek Şah'ın huzuruna getirmişlerdir. Şah, kadını görünce bahsedilen kadının karşısında olduğunu bildirmiş ve onu eşi olarak seçmiştir. Fakat, Şah'ın, on beş ya da on altı gibi genç bir yaşta olması sebebiyle kadın devlet büyüklerinin birinin evine emanet olarak gönderilmiş, aradan geçen üç yıldan sonra geri getirilmiş ve Şah onunla evlenmiştir.

Küçük yaşlı damatların yanında, Safevîlerde kız çocukları da küçük yaşlarda evlendirilmişlerdir. İ'timad-üd devle⁵⁷ Mirza Selman'ın kızı Safiye Hanım, henüz on yaşındayken Şehzade Hamza Mirza ile nikâhlandırılmıştır.

Kumî (1359, s. II-724) göre, I. Şah Abbas, oğlu Safi Mirza için Han Ahmed Gilanî'nin kızını istediğinde babası, kızının henüz dört yaşında olması sebebiyle kızını vermek istememiş, fakat Şah'ın ısrarı sonucunda kız, Safi Mirza ile nikâhlandırılmıştır.

Daha sonra, Safi Mirza'nın nikâhlanmak istememesi ve Şah Abbas'ın halası Meryem Sultan Begüm'ün kızı olan bu kişinin bekâr kalmasını istememesi sebebiyle, kızın 15 yaşına ulaşmasıyla Şah bu kızla nikâhlanmıştır. (Celaledin, 1366, s. 217); (Nevâî, 1368, s. 13).

Safevîlerde evlilik üç şekilde gerçekleşmiştir. İran erkekleri İslâmın uygun gördüğü şekilde, eşlerini kiralamışlar, satın almışlar veya onlarla nikâhlanmışlardır. Üç şekilde İranlılara göre helal kabul edilmesinin yanında, İran toplumunda soyluluğun babadan gelmesi sebebiyle kişinin eşlerinden doğan ilk çocuğu köle bir anneden olsa bile, köle olan kadının erkek çocuğu, en büyük erkek çocuk olarak kabul edilmiş ve bu konunun önceliklerinden yararlanmışlardır.

⁵⁷ Safevî sadrazamları için kullanılan bir ünvan.

Kenîz⁵⁸ olarak bilinen köle kadınlardan yasalara göre kişiler istedikleri sayıda alabilmişlerdir. Kenîzleri satın alan kişiler onlar üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olmuş; istediklerini yapabildikleri bu kadınların namuslarının koruyucuları olmalarının yanında, kadınların hayatları da sahiplerinin ellerinde olmuştur. Dini ve sivil memurların mahremiyet sebebiyle bu kadınlara yapılan muameleden haberdar olmaları mümkün olmamıştır.

Chardin (2014, s. 288-289) göre, kadınların sahiplerine kadınlık yapmaları yanlış bir eylem olarak görülmemiş, aksine onlar için birçok avantajı yanında getirmiştir. Sahipleriyle birlikte olduktan sonra; yeni bir oda, hizmetçiler, kıyafetler ve maaşa sahip olan bu kadınların çocuk doğurmaları durumunda ise artık kölelikleri sona ermiş; evin meşru mirasçısının annesi olarak algılanmışlardır.

Kampfer (1363, s. 225), Şah Sultan Hüseyin döneminde (1694-1722) haremdeki kadınların sayısının dört yüz⁵⁹ olduğundan bahsetmektedir. Nikâhlı kadınların sayılarının İslâmiyete göre dördü geçmemesi gerektiği göz önüne alındığında, bu sayı sarayda cariyelere olan ilgiyi göstermektedir.

Diğer bir evlilik çeşidi ise Muta nikâhı ile yapılandır. Chardin (2014, s. 289) göre, kiralanın kadınla yapılan evlilik anlaşması, iki tarafın üzerinde anlaştığı süre üzerine olmakla birlikte, İsfahan'da bu kadınlara yiyecek, giyecek ve kalacak yer sağlanması koşuluyla yıllık yüz elli livre gibi bir fiyata, güzel kadınlar kiralanabilmektedir. Gayri resmi olmasına rağmen, kadı huzurunda yapılması şartıyla diğer evlilikler gibi helal duruma gelen bu evliliklerde, kadınlar bazen anlaşılan sürenin tamamlanmasından önce geri gönderilebilmiş, fakat bu durumda kadına önceden belirtilen fiyatın tamamı verilmiştir. Evlilik sonrasında ise kadınların ikinci evliliklerini yapabilmeleri için kırk gün olarak belirlenen arınma süresi belirlenmiş, bu sürede kadınlar evlilik yapamamışlardır.

⁵⁸ Cariye anlamına gelmektedir.

⁵⁹ Asaf (1973, s. 151-153), Şah Sultan Hüseyin'in sarayındaki kadınların sayısına dair aynı bilgiyi vermekle birlikte kadınların çoğunlunu cariye olarak tanıtmıştır.

Son evlilik çeşidi ise yasal eşlerle ve nikâh ile yapılandır ve İslâmiyete göre eşlerin sayısı en fazla dört olmalıdır. Örneğin, Şahların eşlerinin sayıları en fazla dört olmakla birlikte bu eşler genellikle akrabalarından seçilmekte, nikâh ise Şahların şehzadelik yıllarında, rızalarına bakılmaksızın yapılmaktadır (Şucaı, 1384, s. 44).

İskender Bey (1945, s. II-29), I. Şah Abbas'ın genç yaşında Sultan Mustada Mirza'nın kızı ve Behram Mirza'nın oğlu Hüseyin Mirza'nın kızı ile, aynı anda nikâhlandığından bahsetmiştir.

Chardin (2014, s. 290) ise, İran toplumunda yasal evliliklerin genellikle bir evlilikle sınırlı kaldığını belirtmiştir. Seyyaha göre, kadınların fazla olması sonucu evlerde ortaya çıkacak anlaşmazlık ihtimali ve nikâhlanmanın maddi yükü sebebiyle bu tür evliliklerin insanları iflasa kadar götürme durumu, evliliklerin sadece zenginler tarafından yapılmasına sebep olmuş; daha fakir olanlar ise muta nikâhlı eşlerle yetinmişlerdir. Ayrıca, zenginler genellikle soylu kadınlarla evlenmiş ve eşlerinden memnun kalmamaları durumunda ise kiralık kadınlara başvurmuştur. Bu durum, evlerde nikâhlı kadınların evin gerçek hanımı olarak kalmaları sebebiyle herhangi bir soruna yol açmamıştır.

1.3.5.1. Düğün

İran'da evlilikler kadınların kendilerini damada göstermemesi sebebiyle aracılar yardımıyla gerçekleşmektedir. Kadının evinde toplanan erkek ve kadın tarafından kadın tarafı, yani gelinin babası ve yakın akrabaları, damadı eve geldiği sırada karşılamakta ve ayrı bir odaya götürerek daha sonra kendileri de odayı terketmekteydiler. Bunun sebebi ise, kadın tarafının görmesinin uygun görülmediği nikâh sırasında, damat adayını rahat bırakmaktı. Nikâhın yapılacağı odada bulunan kişiler; damat, tarafların vekilleri ve nikâhı kıyacak imamla sınırlı kalmaktadır. Damadın nikâh için takdim etmesi gereken meblağın kararlaştırılmasıyla birlikte gerekli ödeme işlemi damat nikâh sırasında yerine getirmekte ve daha sonra gelin adayına evlilik yüzüğü ve çeşitli hediyeler göndermektedir. Gelin ise karşılık olarak genellikle, kendi el işlemelerinden

oluşan mendiller, kıyafetler ve tiğ işlemesi takkeleri damadın tarafına göndermektedir (Chardin, 2014, s. 290-292).

Oruç Bey (2014, s. 42-43), Üst tabakadan bir kişinin nikâhlanması ve düğün tarihinin belirlenmesiyle başlayan düğün sürecinden bahsederken, damadın bütün yakınları ve arkadaşlarının onun evinde toplandıklarını ve bütün yükümlülüğün sağdıçların üzerinde olduğunu, düğün gününde damadın arkadaşlarının güzel kıyafetlerini giyerek düğüne katıldıklarını, ekonomik durumu iyi olmayanların ise, günlük kıyafetleri tercih ettiklerini belirtmiştir. Gelin, düğün yerine ulaşmak için belirli bir saatte atına binmekte ve aynı damadın arkadaşlarında olduğu gibi, onun arkadaşları da ellerinden geldiğince güzel kıyafetler giyerek yüzüne ay ve güneş resmi işlenmiş tafta kumaşından bir parça örten geline eşlik etmektedir.

Düğünlerde sağdıçlık vazifesinin önemine ayrıca değinmek gerekmektedir. Sağdıç kişi düğünün neredeyse tüm yükünü taşımaktadır. Safevî tarihinde bazen, iki grubu barıştırma amacı ile yapılan düğünlerde, düğün sahibinin eski hasmı tarafından üstlenilen sağdıçlık, bir anlamda iyi niyet ve barış isteğinin göstergesi olmuştur. İskender Bey'in (1945, s. 466) bahsettiği bir hanedan düğünü, bu konuda bilgiler vermenin yanında hanedan düğünleri hakkında da aydınlatıcıdır. Şah Muhammed Hüdabende döneminde (1577-1588), Kızılbaş aşiretleri arasında meydana gelen iç savaştan sonra Vezir Mirza Selman, aşiret önderlerinden, Korucubaşı ve mühürdar Şahruh Sultan, Emir Han ve Pire Mehmed Han'ı barıştırmış ve bu barış, Emir Han'ın düğün zamanına denk gelmiştir. Tebriz'de gerçekleşen bu düğün, üç gün eğlenceyle geçmiş ve Emir Han, Şah Tahmasb'ın kızı Fatma Beğim ile evlenmiştir. Fatma Sultan Beğim ile bir sene öncesinde nikâhlanan Emir Han, düğün sebebiyle Şah ve şehzadelere değerli hediye taktim etmiş ve hizmet göstermiştir. Karşılığında ise; gösterişli hilatler, mücevherle işlenmiş taç, kılıç ve hançer kuşağı, yine kılıç ve hançer için değerli taşlarla süslü kın ve sap, altın ve mücevherle işlenmiş eyerli atlar, altın sırmalı elbise ve bir hayli benzeri görülmemiş kumaları hediye olarak kabul

etmiştir. Emir Han ayrıca, düğünde bulunan nedimlere, müzisyenlere, Şah'ın ve Şehzade adamlarına da hediyeler dağıtmıştır. Düğünün sağdıçlığını⁶⁰ ise Tekelü Müseyyib Han üstlenmiş; kendi evinde şenlik yaparak Şah ve Şehzadenin hizmetine düğün payı göndermiştir. Şah Muhammed Hüdabende'nin annesi tarafından akrabası olan Müseyyib Han, kendisini hanedana daha yakın ve Şah'ın kızına daha layık görmesi ve uzun süredir bu niyette olmasına rağmen, aşiretler arası husumet sebebi ile evlilik Emir Han'a nasip olmuş ve Şah'ın emri gereğince düğünün hazırlıklarının yapılması da Müseyyib Han'a verilmiştir. Düğünden sonra, Emirlerin ve aşiretlerin arasındaki kavga sona ermiş; Şah Ali Mirza'nın oğlu Selman Han ise, Şah Tahmasb'ın kızlarından olan Şehr Banu Beğim ile evlendirilmiştir. Bu düğünün düzenlenmesi ise Kızılbaş liderlerinden olan Pire Memed Han tarafından üstlenilmiş, düğün onun evinde gerçekleşmiştir.

Gelinin evinde yapılan düğün eğlencesi ve daha sonra zıfaf gecesine kadar devam eden eğlenceler ise İran toplumuna has özellikler göstermektedir. Damat ve gelinin karşılaşmalarıyla damat, gelini takip etmekte ve bu şekilde gelinin evine dönülmektedir. Evde erkekler ve kadınlar için ayrılan odalardan güzelce süslenen erkeklerin odalarında, halaylar çekilerek çeşitli danslar edilmektedir. Oyun sahnesine çıkan kişilerin başlarından dökülen avuç avuç küçük paraları toplama hakkı ise çalgıcılara aittir. Kadınların odalarında ise, aynı şekilde oyunlar oynanmıştır. Kadınlar alınlarına yapıştırdıkları hamur benzeri maddenin üzerine para yapıştırmakta ve oynarken alınlarından düşen bu paralar, çalgıcılar tarafından toplanmaktadır. Eğlencelerin sona ermesiyle kız evinde akşam yemeği yenilmektedir. Ertesi gün yenilen yemek ise, damadın evinde verilmiş; her gün seçkin misafirler bu yemeklere davet edilmiştir. Damadın evinde geçen bu ilk gecede, dinlenme esnasında yaşlı kadınlardan iki tanesi damadı alıp geleneğe göre zorlar bir şekilde, zıfaf odasına götürmüş gelin ise farklı bir kapıdan damadın bulunduğu odaya girmiştir. Düğüne katılanların gece yarısına

---

⁶⁰ İskender Bey, burada solduşıuktan bahsederek bu kişinin damadın solunda durduğunu belirtmiştir. Bu kişinin düğünde üstlendiği vazifelere bakıldığında günümüzde bilinen sağdıca benzemekle birlikte ona göre daha ayrıntılı ve zahmetli bir görevi üstlenmektedir.

kadar oynamaya devam ettiği sürecin sonunda, iki yaşlı kadın zifaf odasından getirdikleri kanlı mendili damadın akrabalarına göstermiş ve bu grup kanlı mendili gördükten sonra memnun bir şekilde evlerine dönmüştür. Aksi durumda ise, iki kadın gelini odadan dışarı çıkartmış ve damat herkesin önünde gelini şiddetli bir şekilde azarlayarak küfür etmiş ve kovmuştur (Bayat, 2014, s. 42-43).

Kumî (1359, s. 376) göre, hanedan düğünleri de diğer düğünler gibi kadınlar ve erkeklerin birbirinden ayrı bulunduğu ortamlarda düzenlenmiş ya da ayrı düğünler yapılmıştır. şah Tahamsb, Tebriz'de ikamet eden oğlu İsmail Mirza için Nimetullah Yezdi'nin helal eşi olan Safiye Sultan'ı istemiş ve kadın, Yezd şehrinden saraya getirilmiştir. Daha sonra şah Tahmasb, geleneğe uygun bir şekilde düğün tertip edilmesini istemiş; şehir, pazar, arşı ve mahallerin süslenmesi ve büyük şenliğin bağ-ı şimal ve bağ-ı işret-bd'da düzenlenmesini emretmiştir. Bu doğrultuda, bağ-ı şimal'de erkekler, bağ-ı işret-bad'da ise kadınlar için şahane törenler düzenlenmiştir.

Chardin (2014, s. 294), fakirlerin düğünlerinde karşılaştığı dikkat çekici bir olaydan bahsetmiştir. Damatlar bazen kızın ailesini ikna etmek için verebileceklerinden yüksek meblağlar teklif etmekte ve gelinin damadın kapısına getirildiğinde ise damat bu kadar parayı veremeyeceğini söyleyerek kızın ailesine, gelini geri götürmelerini söylemektedir. Bu şekilde başlayan tartışma neticesinde, kızın ailesi gelini geri götürmenin utanç verici bir olay olması sebebiyle önceden üzerinde anlaşılan fiyatı düşürmek zorunda kalmaktadır. Seyyah ayrıca, görücü usulü ile yapılan evliliklerde çiftlerin beklenenin aksine birbirini görerek evlenen çiftlere göre daha mutlu olduklarını belirtmiştir. Bunun yanında, Damadın annesinin ve kadın akrabalarının gelinin özelliklerini damada tam olarak belirttiğini ve bu sebeple damadın gelinle anlaşabileceğine dair bir yargı oluşturabildiğini eklemiştir.

1.3.5.2. Boşanma

Asaf (1973, s. 80-83), Şah Sultan Hüseyin'in kendisine büyük dedelerinden miras kalan güçlü bir iksir sayesinde cinsel gücünün çok fazla olduğundan bahsetmiştir. Şah, iksiri test etmek amacıyla, bir günde anne ve babalarının müsaadesiyle yüz bakire kız ile geçici evlilik yapmıştır. Şah Sultan Hüseyin, iksirin etkisiyle yirmi dört saat içinde tüm genç kızlarla birlikte olmuş; günün sabahında gençler gibi zinde bir şekilde daha fazla kız istemiştir. Şah, bu kızlarla birlikte olduktan sonra ise onları boşamış ve verilen mehir, bol miktarda çeyiz, kıymetli kıyafetler ve diğer eşyalarla birlikte ailelerinin evine göndermiştir. Bu olay İran'ın tüm şehirlerinde görülmüş, güzel eşleri olan kişiler çıkar elde etmek amacıyla eşlerini boşamış ve Şah'ın huzuruna göndermişlerdir. Şah ise, kadınlarla muta nikâhı kıyıp onlarla birlikte olduktan sonra kadınları tekrar şehirlerine göndermiş; aldıkları yüklü miktarda çeyiz ve eşya ile zenginleşen kadınlar tekrar eski eşleriyle evlenmişlerdir. Güzel kızları olan kişiler, kızlarını saraya gönderebilmek, Şah'ın muta nikâhlısı olmalarını sağlamak ve bu vesileyle gelecek yüklü maldan ve güçten yararlanabilmek için ellerinden gelen gayreti göstermiş ve kızlarını Şah'a göndermek için saray görevlileriyle irtibat kurmaya çalışmışlardır. Asaf'a göre bu şekilde Şah, kısa bir süre içinde üç bin kadar genç kızla birlikte olmuştur.

İspata muhtaç bazı bilgilerin varlığına rağmen, anlatılanlarla muta nikâhlı kadınlardan boşanmanın kolaylığı, bu evlilik çeşidinin İran toplumu nazarında ehemmiyeti ve kadınların boşandıktan sonraki durumlarına dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, Şah Sultan Hüseyin örneğindeki kadar yüksek sayılarda olmamakla birlikte, Safevî Şahlarının İran'ın birçok yerinden kendilerine gönderilen ve saray görevlileri tarafından bulunan kadınları bazen toplu şekilde boşadığına vâkıf olmaktayız. I. Şah Abbas, haremdeki kadınların sayılarının çoğalmasından ve bazılarına karşı ilgisini kaybetmesi sebebiyle, dikkat çekici sayıda boşanmayı aynı anda yapmıştır. Della Valle (1348, s. 267-268), Şah Abbas'ın, haremdeki kadınları ara ara boşama geleneğinin olduğunu; Şah'ın kadınlarını devlet büyüklerine ve yöneticilerin nikâhına verdiğini belirtmiştir. Şah bir günde hareminden otuz kadını farklı kişilere eş olarak vermiş; haremde

çıkan bu kadınlar ise develerin üzerinde konulan hevdeçlerde oturarak, eş olarak verildikleri kişilerin evlerine gönderilmişlerdir. Hevdeçlerin içinde kadınların haremde kullandığı özel eşyaları, kıyafetleri; altın ve mücevherleri bulunmaktadır. Kadınların alt sınıftan olması durumunda ise onlara iki veya üç yüz kadar altın verilmiştir. İki farklı dönemden verilen örnekte görüldüğü gibi, boşanma durumu kadınlara büyük bir ekonomik güç sağlamış ve kadınlar bu vesileyle çoğu zaman devletin yüksek makamlarında bulunan kişilerin eşleri olabilmışlerdir.

Ayrıca, Şucaî (1384, s. 67) göre, devlet büyüklerine ve yöneticilere bağışlanan kadınların bu kişiler tarafından boşanması büyük bir sorun olmakta ve bu eylemde bulunan kişi, Şah'ın gazabına uğramaktadır. Kişiy gösterilen ilginin kabul edilmemesi anlamına gelen bu hareketin olumsuz sonuçları olacağı için, eşleri kabul eden kişiler bu durumdan kaçınmışlardır. Şahtan boşanan kadınlar, genellikle gittikleri yerlerde daha özgür hareket edebilmiş ve daha iyi konumlarda bulunmuşlardır. Bunun sebebi ise Şah'ın sayısı çok fazla olan ve her biriyle en fazla bir defa birlikte olabildiği kadınlarının, boşanma ile birlikte harem rekabet havasından kurtulmaları ve artık kendilerini Şah'a beğendirmeye dair telaşlarının son bulmasıdır.

İran toplumunda boşanma durumu şaşırtıcı şekilde kolay olmuştur. Çiftlerin birbirleriyle anlaşamamaları durumunda toplumda en ağırbaşlı, edepli olarak tanımlanabilecek kişiler bile kolayca boşanabilmışlerdir. Eşlerin boşanması, kadı veya bir din adamının önünde gerçekleşmekle birlikte, eğer erkek boşanma talebinde bulunmuşsa kadına daha önce söz verdiği meblağı taktim etmiş, fakat kadının boşanma kararı alması durumunda ise kadın eşinden herhangi bir şey alamamıştır. Talaak olarak adlandırılan boşanma ile eşlerinden ayrılan kişilerin belirli bir süre sonra eşleri ile tekrar birleşebilmelerine imkân olmasına rağmen, bu durum İran toplumunda rezillik olarak algılanmıştır. Boşanmanın kolay olmasına rağmen, İranlılar çoğu zaman boşanmaya yaklaşmamışlardır. Zenginler arasında boşanma durumu bazen görülebilse de soylu kişiler, eşlerinden ayrılmak yerine ölmeyi veya eşlerinin canını almayı tercih etmişlerdir. Sıradan halk ise, sade yaşamı ve eğitimsizliği sebebiyle çoğu zaman

boşanmayı akıl edememiş ya da boşanma ile gelecek maddi yükümlülük sebebiyle bu eylemden kaçınmışlardır. Erkekler boşanma sonrası ödemeleri gereken bedeli ödemek istemediklerinde, kadınları baskı ve zorlama ile boşanma talebinde bulunmaya ikna etmişlerdir. Kadınlar da bu durumdan kurtulmak ve özgür olmak için boşanmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca, İran'da kadınların yaşadıkları yerlerin kutsal sayılması ve burada yaşananları öğrenmeye çalışmanın çok büyük bir suç olması sebebiyle devlet görevlileri, eşler arasında yaşanan anlaşmazlık ve boşanma sebebini çok nadiren öğrenebilmiş; soylu kişilerin haremde gerçekleşen olaylarda ise buralara ulaşılmasının daha zor olmasından ötürü, kadınların başlarına kötü olaylar gelebilmiştir. Hatta doğal yolla öldüğü zannedilen çoğu kadın zehirlenerek öldürülmüştür (Chardin, 2014, s. 294-295).

1.4. SAFEVİLER DÖNEMİNDE KADIN VE SAVAŞ

Türklerin İran topraklarında hakimiyeti sonrası, kurdukları devletlerin ordularını oluşturan asker grupları konargöçer Türk ailelerinden gelmiştir. Bu ailelerin İran coğrafyasının çetin doğa şartlarında kadın ve erkek olarak verdikleri yaşam mücadelesi, savaş alanında da kendini göstermiş; kadınlar savaşlarda bazen arka planda bazense savaşın tam ortasında eşleri ve akrabaları olan askerlerin kader ortakları; en büyük yardımcıları olmuşlardır.⁶¹ Buna ek olarak, Safevîler döneminde İranlı kadınların savaşa katılımı ve savaşçı özelliklerini gösteren farklı örnekler rastlanmaktadır.

İranlı kadınlar silahlı olarak kocalarıyla birlikte savaşa gidip onların alın yazılarına ortak oluyorlar ve tıpkı erkekler gibi savaşıyorlar Böylece antik devirdeki Amazonlar gibi savaşta hünerlerini sergiliyorlar (Contarini & Zeno, 2016, s. 63).

⁶¹ “Kadınların her zaman hatta savaşlarda bile erkeklerin yanlarında bulunmasının sebebi onların şakalarla ve eğlencelerle erkeklerin yaşadıkları sıkıntıları unutturmalarıdır. Onlarla etkinliklere katılmayan erkekler ise toplum tarafından kadına meyilsiz olarak görülmüştür.” (Della Valle, 1348, s. 463).

Gündüz (2009, s. 227), İranlı kadınların Çaldıran Savaşı'na katılımı konusundaki soru işaretlerini incelerken, Akkoyunlular döneminde (1378-1501) İran'ı ziyaret eden Seyyah Barbora'nın karşılaştığı Akkoyunlu ordusundaki kadınları göz önünde bulundurarak: "Safevîlerin, Akkyoyunlu Türkmenlerine dayandığı göz önünde bulundurulduğunda Çaldıran savaşında çok sayıda kadın ve çocuğun bulunduğu ve bunların bir kısmının esir edildiği yolundaki bilgilerin yanlış olmadığı ortaya çıkar." çıkarımında bulunmuş, aynı zamanda iki devletin yaşam şekli ve ordu düzenlerindeki benzerliği belirtmiştir.

Safevîler dönemine dair kaynaklarda rastlanan savaşçı kadınlardan bahsetmeden önce kadınların Safevî Devleti ordusuyla birlikte nasıl hareket ettiği ve ne gibi görevler üstlendiklerini belirtmek önemlidir.

Venedikli Seyyah Josaphat Barbaro (2009, s. 69-72), Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmed'in, babasının öldüğünü zannederek önemli şehirlerden Şiraz'ı ele geçirmeye çalışması sırasında, Uzun Hasan'ın huzurundadır ve kadınların orduyla birlikte nasıl hareket ettiğine şahit olmuştur. Ona göre Uzun Hasan, aldığı haber üzerine acele ile toplanıp ordusu ile birlikte Şiraz'a doğru hareket ederken erkek, kadın çocuk hatta bebeklerden oluşan grup şaşkıncu bir şekilde ordu ile aynı hızda hareket etmişlerdir. Ayrıca, Şah ile yan yana olan üst sınıf görevliler, sefere ailelerinin yanında kadın ve erkekten oluşan hizmetçilerini; eşyalarını da getirmişlerdir. Beş bin katır ve otuz bin deve ile hareket eden ordudaki kadınların beşiklere koydukları bebekler, anne ve süt anneleri tarafından rahatça emzirilebilsin diye binek hayvanlarının eyerlerinin uçlarına koyulmuşlardır. Kadınlar, kişilerin mevkilerine göre kalitesi değişen beşikleri dizgin ile birlikte sol elde tutmuşlar, sağ el ile de atı sürmüşlerdir; küçük parmaklarını ise kırbacı bağlamak için kullanmışlardır. Çocukları babalarının makam ve derecelerine göre süslenen kafeslerde taşıyan Akkoyunlular'da

kadınlar da ata binmiş; erkek ve kadın hizmetkârlarını, önlerinden ulaşılabacak hedefe göndermişlerdir.⁶²

Safevîler döneminde ise, sayıların kayıtlarda olmamasına rağmen, Safevîlerin seferlere aileleri ile katıldıklarına dair en erken bilgilerden birine, I. Şah İsmail'in Çaldıran Ovasına gidişi sırasında rastlamaktayız. Rumlu (1356, s. 166), Şah İsmail'in Çaldıran ovası tarafına giderken "huzur bâ hâne guç" olarak, yani ailesiyle birlikte hareket ettiğinden bahsetmiştir.

I. Şah Abbas döneminde (1588-1628) ordunun sefere nasıl çıktığından bahseden Della Valle (1348, s. 22-23), askerlerin sefer hareketlerinde hiçbir nizam olmadığını belirterek gördüklerini aktarmaya başlamıştır. Ona göre, yükler ve kadınları taşıyan develer aynı şekilde düzensiz olarak hareket ederler, fakat askerler her zaman kadınlar ile düşman askerlerinin arasında dururlar. Yani, seferin hareketi düşmanların yönüne olduğunda askerler her zaman ön tarafta ama düşmanın tersine olursa kadınların ve yüklerin önden hareket edeceği bir şekilde olur.

Yine Della Valle (1348, s. 461-62), Şah'ın (I. Şah Abbas) bir sefere çıkmak için acele etmesi durumunda kadınları ordunun vaktini almamaları için başka yollardan gönderdiğini ve kadınların konakladıkları alanları güvenliklerini daha kolay sağlayabilmek için ordunun konakladığı alanlara yakın yerlere kurdurduğunu belirtmiştir.

Figuroa (1343, s. 299-300), İranlı kadınların çok farklı bir grubundan, mağlubiyet durumunda savaş alanını ilk terk eden kadınlardan bahsetmektedir. Ona göre kadınlar, geleneğe göre eşleriyle birlikte savaşlara katılıyor; tüm cesaretleriyle at sürüyor ve tarifsiz zorluklara ve tehlikeye göğüs geriyorlardı. Fakat onlar aynı zamanda, köpekleri, develeri ve hizmetkârları ile birlikte savaş

---

⁶² Orduda sefer sırasında "on bin yüksek ve orta tabakadan kadın, beş bin kadın hizmetkâr, altın bin en az altı yaşından on iki yaşına kadar küçük oğlan ve kız çocuğu yaklaşık olarak beş yaşlarında beş bin çocuk" vardır (a.g.e. , 2009, s. 72).

alanından kaçan ilk gruptular. Ama savaş alanının dışında olan yöneticiler ve muhafızlar, firar eden bu kişileri yakaladıklarında onların önlerini kesiyor ve düşmana karşı alınan mağlubiyetin acısını onlardan çıkartıyorlardı.

Della Valle (1348, s. 388), I. Şah Abbas'ın Osmanlılarla savaşında cephede bulunmuş ve kadınların savaş alanındaki durumlarının tartışıldığı bir süreçte duyduğu şekliyle Saray Hâcelerinin, Safevî ordusunun mağlubiyeti, geri çekilme ve firar durumlarının yaşanması halinde, harem kadınlarının düşmanın eline düşmemesi için hepsinin kafalarını kesme müsaadesinin olduğunu belirtmiştir.

Âlem Ârâ-yı Safevî (1350, s. 496-500), 1514 yılında I. Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim'in karşılaştığı Çaldıran savaşından bahsederken, savaş meydanında Şah İsmail'in gözünün aniden yüzü peçeli bir kadına çarptığından; kadının kırk Osmanlı askerini öldürdüğünden ve yirmi dört Yeniçeri askerinin ise onu yakalamak için peşinde olduğundan bahsetmiştir. Yakalamak için yaklaşmaya teşebbüs edenin attığı ok darbeleriyle göğsünü delen kadına Şah yaklaşmış ve kadın Şah'ı gördüğünde secde etmiş, Şah'a: "Kurban olduğum, seni yakaladıklarını ve Kayser'e (Yavuz Sultan Selim) götürdüklerini duydum. Buraya savaşarak aynı şekilde ölmeye geldim" demiştir. Şah ise "şimdi beni gördün selamette savaş meydanında ayrıl" demiş ve kadın savaş alanını terk etmiştir. Orduların dağılmasından bir müddet sonra kadının kayıp olduğunun farkına varılmasıyla Şah "Eûzü Billâh namusumuz Kayser'in eline düşerse "diyerek bir grubu görevlendirmiş ve bu kişiler her yerde onu aramaya koyulmuşlardır. Savaş meydanından at sırtında ve yaralı bir şekilde ayrılan kadın, nereye gittiğini bilmeden yola çıkmış ve iki gün sonra yerleşim olmayan bir sahraya varmıştır. Aramalar sonucu onu kaybaldığı yerde yaralı şekilde bulan Durmuş Han, kadını Osmanlıların eline düştü korkusuyla telaşla bekleyen Şah'ın huzuruna götürmüş, Şah ona: "Bu yaptığın da neydi?" demiş ve onu bir daha savaş meydanında görürse öldüreceği üzerine söz vermiştir.

Savaş meydanında düşmanla mücadele eden ve yaptıklarıyla savaşçı özellikler gösteren diğer bir İranlı kadına, İskender Bey'in Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) Özbeklerle süren uzun savaşlarda bahsettiği bir kadın ile

rastlanmaktadır. Bu kadın, aynı zamanda Safevî Devleti için büyük sorun teşkil eden bir isyanın sona ermesine sebep olarak ayrı bir özellik göstermiştir. İskender Bey (1945, s. 187)göre, Esterabat şehrinde Özbeklerin desteği ile Safevîlere karşı isyana kalkışan ve güzel görünüşü ile dikkat çeken bir genç olan Ohlu Ayay, başarılı olması sonucunda bölgede hakimiyeti elde etmiştir. Daha sonra, bölgenin önde gelenlerinden Bitekçi Hoca Muzaffer Oğlu Hoca Mehmed'in kızını isteyen Ayay, Bitekçi ailesinin ondan çekinmesi sebebiyle kızla zorla nikâhlanmıştır. Fakat kadın, gece gündüz planlar yapmış ve Ayay'ın elinden kurtulmanın bir yolunu aramıştır. Ayay, kadından gelecek tehlikeyi sezerek onunla birlikte gelen muhafızları ölümle tehdit etmiş ve muhafızlar o gece Ayay'a bir şey yapmamaları durumunda ertesi gün öleceklerinin farkına varmışlardır. Gece gerekli planı ve hazırlıkları yapan kadın ise muhafızlarından gece birkaç at getirip çadır civarında hazır olmalarını ve ondan haber beklemelerini istemiştir. Kadını aynı şekilde dinleyen muhafızlar, Ayay'ın gece yarısı uykuya daldığında ve nöbetçilerin ise yağmurdan keçelerini başlarına çekip uyduklarında, Bitekçilerin adamlarından Muhibbi Ali isimli cesaretli bir kişiyi Ayay'ın çadırının önüne göndermiş ve Muhibbi Ali, yürekli kadının işaretiyle Ayay'ın çadırına girerek kılıç darbesiyle başını vücudundan ayırmıştır. Daha sonra Kesik başı yanlarına alan Muhibbi Ali ve kadın süratle Esterabad yolunu tutmuş; Kazvin'de Şah'ın huzuruna çıkmış ve isyanı sonlandırdıkları için Şah'ın iltifatını ve mükafatlarını kazanmışlardır.

Tavernier (1336, s. 561) ise, Emir Casek'in eşi olan ve savaşçılığıyla eşini esaretten kurtaran bir kadından bahsetmektedir. II.Şah Abbas'ın hükümdarlığı döneminde (1642-1666), Şah'a olan sadakatini göstermek isteyen Emir, birçok savaşın ardından galibiyet elde etmiş, fakat Mekke'ye giderken Hürmüz Hanı'na esir olmuş, hanın çadırına götürülmüş ve burada hapse atılmıştır. Durumu Şah'a bir mektupla ileten Emir, Şah'ın emirlerine hazır olduğunu bildirmiştir. Seyyaha göre, bu esnada kocasının düştüğü kötü durumdan haberdar olan Emir'in eşi, yürekli bir kadın olması sebebiyle erkeksi bir hamlede bulunmuş ve yanına aldığı beş-altı yüz asker ile kocasını kurtarmak için yola çıkmıştır. Gece saatlerinde sessiz bir şekilde Hürmüz Hanı'nın çadırının önüne ulaşan kadın,

çadıra gizliden girerek onu kendi elleriyle öldürmüş ve uykuda olan birçok adamını kılıç darbeleriyle parçalara ayırmıştır. Ayrıca, Hürmüz Hanı'nın on bir eşini de yanında esir olarak götüren bu kadının yardımıyla kocası esaretten kurtulmuştur.

Safevîler döneminde kadınların savaşlarda esaret durumu ve esarete kadınlara yapılan işkence ile ilgili birçok örnek mevcuttur. Kadınlar, bu dönemde genellikle Kızılbaş aşiretleri arasında yaşanan iç savaşlarda esareti yaşamış ve kendi askerlerinin zulümlerine uğramışlardır. Örneğin Kumî (1359, s. II-816-817) göre, Şamlu aşiretinden İsmail Kuli Han, aşiretiyle çıktığı bir yolculukta düşman Türkmen ve Tekelü aşiretlerinin askerleri tarafından takip edilmiş; bir baskınla askerlerin ve aşiret üyelerinin mallarına, atlarına ve develerine el koyulmuş ve insanlar karlı bir havada çıplak ayaklarıyla Gilan dağlarına kaçmışlardır. Bu gruptan kaçamayan üçyüz veya dörtyüz küçük çocuk ve kadın ise soğukta can vermişlerdir.

Asaf (1973, s. 249) ise, Safevîlerin son dönemlerinde, Afganların İsfahan şehrini yağmalamaları sırasında (1722) kadınlara yapılan zulümden bahsetmiştir. Ona göre, Ali Merdan Han'ın İsfahan'a girmesiyle, ay yüzlü kızlar korku içinde mescitlere, imamzadelere ve tapınaklara sığınmış; "İnançsızlar ve haysiyetsizler" olarak tanımladığı Afgan askerleri, bu müşerref mekânlara Allah'tan ve Peygamberden utanmadan girerek, onlara istediklerini yapmış ve genç kızların bazıları, Afgan askerlerinin tecavüzü sonucu hayatlarını kaybetmiştir.

2. BÖLÜM

2. SAFEVÎ SARAYINDA KADIN OLMAK: SAFEVÎLERİN KADINLARI VE KIZLARI

2.1. SAFEVÎLERDE HAREM

Haremdeki kadınların diğer kadınlara göre dikkat çekici dezavantajlarından bir tanesi, kadınların haremde dört duvarı arasında adeta bir hapis hayatı yaşamaları ve istisnai durumlarla birlikte kadınların haremde tüm çıkışlarının Saray Hâceleri ve onların görevlendirdiği kişiler tarafından kontrol edilmesidir. Safevîler döneminde harem kadınları, yanlarında eşleri olmadan sadece akraba ve hasta ziyaretlerine gidebilmiş; bu ziyaretler ise genellikle haremde soylu kadınları tarafından yapılmış; Şehir gezileri, av partilerine katılım, kutsal mekân ziyaretleri ise çoğunlukla eşlerle birlikte yapılmıştır. Ziyaretler sırasında kadınların gittikleri yerlerde halk ile hiçbir temas kurmaması için ise gerekli tüm önlemler alınmıştır.

2.1.1. İsim ve Lakaplar

Şah eşleri ve yakın akrabaları arasında en çok kullanılan lakaplardan biri olan Begüm Türkçe kökenli olmakla birlikte “Benim Hanımım” anlamına gelmektedir. Bu lakabın günlük kullanımı Farsça dilinde belirli değişikliklere uğrasa da Begüm, sarayda Şahların sayıları dört ya da beş olan nikâhlı eşleri ve yakın akrabaları olan hanedan kadınları için kullanılmıştır. Saraydaki kadınlardan Şahlara; rütbe, soy ve sevgi olarak en yakın olanlarına sadece Begüm olarak hitap edilirken diğer kadınların ise gerçek isimleri lakabın önünde; Zeynep Begüm, Meryem Begüm gibi kullanılmıştır (Della Valle, 1348, s. 94-95); (Hicâzî, 2002, s. 290).

Örneğin İskender Bey (1945, s. 223), Şah Tahmasb'ın kızlarından biri olan Zeynep'in isminin ardından Begüm lakabını kullanarak ondan Zeynep Begüm olarak bahsetmiştir. Akrabalık kriterine uyan ve Şah Tahmasb'ın değer verdiği kızlarından biri olan Zeynep Begüm'e, sadece Begüm denmemesinin sebebi yine, halk arasında Fars dili kullanımından kaynaklanacağı gibi haremden sadece Begüm olarak hitap edilmesi de ihtimaller arasındadır.

Hanedan kadınları arasında makam ve mevki olarak en üstte olan ve büyük saygı gören Şah annelerine ise "Nevvâbı aliyye" olarak hitap edilmiştir (Sanson, 1364, s. 120). Nevvab'ın nâiblik eden yani vekâlet eden anlamında olması sebebiyle, Şah annelerine bir anlamda "Büyük Vekil" olarak hitap edilmiş olabilir.

Kullanımı Begüm kadar yaygın olan diğer bir lakap ise Hanım olmuştur. Türkçe kökenli olan bu lakap, "Benim Kraliçem" anlamını taşımakta ve aynı şekilde halk tarafından kullanımı ve saraydaki kullanımı arasında belirli farklılıklar görülmektedir. Della Valle (1348, s. 96-97) göre, İranlıların genellikle nikâhlı kadınları için kullandıkları lakabın günlük hayatta kadınlara seslenirken kullanılması neredeyse bir zorunluluk gibi görülmüş ve evde bulunan kadınların sayısı, yakınlık derecesi, yaşı gibi belirli kriterlerle bu lakap; küçük, orta veya büyük hanım gibi derecelendirilmiştir. Evde sadece bir kadının olması durumunda, aile fertleri ona sadece "Hanım" olarak seslenirken hizmetçiler ise bizim hanım şeklinde seslenmişlerdir.

Ayrıca Hanım ve Begüm lakapları, iki ismin birleşiminden oluşan örneklerde de isimlerin sonunda; Perihan Hanım, Gevher Sultan Hanım veya Meryem Sultan Begüm, Hayrünnisa Begüm gibi kullanılmıştır.

Han, en çok kullanılan isimlerden biri olurken genellikle, Hurihan Hanım, Perihan Hanım, Hanzade Hanım gibi birden çok ismin oluşturduğu şekillerde kullanılmıştır. Sultan kelimesi aynı şekilde, Raziye Sultan Hanım, Fatma Sultan Hanım, Payende Sultan Begüm gibi birden çok isim ile birlikte kullanılmıştır. Şah ise, "Şah Zeynep Hanım, Şah Begi Begüm, Şah Saray Begüm, Şah Melek

Begüm, Alemşah begüm” gibi farklı örneklerde kullanılmıştır. Bunların Yanında, “Fatma, Hatice, Rukiye, Şehrbanu, Zeynep, Halime, Sara, Seyyide” gibi isimler de farklı birleşik isimlerde kullanılmıştır (Hicâzî, 2002, s. 291).

Önemli kadınlarının isimleri, edebi ve tarihi eserlerde diğer kadınlarla olan farklılıklarını ön plana çıkartmak ve hürmet belirtmek amacıyla kaynağını tarihten, mitolojiden, doğadan ve dinden alan isim ve sıfatlarla birlikte kullanılmıştır. Örneğin İskender Bey (1945, s. 440), Mehd-i Ulyâ'nın Kızılbaşlar tarafından öldürülmesinden bahsederken ondan “Kızılbaşların en kötü işleri ve affedilemez kabahatlerinden en büyüğü; zamanın melikesi, dünyanın afif kadını, parlak yıldız, kadınların efendisinin soyundan gelen yani, nevvab Mehd-i Ulyâ Meryem Şan Hayrünnisâ Beyim'in öldürülmesidir” şeklinde bahsetmiştir.

Safevîlerin önemli şairlerinden Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî ise Şah Tahmasb'in değer verdiği kızı Perihan Hanım için yazdığı kasidede ondan şu şekilde söz etmiştir:

*Rüyada bile göremez, bir namahrem o perdeli ay ve güneşi
ihşas binalarının mimarı, erkeklerin gözünden uykuyu men
etse yeridir O kendisi de eğer kendi suretinin aksine bakarsa
zannederim ki, ismetinden yüzünü geri çeker o zaman dünyada
ayna ve su gibi aksettiren şeylerin kaldırılması için ferman verir
(a.g.e. , 1945, s. 308).*

2.1.2. Annelik

Safevîlerde, özellikle Çaldıran savaşından sonra halkın ve yöneticilerin devlete dini yönden inançlarını giderek kaybetmeleri ve doğal olarak devleti daha siyasi bir şekilde desteklemeleri sebebiyle, içinde sadece hanedan erkeklerinin bulunmadığı, halkın ve hanedan kadınlarının da desteklediği taht kavgaları çoğalmış, Safevîlerin son dönemlerine doğru bu kavgalar sebebiyle öldürülen Şehzadelerin ve hanedan ailesinden erkeklerin sayısı giderek artmıştır. Bu duruma rağmen, kadınlar devamlı bir şekilde hanedana özellikle ilk erkek

çocuğu kazandırma gayretinde olmuştur. İskender Bey (1350, s. 165) göre, Şah İsmail'in Bağdat tarafına yaptığı bir yolculuk sırasında eşi Taçlı Begüm de yolculuğa onunla birlikte çıkmıştır. Şah ile birlikte ziyaret ettikleri kutsal mekânlarda bir erkek çocuk sahibi olmak için dua eden Begüm'ün duası kabul olmuş ve hamilelik belirtileri göstermeye başlamıştır. İsfahan yolunda doğum sancıları tutan Taçlı begüm'ün hevdeçin üzerinde devenin hareketi sebebiyle sancıları artmış ve acıdan canı burnuna gelmiştir. Bu sancılar Tahmasb Mirza'nın doğumuyla sonuçlanmış ve bu şekilde Taçlı Begüm, hanedana bir erkek aday kazandırarak Şah'ın gözündeki önemini arttırmıştır.

Annelerin büyütmek için gayret gösterdikleri çocuklarından özellikle erkekler, taht kavgaları ve iç karışıklıkların sonucunda hayatlarını kaybetmeleri sebebiyle, annelerinin ömürlerinin geri kalanında onlar için üzüntü sebebi olmuştur. Örneğin, Şah II. İsmail'in tahta çıkışı (1576) Safevî tarihinin hanedan üyeleri açısından en kanlı dönemlerinden biri olmuştur. Şah II. İsmail, birçok kardeşinin ve akrabasının ölüm emrini vermiştir. İskender Bey (1945, s. 390-391) göre, İsmail Mirza'nın kısa süreli yönetimi sonrası, Şah Muhammed Hüdabende, tahta çıkmak için başkente doğru yola çıktığında ilk olarak annesi Sultanım Hanım'ı ziyaret etmiştir. Sultanım Hanım, Şah II. İsmail gibi bir oğlunu ve Sultan Hasan Mirza⁶³ gibi güçlü bir torunu kaybetmesi sebebiyle matemli olmakla birlikte, neredeyse otuz seneye yakın bir süredir görmediği büyük oğlu Muhammed Hüdabende'yi ve torunlarını görmeye bir nebze rahatlamış ve kederi neşeye dönüşmüştür.

Şah Muhammed Hüdabende döneminde (1577-1589), Abbas ve Hamza Mirza'nın annesi Mehd-i Ulyâ'nın evlatları için verdiği mücadele, Safevî tarihinin siyasi açıdan en problemlilerinden birine sebep olmuş ve olayların sonucunda Mehd-i Ulyâ ve Mazenderan'lı annesi Kızılbaşlar tarafından öldürülmüştür. Mehd-i Ulyâ ve Kızılbaşların anlaşmazlıkları ne kadar farklı sebepler üzerinden şekillense de onun başta eşi Muhammed Hüdabende ve evlatları Hamza ile Abbas Mirza'yı Kızılbaşların düşman faaliyetlerinden

⁶³ II. Şah İsmail tarafından öldürtülmüştür.

korumak için girdiği mücadele süreci, Safevî tarihinde ender görülen bir şekilde Mehd-i Ulyâ'nın Kızılbaşlar tarafından harem içinde, o sırada Melikeyi ziyaret eden annesi ve akrabalarının ise kendilerine ayrılan odalarında acımasızca öldürülmelerine sebep olmuştur.

Safevîlerin son dönemlerine doğru ise iç çatışmaların ve taht kavgalarının daha şiddetlilerine rastlanmaya başlamış, anneler taht mücadelelerinde çocuklarını kaybetmemek için büyük gayret göstermelerine rağmen çoğu zaman başarısız olmuşlardır. Harem kadınları arasında en şanslı olanlar, Şahların en büyük erkek çocuğunu doğuran kadınlar olmakla birlikte, geri kalanların çocukları ya genç yaşlarında öldürülmüş ya da bebek yaşlarında ölmeleri için anne sütünden mahrum bırakılmışlardır.

Sanson (1364, s. 215-216), Şah çocuklarını taşıyan kadınların hamilelikleri sırasında Hâceleri çocukların boğdurulması için bilgilendirmemeleri durumunda kendi hayatlarının riske girdiğini belirtmiştir. Çocukların anne karnında cinsiyetlerinin öğrenilmeden öldürülme durumu da yaygın olmakla birlikte bu uygulama sadece Şah eşlerine uygulanmakla kalmamış, hanedanın diğer kadınlarının çocukları da diğerleriyle aynı kaderi paylaşmıştır. Şucaî (1384, s. 205) göre, II. Şah Abbas'a, kız kardeşinin hamile olduğu haberi verilince Şah, acilen uygun bir ilaç bulunması ve çocuğun anne karnında öldürülmesi emrini vermiştir. Şanslı çocuklar ise gözleri kör edilerek hayatta bırakılanlar olmuştur. Fakat, I. Şah Safî döneminde (1628-1642) bu durum da riskli görülmüş olmalı ki Şah, çocukların gözlerine mil çekilmesi yerine gözlerin tamamen yerinden çıkarılması emrini vermiştir.

2.1.3. Haremin Yapısı

Kampfer (1363, s. 58), Safevîlerde haremden bahsederken, harem kelimesinin haramdan geldiğini ve bu kökün kullanılma sebebinin ise harem içinde yaşayan dokunulması kesinlikle yasak olan kadınlar olduğunu belirtmiştir.

Ona göre, hareme koruma görevi olan Saray Hâceleri ve tabipler dışında kimsenin ulaşamaması durumu, bu kelimenin kullanılma mantığını desteklemektedir.

Chardin (1336, s. 347) ise, İranlıların kadınların yaşadığı bölümü harem olarak adlandırdıklarını ve bunun kutsal mekân anlamına geldiğini belirtmiştir. Devamında Türklerin bu mekân için Saray ismini kullandıklarından; Türkçede ise hükümdarların ve devlet büyüklerinin oturduğu yer; büyük mesken anlamına geldiğinden söz etmiştir. Seyyaha göre, bu saygın mekâna istisna olarak Şahlar girebilmekte ve hiçbir erkeğin hareme giriş izni bulunmamaktadır.

Safevîler döneminde, Korunmasına çok büyük özen gösterilen ve sadece Şahların içinde yaşananlardan haberdar olma hakkına sahip olduğu haremin sınırlarına herhangi bir tacizin veya onu koruyamamanın cezası çok ağır olmuştur. Chardin (2014, s. 404) belirtilen iki örneğin ilkinde, haremin kapıcıbaşısına, erkekler tarafından yaklaşılmamasının yasak olduğu üçüncü bölümüne hizmetçi erkeklerin yaklaşmasına sessiz kalması sebebiyle iki yüz değnek cezası verilmiş; diğer örnekte ise, Başvezir, sarayın etrafında sarhoş bir şekilde sorun çıkaran birkaç derebeyinden haberdar olmuş ve görevlilere şarap içme izni olanların dışında sokakta rastladıkları tüm sarhoşların öldürülmesi emrini vermiştir. Ayrıca, soyluların bu kararın kurbanı olmamaları için onlara içki içebilmek için verilen özel izinden dağıtılmıştır.

Kadınların bir kere hareme girdikten sonra Şahların isteği dışında haremi terk etme imkânları neredeyse yok gibidir. Hayatlarını kaybetmeleri dışında haremden çıkmaları ve tüm kısıtlamalardan kurtulmalarının yolu, cinsel cazibelerini kaybetmeleri, Şahların gözünden düşmeleri ve bu şekilde başka biriyle evlendirilmeleri olmuştur.

Şahlar bu şekilde hem hoşlanmadıkları bir kadından kurtulmuş hem de bir Şah eşiyile evlenmenin büyük bir lütuf ve merhamet olarak anlaşılması sebebiyle, kullarından birinin ona minnet duygusuyla bağlanmasını sağlamıştır. Kadınların

ömür boyu haremde yaşamaları ise çeşitli sebeplerden kaynaklanmıştır. Bunlardan biri, kadınlarından birinin çocuk sahibi olmasıdır.

Kadınların hamile kaldıklarında artık ömür boyu haremde yaşamayacaklarını bilmeleri onları çeşitli yollarla harem görevlilerini kandırmaya sürüklemiştir. Şucaî (1384, s. 204) göre, bazı kadınlar, eşleri ile ilişkiye girmemek için hasta durumlarını ve kadınsal hastalıkları bahane etmişler ve hamile kalmaktan bu yolla kaçınmışlardır. Yalan söylediklerinin anlaşılması durumunda ise ölümlerle cezalandırılmışlardır.

Haremde iç mimarisi, içinde yaşayanlar ve çalışanların görev dağılımı konusunda ise döneme şahit seyyahlar ve tarihçilerin çalışmalarında dikkat çekici farklılıklar göze çarpmaktadır. Bunun sebebi, kişilerin elde ettikleri bilgileri farklı kaynaklardan almaları ve bazen gezdikleri yerlerde duydukları doğruluğunu kanıtlamaları imkânsız olan bilgilerden istifade etmeleri olmalıdır. Çünkü Safevîler döneminde harem, İran topraklarında hakkında bilgi edinmenin en zor olduğu alanların başında gelmektedir.

Kampfer (1363, s. 50), haremde yaşanan olayların ne derece gizli tutulduğundan bahsederken, “uzaklarda Tataristan’da meydana gelen bir olay hakkında bilgi sahibi olmak, Şahların haremde meydana gelen bir olaydan haberdar olmaktan daha kolaydır.” yorumunda bulunarak harem yaşamının gizliliğine verilen önemi vurgulamıştır.

Asaf (1973, s. 74), Şah Sultan Hüseyin’in sarayının avlusunda, Çehel Sütun’un karşısında, uzunluğu beş yüz genişliği ise üç yüz metrenin üzerinde bir göl bulunduğunu ve gölün ortasına üç metrenin üzerinde bir genişlik ve uzunlukta yeşim taşından küçük bir havuz yapıldığını; kaynağından temiz su akan bu havuzun kenarında Şah ve kadınların oturduğunu ve bu sırada bazı kadınların havuza girerek yüzdüklerini, suyun içinde eğlendiklerini belirtmiştir.

I. Şah Abbas döneminde (1588-1628), onu sarayında ziyaret eden ve sarayın içinde yaşanan birçok olaya şahit olan Della Valle (1348, s. 441) ise, haremde

içinde yaşananlarla ilgili ince detaylara değinmiştir. Ona göre, Şah hareme girdiğinde, onu nikâhlı eşi olan Gürcü ve Hristiyan kadının dışında diğer eşleri karşılamak için çıkmamaktadırlar. Şah'ın bu nüfuzlu eşi, Şah hareme girdiğinde onun için gerekli düzenlemeleri yapmakta, eğlenmek istediğinde ise tüm kadınlar onun etrafında toplanmakta, Şah ile sohbet ederek, şarkı söyleyerek ve içki içerek onu eğlendirmektedirler. Şah'ın genellikle Gürcü, Çerkez ve doğal olarak Hristiyan olan eşlerinin sayısı ise yüzlercedir. Kadınların tüm gayretleri, Şahı mutlu etmek içindir ve şakalaşarak onu huzurlu bir hale getirmektedirler. Seyyaha göre, Bazıları onu gıdıklarken bazı kadınlar ise kendi taraflarına çekmekte, götürdükleri odalarda el ve ayaklarından tutarak havaya fırlatmakta ve daha sonra halının üzerine bırakılmaktadırlar. Şah ise, bu sırada kadınlara “kahpeler, divaneler beni rahat bırakın” demekte ve gülmekten halsiz düştüğünde ise kendini serbest bırakmakta; kadınlar ona istediklerini yapmaktadırlar.

Chardin (2014, s. 404), harem binasının üçe ayrıldığı ve ilk kapıda özel odabaşılarının bulunduğunu; saray görevlileriyle işi olan kişilerin buradan geçebildiğini belirtmiştir. İkinci kapı ise, birkaç hizmetçi, muhafız ve kapıcıbaşının sorumluluğunda olmakla birlikte, bu kapıdan özel subaylar ve özel talimatla gelmiş kişilerin geçmesine müsaade edilmiştir. Üçüncü kapı, harem ağaları tarafından korunmuş ve kapıya bakılması dahi yasaklanmıştır. Ayrıca, konumu itibarıyla görülmesi çok zor bir köşededir.

Oruç Bey (2014, s. 34-35) Seyahatnamesinde, “Melikenin Konağı” olarak bilinen haremde dört yüzden fazla kadının bulunduğunu; Osmanlı Devleti'ndeki Saray denen müesseseye benzeyen yapının, Saray Hâceleri tarafından korunduğunu ve hizmetlerin de bu grup tarafından yerine getirildiğini belirtmiştir. Seyyah, Yaşı yetmişten fazla olan iki yüz hadımın da haremde olduğundan bahsetmiştir. Devamında ise şunları eklemiştir: “Hocalar, Türkçe olarak ahte diye isimlendirilir. Hadımlara ise ‘harem Eşik Ağası Başı’ veya Akayan-ı Asitane-i Harem denilir. Onlardan başka biri cesaret edip hareme girdiğinde doğranıp bir köşeye atılır ve yakılır.”

Haremde Şahlardan sonra güç ve yetki anlamında ilk sırada gelen kişiler ise, Nevvab-ı Aliyye olarak bilinen Şah anneleri olmuştur. Sanson (1364, s. 119) göre, özellikle sahip oldukları harem kadınlarının dışardan kişilerle evlenmesine onay verme yetkisi, bu kadınlara önemli bir güç katmış ve Şah anneleri haremden evlenmeyi büyük bir lütuf olarak algılayan kişileri, çıkar karşılığında harem kadınlarından biriyle evlendirmiş; harem dışında siyasi ve ekonomik bağlantılar sağlayabilmiş ve harem dışında da güçlü bir konuma gelmişlerdir.

Örneğin, I. Şah Safi (1628-1642) ve II. Şah Abbas (1642-1666) dönemlerinin güçlü veziri Saru Taki, her iki hükümdar döneminde de tımar geliri Şah annelerine ait olan Culfa'nın vergilerinin toplanmasıyla ilgilenmiş, ayrıca validelerin ülke işleri ile ilgilenmesinde aracı bir görev üstlenmiştir (Tavernier, 1336, s. 500).

Saru Taki'nin ölümünden sonra göreve gelen Cani Han, aynı görevle ilgilenmiş fakat Şah'ın annesi ile Culfa'nın gelirleri konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşamıştır. Daha sonra valide, Cani Han'ın kendisine kurduğu bir suikast planının farkına varmış ve sadece Cani hanı öldürtmekle kalmayıp plana dahil olan diğer kişileri de öldürtmüştür. Tüm olaylardan ve özellikle Saru Taki'nin ölümünden sorumlu tuttuğu Daver Han'ın ise şahsından aldığı intikam ile yetinmeyen valide Sultan, onun üçüncü dereceden akrabalarına kadar tüm ailesinin mallarına el koydurmuş, kızlarının satılması emrini vermiş, oğullarını ise hadım ettirerek köle sıfatıyla daha önce bu ailenin hizmetinde olan bir kişiye bağışlamıştır (Chardin, 1336, s. 53-53).

Diğer taraftan, Saray Hâceleri haremde Şahların ve annelerinin çıkarlarını koruyan; kadınların kontrol altında tutulmasını sağlayan ve gerektiğinde harem sahiplerinin arzu ettiği düzen için harem kadınlarının gizli sırlarına ulaşarak casusluk yapan görevliler olmuşlardır. Ayrıca, kadınların saraydaki ve sarayın dışındaki faaliyetlerini yürütmelerinin tek yolunun, yani onların dış dünya ile tek bağlantılarının Hâceler olması, bu görevlilere amaçlarına daha kolay ulaşabilmenin ve gerek Şahların gerekse diğer saray görevlilerinin nazarında belirli bir itibara ulaşmanın kapılarını açmıştır.

Kampfer (1363, s. 229), Şah anneleri ve Saray hâceleri arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi sebebiyle, bu kadınların Şahları ikna ederek tüm işlerde hatta memleket işlerinde dahi Hâcelerden yararlanılmasını sağladıklarından bahsetmiştir. Bu şekilde Şah anneleri görevliler aracılığıyla alınan kararları kontrol ederken Hâcelerin memleket işlerine kadar müdahale edebilmeleri sebebiyle kazandıkları itibar, onları Şah annelerine daha sadık görevliler haline getirmiştir.

Safevîler'in son dönemlerinde sadece yoldan çıkmakla kalmayan Hâceler diğer devlet görevlilerini de kendi amaçları doğrultusunda kontrol etmek için ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Tavernier (1336, s. 114), I Şah Safi döneminde (1628-1642) Hâcelerin görevini yerine getiren ve kendi çıkarlarına itaat etmeyen bir görevliye denk geldiklerinde haremde ortak çıkarlara sahip oldukları kadınlarla birleşerek sorun yaratan kişiyi Şah'a kötilediklerini, Şah'ın onu görevinden alması için her türlü iftirayı attıklarını belirtmiştir. Seyyah ayrıca, bu grubun saldırısına uğrayan ve görevinde başarılı olan Muhammed Ali Bey isimli kişinin ise, dürüstlüğü ve çalışkanlığı sebebiyle Hâcelerin tüm gayretlerine rağmen görevinde kaldığını belirtmiştir.

2.1.4. Harem Kadınlarının Seyahatleri

Perihan Hanım, kardeşi II. Şah İsmail'e yazdığı mektubun bir bölümünde: "Bununla birlikte ben hiçbir zaman diğer Prensesler gibi babamın sarayından dışarı çıkmadım hiçbir zaman sokaklarda gezmedim, şehrin hamamını hiç görmedim ve ava çıkmadım ama hâlâ bu şekilde iftiralara uğruyorum..."⁶⁴ demiştir.

İranlı tarihçilerin ve Avrupalı seyyahların, kadınların seyahat özgürlüğü konusundaki izlenimlerine bakıldığında, harem kadınlarının rahatça haremden çıkıp şehrin sokaklarında gezemediği ve şehrin hamamına gidemedikleri açıkça

---

⁶⁴ Ekler bölümüne bkz.

görülmektedir. Perihan Hanım'ın bu açıklaması, harem kadınlarıyla arasındaki düşmanlıktan ve karşılıklı suçlamalardan kaynaklanıyor olmalıdır.

Ayrıca, Figueroa (1343, s. 157), İran toplumunda, alt sınıf kadınların ve tüccar eşlerinin şehirlerde topluca gezdiklerinden eğlenceye, çeşitli gösterileri izlemeye ve hamama gittiklerinden bahsederken soylu ve seçkin kadınların bu durumdan mahrum olduklarını; tek başlarına sokağa çıkamadıklarını ciddi bir koruma altında olduklarını ve evlerinde hususi hamamlarının olduğunu belirtmiştir. Figueroa'nın bu açıklamalarına da dayanarak, sarayda yaşayan kadınların orta ve alt sınıf kadınların bulunduğu şehir hamamlarına gittiklerini düşünmek pek mümkün değildir.

Kadınlardan birinin haremden çıkmak istemesi veya bir mecburiyet durumunda, Saray Hâcelerinden birkaç kişi, kadını taşıyan yük hayvanının önünden ve arkasından elinde sopalarla hareket ederek kadının geçtiği ve geçeceği alanları boşaltmış ve etrafta bulunanları orayı terk etmek durumunda bırakmışlardır. Şah eşlerinin yolculuğa çıkması durumunda ise çevrede bulunan insanların, kafileden iki fersah uzakta kalmaları gerekmektedir. Ayrıca, Beyaz Hâceler, kafiye yola çıkmadan iki veya üç gün önce geçilecek yollara giderek etrafta yaşayan insanları durumdan haberdar etmiş ve kadınların geçeceği yerlerin boşaltılmasını sağlamıştır (Tavernier, 1336, s. 522).

Della Valle (1348, s. 280) göre, Şahların eşleri yolculuğa genellikle geceleri çıkmaktadır. Gece yolculuğunun amacı ise geçtikleri yollarda kimsenin onları görmemesinin istenmesidir. Ayrıca, kadınlar yolculukta eşleri ile birlikte olmadıkları durumlarda develerin sırtında, hevdeçlerinin içinde oturmuşlardır.

Kadınlar eşleri ile birlikte yolculuğa çıkmaları durumunda ise silah kuşanmış bir şekilde at sırtında yolculuk etmişlerdir. Eşleri kadınların Hâceler ile yolculuğu sırasında onlara eşlik eden tek erkektir. Figueroa (1343, s. 280) göre, Şah'ın (I. Şah Abbas) kadınlarla sohbeti, şakalaşması ve bazen ava çıkması durumunda Hâcelerinin tamamı onları takip etmiştir. Yolculuk sırasında kadınların hemen

arkasında ise Şah'ın özel korumaları olan bir grup Karavul, Hâcelerle aynı görevi yerine getirerek etraftaki insanların kafileye yaklaşmasını engellemiştir.

Safevî Şahları, bazen harem kadınlarıyla birlikte gittikleri yerlerde ülke işleriyle ilgilenmek veya sefer amacıyla buldukları yerleri terk etmiş ve kadınları görevlilere emanet etmişlerdir. Örneğin, Molla Celal (1366, s. 107), II. Şah Abbas'ın 1648 yılında Herat'a yapacağı bir sefer dolayısıyla, kadınları kutsal Meşhed şehrinde eşik ağası başının kontrolüne bırakarak sefere çıktığından bahsetmektedir.

Seyahat edilen yerin kutsal bir mekân olması ve bu tip yolculukların uzun sürdüğü göz önüne alındığında Şah, geriye dönmek yerine bulunduğu yerden hareket etmeyi daha avantajlı bulmuş olmalıdır.

Chardin (1336, s. 393), kadınların şehir gezilerinde şahit olduğu ilginç bir gelenekten bahsetmektedir. Ona göre, genellikle geceleri gerçekleşen kadınların dışarı çıkmaları ve şehre gitmeleri durumunda, bir grup onları yüz adım geriden takip ederken diğer bir grup ise yüz metre önlerinden hareket etmiştir. Bu kişiler, kadınların geçtikleri yollarda Türkçe yasak anlamına gelen "koruk koruk" şeklinde bağırarak ve çevredeki insanların uzaklaşmalarını sağlamış, kafileye yaklaşmalarını engellemişlerdir.

Bazen önemli kadınların gezileri sırasında sadece bir bölgede dışarı çıkmanın yasaklanması yerine, şehrin bir bölümüne dışarı çıkma yasağı uygulanmıştır. Şah II. Safi'nin annesinin şehrin kalesinde eski zamanların Şahlarından kalan, satın alınan veya diğer ülkelerin yöneticileri tarafından hediye olarak gönderilen kıymetli eşyaları görmeye gittiği sırada, şehrin bir bölümü onun için kapatılmıştır. O zamana kadar görülmeyen bu durum Şah'ın annesine verilen değeri ve bahsedilen kadının önemini göstermektedir (a.g.e., 1336, s. 395).

Kadınlarının saraydan çıkışlarının kısıtlanmasının ve aşırı güvenlik önlemlerinin sebebi konusunda, tarihçilerin ve seyyahların farklı yorumlarından da bahsetmek gerekmektedir. Örneğin, Şucaı (1384, s. 64), I. Şah Abbas

döneminde (1588-1628), kadınların İran dışına çıkmalarına, Mekke, Medine veya diğer Osmanlı etki alanında bulunan kutsal mekanlara ziyarette bulunmalarına müsaade edilmemesinin sebebini, iki ülke arasında bulunan sorunlar dolayısıyla alınan tedbirlere bağlamıştır. Ayrıca, I. Şah Abbas sonrasındaki liderlerin de kadınların bu mekânlara seyahatlerine Şah Abbas gibi yaklaştıklarını belirten yazar, Safevîlerin son dönemlerinde bu kısıtlamaların giderek azaldığını ve ortadan kalktığını belirtmiştir.

Ayrıca, Şahların kadınların seyahatlerini kısıtlamalarının sebebi olarak, bazı olumsuz tecrübelerden de söz edilebilir. Della Valle (1348, s. 279) göre, I. Şah Abbas, çıktığı bir yolculukta aniden kadınları taşıyan hevdeçlerden birinin devrildiğini farketmiş fakat hevdeçin düzeltilmesi için askerlerini defalarca çağırmasına rağmen kimse cevap vermemiştir. Sonunda hevdeçi düzeltmek için atından inen Şah, hevdeçin normalden daha fazla ağır olduğunu farketmiş, içeriyi kontrol ettiğinde ise bir kadını askerle ilişkiye girerken yakalamıştır. Daha sonra, yakalanan iki kişinin ölüm emrini veren I. Şah Abbas, askerlerin hareme yaklaşmasını yasaklamış ve kadınlarla ilgilenme görevini Hâcelere vermiştir.

2.1.5. Harem Kadınlarının Eğitimi

Safevîler döneminde, sarayda kadınlarının aldıkları ilmi, dini ve edebi eğitim onları dikkat çekici noktalara ulaştırmasa da kaynaklarda bu dönemde saray kadınlarının kendilerini geliştirdiklerine gerek ilgi alanlarının uzmanlarından gerekse devrin önde gelen ilim insanlarından eğitim aldıklarına dair bilgilere rastlanmaktadır. Bununla birlikte, Safevîler döneminde İran'ı ziyaret eden Avrupalılar ve İranlı tarihçilerinin çalışmalarında, kadınların eğitimleri hakkında çok az bilgiye rastlansa da verilen bilgiler arasında, kadınların okuryazar olmadığına dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aksine, kadınların temel eğitimlerini tamamladıkları; kendilerini ifade edecek kadar okuma yazma bildikleri ve bazılarının ise bu durumun daha da ötesine giderek kendilerini ilgi alanlarında geliştirdikleri ifade edilmektedir.

Perihan Hanım'ın, kardeşi II. Şah İsmail'e masumiyetini ispat etmek için kendi el yazısıyla yazdığı mektup, onun okuryazarlığının göstergesi olmakla birlikte, Safevî tarihinde önemli bir yere sahip olan bu kadının eğitim durumuna dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Perihan Hanım, mektubun bir bölümünde hayatı boyunca hukuk kitaplarını okuduğunu ve Kur'an'ın büyük bir bölümünün ezberinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Bu örnek, haremde kadınların dini ilimlerin dışında ilgi alanlarına göre de eğitim aldıklarını göstermektedir. Kadınlarının okuryazarlığına dair diğer bir örneğe ise, önemli siyasal olaylarından birinin ayrıntılarında rastlamaktadır. İskender Bey (1945, s. 337) göre, Şah Tahmasb'ın ölüm döşeğinde yazdığı ve Haydar Mirza'yı tahtın varisi olarak gösteren vasiyetname, Haydar Mirza'nın düşmanlarının iddiasına göre, el yazısı Şah'ın yazısına çok benzeyen harem kadınlarından biri tarafından yazılmış; vasiyetnamenin mühürlenmesi ise Şah'ın ölümünden sonra yüzüğünün parmağından çıkarılması ile gerçekleşmiştir. Bu bilgiye bakıldığında, Haydar Mirza'nın düşmanları olarak bahsedilen kişiler, sarayda okuryazar kadınların varlığından haberdardılar.

I. Şah İsmail'e müjdelenen Tahmasb Mirza'nın doğum haberi ise, Şah'ın annesi Taçlı Begüm'ün mektuplarını kendi el yazısıyla yazdığına ve Taçlı Hanım'ın el yazısının Şah tarafından tanındığına işaret etmektedir. Âlem Ârâ-yı Safevî (1350, s. 170) göre, Şah İsmail'e görevlilerinden biri tarafından sağlıklı bir erkek evladının doğduğuna dair müjde ve mektup verildiğinde Şah, mektubu almış ve Taçlı Begüm'ün el yazısını tanımasıyla beraber mektubu baştan sona okumuştur.

Safevîler döneminde saray kadınları hat sanatı, nakkaşlık ve şiir yazımı gibi farklı alanlarda eğitimlere başlamadan temel olarak, dini ilimler ve özellikle Kur'an okuma eğitimi almışlardır. Bu dönemde bazı kadınlar dini ilimlerde dikkat çekici faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kumî (1359, s. 430) göre, Şehzade Sultanım'ın vakti sürekli ilmî okumalar ve sohbetlerle geçmiştir. Bu konuda gayretli olan Şehzade Sultanım için Nureddin Kaşânî tarafından Kafiye isimli

⁶⁵ Ekler bölümüne bkz.

eserin fars diline tercümesi yapılmış fakat Şehzade Sultanım, bu eserin okunmasında ahiretine yönelik bir fayda görmediği için daha sonra Kur'an okumaya ve kendini bu konuda geliştirmeye gayret göstermiştir. Şehzade Sultanım, Meşhed şehrinde bulunan Mevlana İmadeddin Ali'yi saraya getirmeleri için görevliler göndermiş, Mevlana İmadeddin'in getirilmesiyle kıraat ilmini onun yanında öğrenmiş ve güzel Kur'an okuma becerisini geliştirmiştir.

Diğer bir kadın Gevher Şad Begüm, edebî faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Sultan İbrahim Mirza'nın kızı olan Gevher Şad Begüm (a.g.e., 1359, s. 637) göre, babasının şiir kitabının yayınlanmasını sağlamakla birlikte kitabın alfabetik düzenlemesini yapmış ve kitaba hiçbir bilgin ve münşinin yazamayacağı bir giriş bölümü eklemiştir. Daha sonra tüm İran, Turan, Rum, Batı ve Hindistan memleketlerine kitabın dağıtılmasını sağlamıştır.

Sarayın şiire olan ilgisiyle bilinen ve yazdığı şiirlerde "Hakiki" mahlasını kullanan kadını ise Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanımdır (Recebi, 1375, s. 45-46). Ayrıca devrin en büyük şairlerinden olan Muhteşem Kâşânî'nin, Perihan Hanım için yazılan ve ondan bahseden kasideleri vardır (İskender Bey, 1945, s. 308).

Sarayda kadınlarının küçük yaşlardan başlayan eğitimi, ilk dönemlerde Kızılbaş aşiretlerinden önde gelen kişiler, I. Şah Abbas (1588-1628) sonrasında ise Saray görevlilerinden seçilen öğretmenler tarafından verilmekteydi. Örneğin, İskender Bey (1945, s. 206-395) göre, Şamlu Şah Ali Bey Zeynep Begüm'ün, Avşar Halil Han ise Perihan Hanım'ın lalalığını yapmış, onlara hanedan erkeklerinin aldığı şekilde eğitim vermişlerdir.

Kadınlar ayrıca, saraydaki rakipleri arasından belirli yetenekleriyle sıyrılmak ve Şahların beğenisini kazanmak için kendilerini geliştirmişlerdir. Saray Hâceleri arasından seçilen öğretmenler aracılığıyla eğitim alan kadınlar, özellikle fıkıh, yazı yazma, çeşitli oyunlar ve hünerler öğrenmişlerdir (Kampfer, 1363, s. 227).

Sanson (1364, s. 119) Şah II. Safi döneminde (1666-1694), kadınların vakitlerini geçirmek için çeşitli faaliyetlerde bulduklarını, binicilik eğitimi aldıklarını ve ata

bindiklerini; ok ve tüfek ile atıcılık eğitimi aldıklarını, avcılık konusunda eğitildiklerini ve av için geyik takip etmeyi öğrendiklerini belirtmiştir. Seyyah, kadınların ayrıca nakkaşlık, şarkıcılık, enstrüman kullanma gibi alanlarda da eğitildiklerini ve edebiyat matematik ve tarih eğitimi aldıklarını belirtmiştir.

Bunun yanında, Safevî Şahları sarayın dışına av için çıktıklarında kadınları da yanlarında götürmüş ve onlara avcılık kabiliyetlerinin gelişmesi için av yaptırmışlardır. Kadınlar için bu tarzda olaylar eşlerinin ilgisini çekmek ve onlara yakın olabilmek için ayrıca bir öneme sahiptir (Kampfer, 1363, s. 227).

Son olarak sarayın dışındaki kadınların eğitimlerinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Kaynaklarda bir hayli az olan sıradan kadınların eğitimleri ile ilgili bilgilere bakıldığında, kadınların genellikle temel dini eğitimlerini medreselerde hemcinslerinin öğretmenliğiyle tamamladıkları ve daha sonra eğitimlerine devam etmedikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Örneğin İskender Bey (1945, s. 212), İran'ın birçok şehrinde küçük kız çocuklarına dini ve ahlaki eğitim verildikten sonra bu çocukların nesillerinin çoğalmasında için evlendirildiklerinden bahsetmektedir. Fakat burada bir istisnadan bahsetmek gerekmektedir. Safevîler döneminin önde gelen din adamları ve alimlerinin karıları ve kız çocukları din eğitimine ilgili olmaları durumunda bu konuda önemli faaliyetlerde bulunmuş, hatta erkeklerle yarışacak konuma gelmişlerdir.

Hicâzî (2002, s. 48) göre, Şeyh Bahaî'nin karısı, Isfahan Şeyhülislâmı olan babasının ölümünden sonra onun tek çocuğu olarak kalmış ve babasından ona kalan dört bin kadar kitapla, hadis ve fıkıh konusunda ders vermiş; kadınlar onun yanında eğitim almışlardır. Amine Begüm Meclisî ise dönemin diğer bir kadın din bilginidir. I. Molla Muhammed Taki Meclisi'nin kızı ve Molla Muhammed Bakır Meclisi'nin kız kardeşi olan Amine Begüm'ün eşi Molla Muhammed Salih Mazenderani, dini ilimlerde dikkat çekici bir bilgiye sahip olmasına rağmen bazı durumlarda kendi aklıyla çözemediği konular hakkında eşinden yardım almıştır.

2.1.6. Cariyeler

Şah Muhammed Hüdabende dönemine (1578-1587) kadar Safevî Devleti'nin yaşadığı birçok sorunun temel sebebi olan Kızılbaşların güçlerinin kontrolüne yönelik çeşitli tedbirler alan I. Şah Abbas, tahta oturmasıyla devletin kurumlarında etkileri giderek azalan Kızılbaşların ordudaki ve devletin diğer yönetsel organlarındaki boşluklarını doldurmak ve onlara bir alternatif oluşturmak amacıyla çoğunlukla Çerkez, Gürcü ve Ermenilerden oluşan Kafkas topluluklardan yararlanmıştı. Kızılbaşların daha önce ellerinde bulundurdukları devlet kadrolarının, Kafkas gruplarla dolmaya başlamasıyla görülen değişim sadece siyasetin merkezi sarayda değil, Şahların ailesiyle birlikte yaşadığı haremde de kendini göstermiştir. Yani, Kızılbaşlar ile yapılan evlilikler, I. Şah Abbas'tan itibaren azalmış hatta hanedan için bir aşağılama sebebi olarak görülmüştür.

Örneğin İskender Bey (1350, s. II-624) göre, sarayda ve Kızılbaşlar arasında büyük saygı gören Ustaclu aşiretinin önde geleni ve I. Şah Abbas'ın lalası Mürşid Kuli Han'ın, hanedan ile akrabalık kurmak için yapmak istediği evlilik, I. Şah Abbas tarafından sadece reddedilmekle kalmamış, Şah böyle bir teklifi kendine ve Safevî hanedanına yönelik büyük bir aşağılama sebebi olarak görmüştür.

Bu sebeple, Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) başlayan yoğun Kafkas seferleriyle İran topraklarına getirilen birçok köle, sadece Kızılbaşların konumlarına yerleştirilmekle kalmamış, sarayı dolduran birçok cariye I. Şah Abbas ve sonrasında birçok Şehzadenin annesi olmuşlardır.

Cariyelerin saraya getirilmeleri, savaşlarda esir olarak ele geçirilmelerinin yanında, bölge yöneticileri ve kadınların eşleri tarafından Şahlara peşkeş çekilme, satın alınma veya görevlendirilen kişiler tarafından saraya getirilip Şahların beğenisine sunulma gibi farklı şekillerde olmuştur. Chardin (2014, s. 224), çoğu görünüşte Müslüman olan derebeylerinin sarayda görev almak ve maaş elde etmek amacıyla, bazılarının ise kızlarını saraya sokma ve Şahların

eşi yapma onuruna erişmek istemesi sebebiyle, en güzel kızlarını peşkeş çektiklerini buna karşılık ise bir maaş ya da görev aldıklarını belirtmektedir. Seyyah, bu durumu kabullenemeyen Gürcistan halkının ise korkudan güzel kızlarını genç yaşta evlendirdiklerini; özellikle fakirlerin kızlarını çok genç yaşta hatta beşikteyken evlendirmek durumunda kaldıklarını ve bunun sebebinin ise yönetimi altında oldukları derebeylerinin kızlarını satmalarının veya cariye olarak almalarının önüne geçmek olduğunu eklemiştir.

Cariyelerin saraya nasıl geldiklerinin yanında nereden geldikleri de önemlidir. Tavernier (1336, s. 628), güzel cariyelerin, onları satan kişiler tarafından Polonya, Moskova, Gürcistan, Çerkezistan, Büyük Tataristan, Moğolistan, Kalküta, Peşaver ve Kızıl Deniz sahilleri gibi farklı topraklardan İran'a getirildiklerini; farklı renklerde ve güzellikte olan bu kadınların İran topraklarında çok fazla olduğunu belirtmiştir.

Olearius, I. Şah Safi'nin sarayından bahsederken Şah'ın kanuni eşlerinin dışında üç yüz gayriresmi eşinin olduğunu; Şah'ın görevlendirdiği adamların, güzel olan tüm kadınların saraya gönderilmesini olumlu karşıladığını; en büyük valilerin ve yöneticilerin en güzel kızlarını ve akrabalarını Şah'ın huzuruna gönderdiklerini belirtmiştir. Ayrıca, Şah'ın, kızlarını ellerinden almasından korkan Ermenistan halkının ise bu tehlikeden kurtulmak amacıyla ülkelerinin en güzel kızlarını on iki yaşından sonra evlendirdiklerini; Şah'ın kadınları ele geçirmesi durumunda ise onlarla bir gece geçirdikten sonra bu kadınları yöneticilere ve saray büyüklerine bağışladığını eklemiştir. (Ravendi, 1368, s. 710).

Cariyelerin sayısı ise, hükümdarların daha çok devlet işleriyle uğraştığı ilk dönemlerde az sayıdayken son dönemlere doğru Şahların günlerini haremde zevk ve sefayla geçirmesi ve bu sebeple kadınlara olan ilginin artmasıyla artış göstermiştir

Asaf (1973, s. 83), Şah Sultan Hüseyin döneminde (1694-1722) sadece düğün törenleri için 500.000 Tümen gibi yüksek bir meblağın harcılandığından

bahsetmektedir. Şah Sultan Hüseyin'in haremde bulunan cariye sayısını ise 4.500 olarak belirtmiştir. Bu sayı abartılı gibi gözükse de Şah Sultan Hüseyin'in cariyelere olan aşırı ilgisini göstermektedir.

Vincenzo D'Alessandri (1349, s. 441) ise Safevîlerin ilk dönemlerinde cariyelerin sayısının daha az olduğunu doğrular şekilde bilgiler vermiş ve cariyelerin sarayda Şahlara eşlik yapmanın dışında onların hizmetlileri olduğuna da değinmiştir. Seyyaha göre, Şah Tahmasb'ın hizmetçileri üçe ayrılmaktadır. ilk grup emirlerin kızları ve Şah'a peşkeş çekilen, satın alınan kadınlardan oluşmakta; Şah'ın eşlerinin yaşadığı yer olan harem ise saray olarak adlandırılmaktadır. Haremdeki kadınlar Gürcü ve Çerkez cariyelerden oluşmakta ve Şah onların bulunduğu bölümde uyuduğunda bu kadınlar ona hizmet etmektedirler. Şah, haremde onların olmadığı bölümünde uyuduğunda ise sayısı kırk ya da elli olan cariyeler, Şah'ın kıyafetlerinin giydirilmesi ve düzenlenmesi de dahil tüm işlerle ilgilenmektedirler.

Son olarak, Cariyelerin Safevî sarayına girmeleri; Şehzadelerin anneleri olmaları ve Şahların giderek daha fazla ilgilerini çekmelerinin sarayda daha önce hâkim olan ve Şahların eşleri olan İranlı ve Türkmen kadınları rahatsız ettiğini belirtmek gerekmektedir. Felsefi (1375, s. II-523) göre, haremdeki kadınlar, özellikle I. Şah Abbas'tan sonra Gürcü, Çerkez, Rus ve Polonyalı kadınlardan seçilmiş ve bunların yanında Tatar ve Özbek cariyelere de rastlanmıştır. Bu durum ise saraydaki İranlı ve Türkmen kadınları azınlık durumuna getirmiştir.

Örneğin, Perihan Hanım'ın annesinin Çerkez cariyelerden olması ve bu sebeple dayısı Şamhal Sultan'ın Safevî ordusunda önemli bir konum elde etmesi, Kızılbaşların hoşuna gitmemiştir. Perihan Hanım, II. Şah İsmail'in tahta çıkması süreci ve daha sonra Mehd-i Ulyâ ile mücadele ettiği dönemde Çerkezlerin desteğinden birçok alanda yararlanmıştı. Hatta, Haydar Mirza'nın haremde öldürülmesi olayında Şamhal Sultan ve emrindeki Çerkezler Haydar'ı öldüren grup içerisinde dikkat çekmiştir (İskender Bey, 1945, s. 327). Bunun gibi örnekler, Safevî Devleti'nde cariyelerin ve onların çevresindekilerin bir güç

merkezi oluşturmaya başladıklarının ve Kızılbaşların rakipleri olabilecek bir konuma geldiklerinin göstergesi olmuştur.

2.1.7. Hanedan Evlilikleri

Safevîlerin kuruluşundan yıkılışına kadar evlilik, toplumsal amacın ötesinde hanedanın gelişmesi ve devamlılığı için önemli görülmüş; komşu devletlerin liderleri, emirler, bölgesel yöneticiler ve din adamlarıyla evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar, devletin büyüme amacına hizmet etmiştir. Devletin kuruluşu öncesi süreçte ve Safevî Devleti döneminde kurucu ailenin, bir güç haline gelmek amacıyla akrabalık kurduğu ilk gurup Türkmen aşiretleri olmuştur.

Safevî liderleri, I. Şah Abbas dönemine (1588-1628) kadar sıklıkla sonrasında ise daha az görülen bir şekilde İran'ın önde gelen Türkmen aşiret liderlerinin kızları ile nikâhlanmış ve bu ailelerden kişilere kızlarını ve akrabalarını vermişlerdir. Safevî Devleti'nin kuruluş döneminde; İran, Azerbaycan ve Türkiye'nin doğusunda önemli bir güç olan Türkmenlerle evlilikle kurulan bağlantılar, devletin kuruluşunda önemli güç kaynağı olmuştur.

Örneğin, Akkoyunlu Devleti lideri Uzun Hasan, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın baskısıyla Tebriz'i terk etmek zorunda kalan ve Akkoyunlu sarayına sığınan I. Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'i hürmet ile karşılamış ve kız kardeşi Hatice Begüm'ü Cüneyd ile evlendirmiştir (Handmir, 1362, s. 427). Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra Kızılbaşlar, Cüneyd'in Çerkez bir anneden doğan en büyük oğlu Muhammed'i liderleri olarak seçmek yerine, annesi Türkmen Uzun Hasan'ın kız kardeşi olan Şeyh Haydar'ı desteklemişlerdir. Bu desteğin sebebi ise Şeyh Haydar'ın anne tarafından Türkmen olması ve Akkoyunlularla akrabalığıdır. Safevî Devleti'nin kuruluşu öncesinde kurucu ailenin Türkmen liderlerle kurduğu evlilik bağına bir diğer örnek ise Uzun Hasan'ın, kızı Alem Şah Begüm olarak bilinen Halime Begüm'ü, I. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar ile evlendirmesidir (İskender Bey, 1945, s. 30).

Şeyh Haydar'ın kadınlar aracılığıyla kurduğu akrabalık bağıni siyasi alanda nasıl kullandığıyla ilgili Hinz'in (1362, s. 102) söz ettiği örnek, bu evliliklerin Safevî Devleti'nin kuruluşundaki önemli etkisini göstermektedir. Hinz'e göre, Hatice Begüm, oğlu Şeyh Haydar'ın Çerkezlerin üzerine yapacağı sefer öncesinde yeğeni Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un Kum şehrinde bulunan sarayına gitmiş ve aralarındaki sevgi, muhabbet ve akrabalığın hatırına, Yakub'un oğluna sefer izni vermesini istemiştir. Sultan Yakub, Hatice Begüm'e olan sevgi ve bağlılığı sebebiyle, Şeyh Haydar'a sadece sefer için izin vermekle kalmamış, Şirvanşahların bu seferde Haydar'a yardımcı olmaları için taraflarına ferman yollamıştır.

Ayrıca gerek Safevîlerin kadınları gerekse aileye sonradan dahil olan kadınlar, evlilik öncesi ailelerini temsil etmeye devam ettiklerini farklı örneklerle göstermişlerdir. Örneğin, Âlem Ârâ-yı Safevî kitabında (1350, s. 84) söz edilen olayda, Hatice Begüm, yeğeni olan Sultan Murad'ın hayatının bağışlanması için Şah İsmail'e yalvarmış fakat Şah, lalasının öldürülmesinden sorumlu olan ve düşmanı Elvend ile ittifak içinde olan Murad'ı affetmeyeceğini ve onu öldürmeye yemin ettiğini belirtmiştir. Daha sonra, Hatice Begüm'ün ağlayarak yalvarması ve akrabalık bağlarından bahsi üzerine Şah, Hatice Begüm'ün hatırına kararından vazgeçeceğini belirtmiş ve Murad'ın lalasını haksız bir şekilde öldürdüğünü kabul etmesini istemiştir.

Türkmenlerle yapılan evlilikler I. Şah İsmail döneminde de (1501-1524) aynı şekilde devam etmiştir. Bu şekilde Safevîler, bir anlamda devletin kuruluşuna büyük bir katkısı olan Türkmenleri kendi kızlarıyla nikâhlandırarak onlardan aldıkları kızları ise eşleri yaparak Türkmenlerin bu devlet nazarındaki önemini göstermiştir. Türkmenler ise bu duruma minnettarlığını, Şah İsmail ve sonrasında tahta oturan liderlere verdikleri sonsuz destek ile göstermişlerdir. Şah İsmail, önemli Türkmen aşiretlerinden biri olan Musullulardan Taçlı Begüm ile evlenmiştir (Kumî, 1359, s. I-290). Aynı şekilde, bu evlilik sonucunda dünyaya gelen ve Şah İsmail'den sonra tahta geçen Şah Tahmasb (1524-1576), İran'ın önde gelen Türkmen liderlerinden Musa Sultan'ın kızı Sultanım Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten dünyaya gelen İsmail Mirza ve Muhammed

Mirza, birbiri ardına Safevî tahtına otururken Kızılbaşların desteklerinden yararlanmışlardır. Ayrıca, Muhammed Mirza Safevî tahtına çıktığında (1577-1588) Türkmenlerden evlenme geleneğini devam ettirmekle birlikte kız kardeşi Fatma Sultan Hanım'ı, önde gelen Kızılbaş lideri Emir Han Musullu ile nikâhlandırmıştır (İskender Bey, 1945, s. I-214); (Natanzi, 1373, s. 159).

Safevîlerin evlilik yolu ile akrabalık kurdukları diğer bir grup yerel yöneticiler olmuştur. Safevî Devleti'nde özellikle İran'ın sınır eyaletlerinde bulunan yöneticilerle kurulan bu tarz akrabalıklar, bu eyaletlerin her an isyan etmeye müsait durumu ve eyaletlerin komşuları olan Osmanlılar ve Özbeklerle ittifak ihtimalleri göz önünde bulundurularak devletin önemli bir politikası haline gelmiştir. Özellikle Gürcistan, Şirvan, Gilan ve Loristan gibi stratejik eyaletlerin yöneticileriyle gerçekleştirilen evliliklerle Safevîler bir taraftan merkezi hükümete olan bağlılığı kontrol altında tutarken diğer taraftan güçlü rakiplerinin sınırlarındaki ittifak arayışlarını engellemiştir (Şucaı, 1384, s. 104).

İskender Bey (1945, s. 488) göre, Şah Muhammed Hüdabende döneminde (1577-1588) Osmanlı devleti ve Gürcistan arasındaki yakınlaşmanın dikkat çekmesi üzerine Şah, Gürcistan yöneticisi Semayun Han'ın kızını oğlu Hamza Mirza ile evlendirmek istemiş ve bu şekilde dostluk bağlarının gelişmesini arzulamıştır. Bu iş için Tekelü aşiretinden Müseyyib Han'ı Gürcistan'a göndermiş fakat Semayun Han, bu evliliğe razıymış gibi davransa da inanç farklılığı sebebiyle bu olaya sıcak bakmamış ve mutaassıp Gürcülerin tepkisinden çekinerek kızının çeyiz hazırlıklarını geciktirmiştir. Semayun Han'ın kızını gönderme konusunda gecikmesi sebebiyle Şah'ın emri ile Mirza Selman'ın yirmi bin askerle Gürcistan sınırına dayanması üzerine Semayun Han, korkarak Şah'ın teklifini kabul etmek durumunda kalmıştır.

Muhammed Hüdabende'nin kız kardeşi Meryem Sultan Begüm ise Safevî Devleti için stratejik önemi olan Gilan eyaleti valisi Han Ahmed ile nikâhlandırılmıştır. Fakat I. Şah Abbas döneminde (1588-1628), merkezi hükümete karşı itaatsiz faaliyetlerde bulunan ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştiren Han Ahmed'in, ilk olarak Şah Abbas'ın oğlu Safi Mirza'ya kızını

verme konusunda oyalayıcı davranışları ve daha sonra merkeze çağırıldığında gelmek yerine Osmanlı topraklarına kaçmayı düşünmesi üzerine, Meryem Sultan Begüm başkente getirilmiş; Safi Mirza'nın evlenme konusunda çekingen davrandığı Han Ahmed'in kızı ise belirli bir yaşa geldiğinde Şah Abbas ile nikâhlanmıştır (a.g.e., 1945, s. 72); (Nevâî, 1368, s. 13).

Meryem Sultan Begüm örneğinde görüldüğü gibi, Safevîlerin kızları farklı ailelere evlilik yoluyla gönderilseler de evlilikler sırasında gerçekleşen olumsuzluklarda tekrar evlerine geri dönebilmiş ve devletin çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Safevîlerde evlilik yolu ile akrabalık kurulan bir diğer grup ise seyyidler ve din adamları olmuştur. Bu grup, Safevî Devleti'nin İran toplumu nazarında gördüğü saygının temel sebebi olan seyyidlik köklerinin ispatı ve güçlenmesi konusunda önemli olmakla birlikte, toplumun güvenini kazanmış bu grubun yardımıyla Safevî hanedanı halkın güvenini kazanmış ve gücünü arttırmıştır.

Örneğin İskender Bey (1945, s. 219), I. Şah Abbas'ın, annesi Mehd-i Ulyâ'nın (ö. 1579), Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi ve ailesinin dindarlığı sebebiyle, diğer Şehzadelerden ayrı bir yere sahip olma durumunu ve bu sebeple gördüğü saygıyı şu şekilde belirtmiştir: "Hem baba ve hem de anne tarafından efendilik ve velilik ağacının meyvesi, saltanat ve hilafet bağının fidanı idi. Zira, onların anne tarafından ulu dedeleri, suluk sahiplerinden (şeyhlerden) ve ehlullahtan olup, dergâhın mümtazlarından idiler. Bununla da diğer Safevî Şehzadeleri ve yüksek sülalenin mensupları arasında büyük bir imtiyaza malik idiler."

Şah Muhammed Hüdabende tahta çıktığında (1577), İran'ın dindarlığıyla tanınan Yezdi ailesine birçok arazi bağışında bulunmakla kalmamış, yeğeni olan İsmail Mirza'nın kızını, Halilullah Yezdi ile Şah Tahmasb'ın kızlarından olan Haneş Begüm'ü ise Nimetullah Yezdi ile nikâhlandırarak bu önemli aile ile akraba olmuştur. (İskender Bey, 1945, s. 398).

2.1.8. Harem Kadınlarının Danışmanlık Faaliyetleri

Safevîlerde kadınların danışmanlık göreviyle Safevî siyasetine katılmaları, istisnasız tüm Safevî Şahlarının yönetimlerinde görülmekle birlikte bu vazife ile kadınların olaylara mühahelede bulunma ölçüsü, Şahların yaşlarına ve ülke yönetimindeki kabiliyetlerine göre değişiklik göstermiştir. İskender Bey (1945, s. 441) göre, Küçük yaşında annesinin korumasında düşmanlarından saklanan I. Şah İsmail'i, kardeşlerini kaybettiği hadiseden sonra Erdebil şehrine gizliden getirmişlerdir. Erdebil'de kırk gün saklanan İsmail'in daha sonra düşmanların korkusuyla Erdebil'de kalması uygun görülmemiş ve bu konuda Sofiler İsmail'in annesiyle görüşerek onu oğlunun ayrılığına ikna etmiş, müsaadesini almış ve daha sonra İsmail'i Gilan'a götürebilmişlerdir.

Aynı şeklide Kumî (1359, s. 155) göre, tahta çıktığında 10 yıl 6 ay ve 24 gün ömrü olan Şah Tahmasb, küçük yaşı sebebiyle I. Şah İsmail'in öldüğü gecenin sabahında Taçlu Begüm'ün onayı ile toplumda fesadın fırsat bulduğu bir sırada müslüman aleminin huzuru ve afiyeti için Taçlu Begüm tarafından elinden tutularak babası Hakan Sahip Kıran Şah I. İsmail'in tahtına çıkmıştır. Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) İran topraklarını ziyaret eden Venedikli D'Alessandri (1349, s. 437-439) göre Şah, ömrününün 15 yıl gibi uzun bir süresinde⁶⁶ haremden çıkmamış ve haremden kaldığı süre boyunca memleketin önemli işlerini kadınlara danışmış ve onlardan fikir almıştır.

Şah Tahmasb'ın fikir aldığı önemli kadınlardan biri, en küçük kızı Mehîn Banu lakaplı Şehzade Sultanımdır. (Kumî, 1359, s. 430), Mehîn Banu'dan söz ederken Muhammed Hühabende'nin kız kardeşi olan bu kadının Şah babasının yanında bulunduğunu ve akıllı, faziletli olması sebebiyle devletin mali işlerinin onun aklından yararlanılarak ve danışmanlığından istifade edilerek yapıldığını; bu durumun ise onu zamanın Melikesi ve devranın banusu haline getirdiğini

⁶⁶ Şah Tahmasb'ın haremden kaldığı sürenin uzun olması durumuna diğer kaynaklarda da değinilmekle birlikte bu kadar uzun süreye sadece Venediklilerin Seyahatnamesinde rastlanmaktadır.

belirtmiştir. Ayrıca Kumî, bu kadının vaktini sürekli ilim araştırması ve sohbetleriyle geçirdiğinden bahsetmiştir.

Şah Tahmasb'ın diğer kızı Perihan Hanım, kardeşi II. Şah İsmail'e yazdığı mektupta: "Şah'ın (I. Şah Tahmasb) lütfuyla, gönderdiğim dört elçi Anadolu'ya gitti ve Şah'a gönderilen tüm elçiler benim konaklarımda kabul edildi. Emin olduğu tek yer benim yanımdı "diyerek babasının sadece danışmanlığını yapmakla kalmadığını, aynı zamanda onun yabancı ülkelerle diplomatik faaliyetlerini yürütmesinde de yardımcısı olduğunu belirtmiştir.

Şah Muhammed Hüdabende'nin eşi Mehd-i Ulyâ ise, kocasının görme yetisinin zayıflığı ve liderlik kabiliyetinin olmaması sebebiyle eşinin yönetiminde bir danışmandan çok lider gibi davranmıştır. İskender Bey (1945, s. 1:440), onun yönetim faaliyetlerini yürütmedeki kabiliyetinden şu şekilde söz etmektedir:

Nevvab Mehd-i Ulyâ, kocalarının görme hasselerinin zayıflığı ve namli şehzadelerin daha genç yaşta bulunmalarından dolayı, padişahlık ve saltanat namusunun kubbesini kendi gayret omuzlarına alarak, devlet işlerinin tanziminde, memleketin mühim işlerinin idaresi hususunda her türlü çalışmaktan kendilerini alıkoymuyorlardı. Bütün kudretli ve kuvvetli padişahların resim ve kaideleri gereğince, o da cah ve celal mevkiinden sadır olan bütün emir ve fermanların derhal icra edilmesini istiyordu.

Kadınların danışmanlığı, onlara yönelik en sert tedbirleri alan Safevî Şahlarından olan I. Şah Abbas döneminde de devam etmiştir. Şah Abbas döneminde dikkat çekici bir güce ulaşan halası Zeynep Begüm⁶⁷ dönemin en

⁶⁷ "Kılıç Korçusu Şamlu Şah Ali Bey, onun lalası idi. Annesi Huri Han Hanım, Gürcistan'ın güzel kızlarından idi. İsmail Mirza (II, Şah İsmail), onu Şamlu Durmuş Hanın oğlu Ali kuli hana vermek için Herat'a göndermişti. Fakat, onunla evlenmedi. Çok bilgili ve akıllıdır. Hazreti Ala Şahi Zilli İlahinin zamanında yüksek haremde hürmetli hanımlarından olup, o hazretinde nezdinde büyük bir hürmeti vardır" (İskender Bey, 1945, s. 223).

güçlü kadını ve Şah'ın danışmanı olarak bilinmektedir. Zeynep Begüm, Şah'ın savaş kararlarında etkili olmakla birlikte çoğu önemli kararın alındığı meclislerde bulunmuş⁶⁸ ve Şah'ın danışmanlığını üstlenmiştir.

Şah Abbas'ın ölümü sırasında bu haberin bir isyana sebep olacağı korkusuyla Zeynep Begüm'ün kararı ile durum halktan saklanmıştır. Bu haberin daha fazla saklanmasının mümkün olmaması ve bazı kesimlerde duyulması üzerine Ümera, devlet erkânı ve Zeynep Begüm bir araya gelmiş, I. Şah Safi'nin hükümdarlığını ilan ederek bu haberi gerekli makamlara ulaştırmışlardır (Nevâi, 1368, s. 15); (Felsefi, 1375, s. II-563-64); (Hicâzî, 2002, s. 183).

Safevîlerin son dönemlerine doğru, danışmanlığıyla dikkat çeken bir diğer güçlü kadın Şah II. Safi'nin annesidir. Safevî Şahlarının anneleri arasında en güçlülerinden biri olan Melike, oğlunun yönetiminde Harem Şurası'nın kurulması ve kendisinin de Şah annesi olarak bu şuraya katılmasıyla ön plana çıkmıştır. Şucaî (1384, s. 167) göre, Oğlunun yaşlılığı, kifayezsizliği ve hastalığı neticesinde oluşan buhran ve devletin kasasının boşalmasıyla birlikte Melike sahneye çıkmış ve ekonominin kontrolünü eline alarak oğlunun haksız ve yersiz harcamalarının önüne geçmiştir. Bu kadın aynı zamanda, Culfa tımarının kendisine ait olması sebebiyle kendini Culfa'nın hamisi olarak görmüştür.

Ali Kuli Han Culfa'nın vergisini arttırmak istediğinde, Culfalılar Melike'nin tüm ticari faaliyetleriyle ilgilenen Ağa Mübarek aracılığıyla durumu Melikeye iletmek istemiş ve sorunun çözülmesi için ısrarda bulunmuşlardır (Chardin, 2014).

Safevîler döneminde Kadınlar ayrıca, farklı ülkelere barışın sağlanması ve irtibatın güçlendirilmesi için heyetler göndermişlerdir. I. Şah Abbas'ın halası Zeynep Begüm 1606 yılında Şah Abbas'ın Osmanlılara saldırı hazırlığında

---

⁶⁸ Figueroa (1343, s. 269), I. Şah Abbas'ın huzuruna çıktığında, mecliste rakkaseler hariç bulunan tek kadın olan esmer ve yaşlı kadın, askerler tarafından korunması da göz önüne alındığında Zeynep Begüm olmalıdır.

olduğu sırada Osmanlı sultanının annesine evlilik aracılığıyla ilişkilerin düzeltilmesi içerikli bir mektup yazmıştır.⁶⁹

Yine Zeynep Begüm, I. Şah Abbas tarafından Hacı Hüsrev liderliğinde 1591 yılında Rusya'ya gönderilen diplomatik heyete, Rusya'nın melikesine verilmesi için mektup ve hediyeler vermiştir (Şucaı, 1384, s. 142).

Kumî (1359, s. 242) göre, Şah Tahmasb döneminde (1524-1676) Taçlu Begüm, Osmanlı Safevî savaşlarını sonlandırmak için Seyid Abdullah'ı Osmanlıların Bağdat Valisi İbrahim Paşa ile müzakere etmeye göndermiş fakat bu müzakereler sonuçsuz kalmıştır.

2.1.9. Harem Kadınlarının İmar Faaliyetleri ve Hayır Eserleri

Safevî Devleti'nin İran ve çevresinde hâkim olduğu 16 ve 17. yüzyıllar boyunca kadınlar gerek İran topraklarında gerekse İslâm dininin kutsal kabul ettiği mekanlarda hayır faaliyetinde bulunmuşlardır. Ayrıca, sahip oldukları maddi imkânları çeşitli bölgelerde kamu yararına faaliyetlerde kullanan kadınlar; medrese, mescit, kervansaray, köprü, han, hamam gibi birçok imarın inşasında ve yenilenmesinde pay sahibi olmuşlardır. Bu eserlerin bakımı ve devamlılığını sağlamak için ise kendileri ve müteveli tayin etikleri kişiler aracılığıyla sürekli bir kontrol sağlamış; şehirlerde, kırsal alanlarda bulunan birçok gayrimenkulü ve ellerinde bulunan parayı vakfetmişlerdir.

Yapıların inşasında ve vakfedilmesinde gereken yüksek miktarda para ve taşınmaz ise bu faaliyetlerin hanedan kadınları ve zengin kadınlar tarafından üstlenilmesine sebep olmuştur. Kadınlar, gereken maddi imkânlara ulaşmak için, eşlerinden veya ailelerinden kalan mirastan faydalanmış; aldıkları hediyeleri ve ellerine geçen parayı kullanmışlardır.

⁶⁹ İranlı kadınların farklı zamanlarda Osmanlı kadınlarıyla mektuplaşma örnekleri için (Nevâi, 1368) bakınız.

Örneğin, Şah Muhammed Hüdabende tahta çıktığında (1577) Semnan Demavend, Hezar Cerib, Heble Rud gibi bölgelerin tımarını eşi Mehd-i Ulyâ'ya vermiş ve bu hediye onu dönemin güçlü kadınlarından biri haline getirmiştir (Kumî, 1359, s. 665).⁷⁰

Chardin (1336, s. 55) göre, Culfa'nın gelirleri, Şah annelerine ayrılmış ve onların müsaadeleri olmadan bu bölgelerin gelirlerine hiçbir şekilde dokunulmamıştır. Seyyaha göre, Başvezir Saru Taki zamanında, Culfa'nın geliri 22.500 livredir ve buradan beş aylık bir sürede 200.000 livre⁷¹ para alınmıştır. Bu para ise anneleri ziyadesiyle güçlü hale getirmiş, İran'ın farklı bölgelerinde bu kadınlar tarafından dikkat çeken eserlerin yapılmasına katkı sağlamıştır.

Kadınların üstlendiği imar faaliyetleri ve hayır eserlerine geçiş yapmadan önce, bir kasabanın, çiftliğin veya arazinin vakfedilmesi ve özellikle şehirlerde bulunan dükkân bahçe, malikane ve hamam gibi özel mülklerin satışı arasındaki farkı belirtmek gerekmektedir. Mülklerinin gelirleri, kira ya da vergi olarak hayır faaliyetleri ve din işlerinde kullanılması için Erdebil Tekkesi'ne vakfedilmiştir. Bazı durumlarda vakfedilen mülkün sahibi, kendisini bu vakfın mütevellisi olarak belirlemiş ve gelirlerin belirli bir kısmını kendi geliri olarak gösterebilmiştir. Mütevellinin ölmesi durumunda ise, bu pozisyon kişinin mirasçılarına geçmiş ya da Erdebil Tekkesi'nin atanmış mütevellisi tarafından üstlenilmiştir (Zarinebaf, 1998, s. 251).

Bu duruma uygun bir örnek olarak, Şehzade Sultanım'ın hayır faaliyetleri ve kendi vakfını ölümü durumunda ailesine devir edeceğini belirtmesi gösterilebilir. Kumî (1359, s. 435-36) göre, Şehzade Sultanım, hiçbir muhasebecinin hesabını tutamayacağı miktarda parayı, her sene Mevlana İmâdeddin aracılığıyla Kerbela, Necef Medine-i Münevvere seyyidlerine, buraların halkına ve diğer kutsal mekanlar olan Arap toprakları Cebel Amil ve Cezayir'e merhamet olarak

⁷⁰ Kumî, aynı sayfada, bölgelerin tımarının daha önce Kızılbaş emirlerine ait olduğunu ve bu durumun ise iki taraf arasında bir ihtilaf sebebi olduğunu belirtmiştir.

⁷¹ 45 Livre 1 Tümen'e eşittir.

sunmuştur. Ayrıca, diğer peşin malzemeleri ve silah meblağlarını, İran topraklarında bulunan kutsal mekânlara göndermiştir. Şehzade Sultanım, Şirvan, Arasbaran, Tebriz, Kazvin, Savuçbulak Şehriyar, Rey, Germrud ve Esterabad'da bulunan tüm mülklerini birleştirmiş ve bu mülklerin 14 masum hazretlerine⁷² vakfedilmesini emretmiştir. Bu mülklerin mütevellilik görevini ise Safevî Şahlarına devretmiştir. Mülklerin kullanımı, 12 imamın devamı seyyidler, maddi gücü olmayan erkekler ve kocası olmayan kadınlara verilmiştir. Kumî'ye göre, devamlılığı olan bu hayrat sonsuza kadar bakidir.

Açıklanması gereken diğer bir konu İslâm Miras hukuku ile ilgilidir. İslâmiyete göre, kadınlar mirasta erkeklerin aldığı hisselerin yarısını alırlar ve yasal olarak hisselerin kullanımı ve satışı üzerinde tam bir kontrole sahiptirler. Bu şekilde, kırsal alanlarda ve şehirlerde ikametgahlara, hamamlara, hanlara ve dükkanlara sahip olan kadınlar, taşınmazları Erdebil Tekkesi'ne satarak bu yolla maddi bir güç elde etmişler ya da aile vakıfları kurarak taşınmazlarını kontrol ve koruma altında tutmuşlardır. Zarinebaf (1998, s. 254) söz ettiği, Erdebil Tekkesi mülk kayıtlarında bulunan I. Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'in (ö. 1460) malvarlığı paylaşımı, kadınların mirasta pay durumuna örnek olarak gösterilebilir. Şeyh Cüneyd'in malvarlığı: "iki kasaba, bir çiftlik, iki bahçe ve bir mülk olarak yedi mirasçıya; iki karısı Ali Bey'in kızı Hatice Hatun'a ve Umar Beyin kızı Cennet Hatun'a toplam 17 paydan olmak üzere Shamasbi kasabası ve büyük bir bahçeden iki pay; üç kızı Sultanzade, Nigarşah ve Paşaşah'a Kalurigah çiftliğinde bulunan 3 mülk ve iki pay; iki erkek çocuğu Muhammed ve Haydar'a ise İbrahimabad kasabasında bulunan iki küçük bahçe ve 4 hisse" olarak pay edilmiştir.

Erdebil Tekkesi'ne mallarının bir kısmını veya tamamını vakfederek ve satarak belirli bir gelir elde eden; Safevî Devleti'nin devamlılığı için önemli olan Erdebil Tekkesi'nin güçlenmesini sağlayan İranlı kadınlar, aynı zamanda devletin mallarını müsadere etmesinin ve İslâm Miras Hukukunun gerekliliğine göre mallarından pay alınmasının önüne geçmiştir. Yani, Erdebil Tekkesi'ne yapılan

⁷² Küçük yaşta şehit edilen Ehl-i Beyt ve Oniki İmamlar'ın oğulları için kullanılmıştır.

satış ve vakıf bağışlarıyla, bir şekilde kendini bu iki duruma karşı korumuştur. Buna ek olarak, kadınlar bu önemli dini kuruma yapılan satış ve bağışlarla, kendilerini ve ailelerini değişen dünyadaki çeşitli siyasi ittifaklara karşı güçlü bir konuma getirmiştir (a.g.e. 1998, s. 255).

Chardin (2014, s. 355) Kuhkerud isimli İran'ın en güzel kervansaraylarından biri olarak tarif ettiği yapıdan söz ederken, arsaya bitişik iki bahçe, iki sarnıç, bir hamam ve ona bağlı bir kanal bulunduğunu aktarmıştır. I. Şah Abbas'ın gözdesinin yaptırdığı bu kervansarayın bakımını üstlenen 4 uşak için bin livre para ayrılmış fakat seyyaha göre, kayımların cimriliği sebebiyle para başka işlere aktarılmış ve bu sebeple kervansaray kirli ve iflas edecek gibi görünmektedir. Kervansarayın İnşaatı hakkında ise, dört bin tümene yani seksen bin livre'e mâl olduğunu belirten Seyyah, İran'ın pek çok yerinde prensesin hayırseverliğinin eseri olan sayısız köprü, yol, aşevi ve kervansarayın yapıldığından bahsetmiştir. Bu sebeple halkın sevgisini kazanan ve hayır işlerine yaklaşık yüz bin tümen harcayan bu kadının ismi ise, Zeynep Begüm⁷³ olarak bilinmektedir.

Recebi (1375, s. 76) göre, Suran Valisi Emir Süleyman Bey'in eşi Hanzade Hatun, yaşadığı şehrin bayındırlığı için azami gayret gösteren İran kadınlarından biridir. Cesur ve tedbirli olarak tanıtılan bu kadın, Suran bölgesinin merkezi olan Herir'de ve diğer bölgelerde birçok yol kervansaray, cami, medrese yaptırmış ve bölge halkının okuması ve bilimsel faaliyetlere yönelmeleri için onlara destek sağlamıştır.

Kumî (1359, s. 290) Taçlı Begüm'ün hayırseverliğinden söz ederken Kum şehrinde yapılan iki dünyanın nisası Hz. Masume'nin⁷⁴ türbesinin Melike tarafından yapıldığını ve 1.000 tümen değerinde değerli bir taşınmazın ise bu mezara vakfedildiğini belirtmiştir.

⁷³ I. Şah Abbas'ın halasıdır.

⁷⁴ Hz. İmam Musa b. Cafer'in kızı olarak bilinen Hz. Fatıma'dır ve Şiilik için önemli bir şahsiyettir.

Bir diğerk örnekte ise Asaf (1973, s. 169) göre: "...İsfahan'ın kadim Mescid-i Cuma Camii'nin sundurmasının dış cephesi ve muazzam kitabelerini ise Nevvab'ül aliyye, Set-i Kübra ve Mehd-i Ulyâ Sultan Ağa⁷⁵ süslemiş ve bu durum kitabelerden malumdur."

Küçük bir kısmını paylaştığımız hayır ve İmar faaliyetleriyle İranlı kadınlar, sadece devletin kudretini ülkenin farklı bölgelerinde göstermek ve bu yolla Şahların gözüne girmekle kalmamış, bu faaliyetlerle sarayın dışına çıkarak halkın ve çeşitli ittifaklar kurma ihtimali olan yöneticilerin dikkatini çekmişlerdir. Kadınların siyasi faaliyetleri ve özellikle ülke işlerine belirli kanallar aracılığıyla müdahale etme durumu, onların ekonomik faaliyetlerinden bağımsız olmamış hatta kadınların siyasi amaçlarına ulaşmasında ekonomik faaliyetler özellikle Safevî Şahlarının otoritesinin azaldığı 17. yüzyıl sonlarına doğru kadınların en önemli güç kaynağı haline gelmiştir.

2.1.10. Harem Kadınlarının Devleti Savaşa Teşviki

Safevî Devleti'nin temellerini oluşturan Akkoyunlu Devleti'nde ⁷⁶ var olan kadının savaş kararlarına katılımı ve devleti savaşa teşvik durumu, İran'ın Safevî Devleti'nin kontrolüne geçtiği dönemde, güçlü kadınlar tarafından devam ettirilmiştir. Safevî Devleti'nin kuruluşu öncesinden başlayarak kadınlar, savaş kararlarında ve sahasında erkeklerin yanında bulunmuş, özellikle belirli bir ekonomik ve siyasi güce ulaştıkları zaman liderleri savaşa teşvik etmekle kalmamış, savaşlara maddi destekte bulunma gayretinde olmuşlardır.

Safevî Devleti'nin kuruluşu öncesinde gerçekleşen bir olaydan bahseden Hinz (1362, s. 100-101) göre, Şeyh Haydar'ın⁷⁷ annesi ve Akkoyunlu lideri Sultan Yakub'un halası olan Hatice Begüm, 1487 yılının başlarında, Erdebil şehrinden

⁷⁵ Şah Tahmasb'ın kızıdır.

⁷⁶ Farklı bölümlerde, Akoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın eşi Despina Hatun'un Osmanlı Devleti'ne kını ve bu sebeple eşini bu devlete karşı savaşa sokma gayretinden bahsedilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için, (Contarini & Zeno, 2016, s. 19-20) nolu sayfalara bakınız.

⁷⁷ I. Şah İsmail'in babasıdır.

Kum'a Sultan Yakub'un sarayına gitmiş ve oğlu Haydar'ın Çerkezlerin üzerine yapacağı bir sefer için yeğeninden müsaade istemiştir. Halasının isteğine karşı Sultan Yakub, Haydar'a olan sevgisini belirtmekle birlikte, Şirvanşahların yöneticisi ve kayınpederi olan Ferruh Yaşar'a bir mektup yazmış ve Haydar'ın gireceği savaşta Şirvanşahlardan onun için yardım istemiştir. Hatice Begüm'ün bu olumlu haberle Erdebil'e ulaşmasıyla birlikte, Şeyh Haydar, hiç vakit kaybetmeden sefer hazırlıklarına başlamıştır.

I. Şah Abbas döneminde (1588-1628) Türk komutan Cağaloğlu, yüz bin asker ile birlikte Azerbaycan topraklarına doğru ilerlerlediğinde Şah Abbas, kendi askerlerini düşman askeri karşısında yetersiz görmüş ve tepkisiz kalmayı tercih etmiştir. Fakat, Şah Abbas'ın halası Zeynep Begüm, danışma meclisinde askeri liderlerden olan Fars Beylerbeyi Allahverdi Han ve Tüfekçibaşı Kurçakay Han ile hemfikir bir şekilde, Şah'ı savaşa teşvik etmiş ve Şah, Osmanlılara karşı savaşmayı kabul etmiştir. Zeynep Begüm, Şah'ın danışma meclisinde bulunan tek kadın olmakla birlikte toplantılarda erkeklerle birlikte oturmuştur (Hicâzî, 2002, s. 183).

Şah Muhammed Hüdabende'nin eşi Mehd-i Ulyâ ise Safevî Devleti'ni savaşa teşvik etmekle kalmamış, desteğini göstermek için orduyla birlikte savaşa katılmıştır. İskender Bey (1350, s. 416) göre, 1578 yılında Osmanlı Padişahı Murad Hüdavendigâr'ın Karabağ ve Şirvan bölgelerine sefer düzenlemesi ve iki devlet arasında var olan anlaşmayı bozması üzerine Şah Muhammed Hüdabende, büyük oğlu Hamza Mirza ve emirlerin bu bölgeye sefer düzenleyerek Osmanlılara karşı savaşması kararını almıştır. Devletin ileri gelenleri, uygun bir saatte Şehzadenin huzurunda toplanmış ve devletin merkezinden Azerbaycan'a doğru harekete geçilmiştir. Bu sırada, Melike Mehd-i Ulyâ, oğlundan ayrılacak olması sebebiyle büyük bir üzüntü yaşamış ve sefere oğlunun yanında katılmaya karar vermiştir. Ayrıca, devletin kontrolünde olan her yere Osmanlılara karşı savaşacak ordunun toplanması için fermanlar göndermiştir. Daha sonra, Savaştan gelen iyi haberler ve Osmanlılarla birlikte savaşa katılan Kırımli Adil Giray Han'ın yakalanması haberi, Melike ve Şah'ı mutlu etmiş; orduda şenlikler başlamıştır. Fakat, ordugahta bulunan Mehd-i

Ulyâ'nın emirlerinin Kızılbaşlar tarafından yerine getirilmemesi ve Derbent'e sefer düzenlenmemesi sebebiyle Melike Kızılbaşlarla münakaşa yaşamış ve Şah Muhammed Hüdabende'nin sorunu halledeceğini belirterek Azerbaycan'ı terk etmiştir.⁷⁸

Safevîler dönemi İran kadınları arasında devleti savaşa teşvik etme konusunda en dikkat çeken şahsiyet ise yapılmasını istediği savaşın finansörü olması açısından Şah Sultan Hüseyin'in halası Meryem Begümdür. Şah Sultan Hüseyin'in sarayındaki yetkileri ve Şah'ın üzerindeki büyük etkisiyle tanınan bu nüfuzlu kadın, Lockhart (1368, s. 114-15) göre, Bahreyn'in Safevî Devleti'nin elinden çıktığı haberinin İsfahan'a ulaşmasıyla müteessir olmuş ve Şah'a toprakların tekrar alınması ve gereken askerin toplanması için baskı yapmıştır. Ayrıca, ihtiyaç duyulması durumunda devlete seferde harcanması için kendi mal varlığından sunmayı teklif etmiştir. Lockhart, Meryem Begüm'ün yaptığı baskılar ve rahata alışmışlıkla ilgili eleştiriler üzerine dayanamayan Şah'ın teklifi kabul etmek durumunda kaldığını ve Meryem Begüm'ün yaşlanmış olmasına rağmen hâlâ devlet işlerinde ve Şah'ın üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Bu durumu doğrulayan Floor (1365, s. 30), Meryem Begüm'ün servetinin fazlalığından bahsederken Şah Sultan Hüseyin'in, sefer hazırlığında devletin hazinesini boş görmesi üzerine çaresiz kalarak Meryem Begüm'den yirmi bin Tümen istemek durumunda kaldığını ve sarayın nüfuzlu kadınının bu parayı karşılamaya hazır olduğunu belirtmiştir.

2.1.11. Harem Kadınlarının Arabuluculuk Faaliyetleri

Safevî Devleti tarihinde gerçekleşen birçok siyasi olayda yaşanan anlaşmazlıklar ve tarafların birbirine güttüğü kin, nüfuzlu kadınların arabuluculuk rolünü üstlenmesiyle sulh yoluyla halledilmiş; kadınların gayretleri sayesinde

⁷⁸ İskender Bey (1945, s. 417), Mehd-i Ulyâ'nın seferde bazen oğluyla da anlaşmazlıklar yaşadığını belirtmiştir. Ona göre, Kızılbaşların, Mehd-i Ulyâ'nın kararlarına karşı çıkma sebebi ise onun aşâğılayıcı tavrı ve hâkim olmadığı askeri konularda Kızılbaş emirlerine müdahale etmesidir.

kanlı sonuçlanma ihtimali olan olaylar genellikle taraflardan birinin belirli şartları kabul etmesiyle çözülebilmiştir. Arabuluculuk vazifesinin yerine getirilmesi için önemli bir gereklilik olan arabulucunun her iki taraf açısından etkili bir şahsiyet olma gerekliliği ise görevin genellikle haremin tesirli kadınları tarafından yerine getirilmesine sebep olmuştur. Bu sebeple, göze çarpan uzlaşma olaylarında genellikle dönemlerinde etkili olan anneler ve hükümdar eşlerinin büyük etkisi göze çarpmaktadır.

Âlem Âra-yı Safevî eserinde (1350, s. 84-85), Hatice Begüm, Şah İsmail'in huzuruna giderek, aralarında bulunan husumet sebebiyle Sultan Murad'ı öldürme niyeti olan Şah'ın bu niyetinden vazgeçmesini istemiştir. Şah cevap olarak, Murad'ı öldürmeye yeminli olduğunu ve buna sebep olarak da Sultan Murad'ın, Şah'ın günahsız lalası Kanber Ağa'yı öldürmesi ve ona güven verdiği halde gidip Elvend⁷⁹ ile ittifak kurmasını göstermiştir. Daha sonra, Hatice Begüm ağlayarak Murad'ın canının bağışlanması için yalvardığını ve Şah'a onu utandırmaması gerektiğini belirtmiştir. Şah cevap olarak, onun kanını tek şartla bağışladığını, Murad'ın lala Kanber'in ölümü konusunda suçunu kabul etmesi ve gerçeği itiraf etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Akkoyunlu Sultan Yakub'un Şeyh Haydar'ın çocuklarını öldürme niyetinden sonra (Alem Şah Beğim) Halime beğim'in arabuluculuğu ve Yakub'un, kız kardeşi olması sebebiyle Halime Beğim'e karşı duyduğu utancı İskender Bey (1945, s. I-34), şu şekilde anlatmaktadır: "Sultan Yakub, akrabalık haklarından utanıp hemşiresi Alîm Şah beyim diye meşhur Halime beyim'den mahcup olup sıkılmıştı. Namlı Türkmen emirlerinden birisini, bir kısım Türkmenle Erdebil'e gönderdi. Bu emir, o muvaffakiyet denizinin 3 incisini yakalayarak, Fars ülkesine İstahr Kalesi'nin hâkimi Mansur Bey Pürnek' e teslim etti".

Safevî Devleti'nde, kadınların arabuluculuğuna ihtiyaç duyulan olaylardan bir diğeri Şehzadeler arasındaki taht kavgaları olmuştur. Kumî (1359, s. 315-16) göre, 1546 yılında Şah Tahmasb'ın kardeşi Şehzade Alkas Mirza'nın Şah'a

⁷⁹ Akkoyunlu hükümdarı. Uzun Hasan'ın torunudur.

muhalefet etmesiyle birlikte Tahmasb, kardeşinin yönetiminde olan Şirvan'a sefer düzenlemiş, fakat bu sırada durumun ciddiyetini anlayan ve oğlunun Tahmasb tarafından öldürüleceğini farkedenden Melike Hani Begi Hanım, Şah Tahmasb'ın huzuruna gelerek oğlunun yaptıklarından dolayı büyük pişmanlık ve utanç duyduğunu; Şah'ın hüsrevane merhametine sığınarak oğlunun affını dilediğini belirtmiştir. Bu sırada Şirvan'a yeni bir sefer düzenleyecek olan Şah Tahmasb, Melike'nin dilediği özrü dikkate almış ve Alkas'ın suçlarını affederek bayrağının etrafından toplanan sayısız asker ile birlikte aynı yılın ocak ayı ortasında Şoragel kazası yolu üzerinden Gürcistan'a sefer düzenlemiştir.

I. Şah Abbas'ın şehzadeliği sırasında gerçekleşen bir diğer arabuluculuk olayı ise kadınların arabuluculuğunun Safevî Devleti'nin istikbalini belirlemede ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. II. Şah İsmail'in tahta oturmasıyla ilk faaliyetleri, taht için tehlike olarak gördüğü Şehzadeleri yakalatıp öldürtmesi veya gözlerine mil çektirmesi olmuştur. Bu sırada Herat yöneticisi olan Abbas Mirza'nın⁸⁰ öldürülmesi görevi ise dönemin nüfuzlu emirlerinden Ali Kuli Han Şamlu'ya verilmiştir. 1577 yılı Ramazan ayında Herat'a ulaşan Ali Kuli Bey, orada bulunan kız kardeşleri ve Abbas Mirza'yı emzirmiş annesinin ısrarı ve bu vazifeden vazgeçmesini istemesi üzerine, Şehzadenin öldürülmesini Ramazan Bayramı sonrasına ertelemiştir. Taherî (1354, s. 101-103) göre, Şevval ayının üçüncü günü akşamı vazifesini yerine getirmek için bekleyen Ali Kuli Han Şamlu, aynı günün öğle saatlerinde başkentten gelen vekilinin aracılığıyla Şah II. İsmail'in öldüğü haberinin almış ve bu şekilde Abbas Mirza'nın öldürülmesinden vazgeçmiştir.

Şah sultan Hüseyin döneminde (1694-1722) gerçekleşen bir diğer arabuluculuk örneği muhatapları açısından verilen diğer örneklerden farklılık göstermektedir. Safevî şahlarının Kafkasyalı kadınlara; özellikle Ermenilere ve Gürcülere olan

⁸⁰ Şah II. İsmail'in, Abbas Mirza'nın babası ve aynı anneden kardeşi olan Muhammed Hüdabende'yi öldürmek konusunda bir faaliyette bulunmamasının sebebi, Muhammed Hüdabende'nin görme yetisi zayıflığı sebebiyle tahta uygun bir aday olarak görülmemesi ve İsmail'in annesine olan sevgisi ve bu sebeple kardeşini öldürmekten çekinmesi olmalıdır.

ilgilerinden bahsetmiştik.⁸¹ Safevî Şahları, başkent İsfahan ve farklı şehirlerde gördükleri evli kadınları, kızları beğenmeleri durumunda bu kişileri kendi istekleriyle ya da zorla saraylarına getiriyorlardı. Kadınların bu alıkoyulma ve kendi istekleriyle hareme gelme durumları, bazen Şahların görevlendirdikleri Saray Hâceleri, bazen de bizzat Şahlar tarafından yapılıyordu. Lockhart (1368, s. 55-56) göre, Şah Sultan Hüseyin, bir Culfa gezisinde hoşuna giden bir Ermeni rahibeyi haremine götürmek istemiş fakat kadın Şah'ın bu teklifine rıza göstermemiş ve zorla hareme götürülmüştü. On beş gün boyunca hareme zorla tutulan rahibe, daha sonra Şah'ın halası Meryem Begüm'ün Şah'a; "kendini Allah yoluna adayan insanlara verilen zarar, kişiye lanet ve kötülük getirir." demesi ve kadının serbest bırakılmasını istemesi üzerine serbest bırakılıp evine dönebilmişti.

2.2. SAFEVÎLERİN İKİ GÜÇLÜ KADINI: PERİHAN HANIM VE MEHD-İ ULYÂ

2.2.1. Perihan Hanım Mehd-i Ulyâ Mücadelesi

Perihan Hanım, 1548 yılında Şah I. Tahmasb'ın Kafkas kökenli eşinden ikinci kızı olarak dünyaya gelmiştir (Natanzi, 1373, s. 70). Babasının Perihan Hanım'a gösterdiği saygı ve teveccüh onun haremden el üstünde tutulmasına ve büyük bir saygı görmesine sebep olmuştur. Halk önemli işlerini onun aracılığıyla Şah'a duyurmuş; zekâsı ve bilgisinin çokluğu sebebiyle devletin önemli işlerinde Perihan Hanım'dan yardım alınmıştır (Kumî, 1359, s. 396). Perihan Hanım amcası Behram Mirza'nın oğlu Bediüzzeman Mirza ile erken yaşlarında nikâhlandırılmasına rağmen, sebebi bilinmeyen bir şekilde hiçbir zaman Sistan'a, eşinin yanına gitmemiş ve ömrünün sonuna kadar sarayda kalmıştır (İskender Bey, 1945, s. 223). Kardeşi II. Şah İsmail'e yazdığı mektubun birçok bölümünde babasına olan saygısı ve bağlılığını; babasının yokluğunda dünyanın onun için bir anlam ifade etmediğini ve ölmek istediğini belirten

⁸¹ Daha ayrıntılı bilgi için "İranlı Kadınların Güzelliği" başlığına bakınız.

Perihan Hanım'ın nişanlısının yanına gitmeme sebebi büyük ihtimalle babasının ona beslediği sevgi ve saraydaki güçlü konumu olmalıdır.⁸²

Söz edildiği gibi, diğer şehzade hanımlara göre daha zeki ve kabiliyetli olan Perihan Hanım, kardeşlerinin taht mücadelesinde kendisi gibi akıllı olan Haydar Mirza'nın annesi ile anlaşamaması ve ona beslediği düşmanlık sebebiyle Haydar Mirza'yı destekliyor gibi davranıp aslında İsmail Mirza'yı desteklemiştir. Kendilerine Şahseven ismini veren Haydar mirza taraftarlarını tutarsızlık ve nankörlükle suçlayan Perihan Hanım, İsmail Mirza'nın sufi kişiliğini övmüş ve onu tahta layık olarak görmüştür. Bu şekilde, iki taraf arasında sürekli bir atışma olmuş ve Şah Tahmasb'ın hasta yatağında olduğu sırada iki grup arasındaki çatışma Şah'ın kulağına kadar gitmiştir. Ustaclu aşireti hariç Kızılbaş aşiretleri; Rumlular, Afşarlar ve devletin üst sınıf görevlileri İsmail Mirza'yı desteklerken Gürcüler⁸³ ve kalan gruplar ise Haydar Mirza'yı desteklemişlerdir.

İskender Bey (1945, s. 206) göre, Şah Tahmasb'ın, hekimlerin tedavileri sonucu bir ara kendine gelmesini fırsat bilen Perihan Hanım, annesi ve öz kardeşi Süleyman Mirza'nın da desteğiyle Haydar Mirza'yı Şah'a hain gösterip; İsmail Mirza ve onu destekleyenleri ise sufi ve itikatlı insanlar olarak anlatıp, Şah'ın Haydar Mirza'ya karşı kin beslemesini amaçlamıştır.

Şah Tahmasb, 14 Mayıs 1576 gecesi fenalaşmış ve gece yarısına kadar babalarının yanında duran Şehzadeler, Şah'ın izniyle evlerine gitmiştir. Şah'ın yanında ise bir tek Haydar Mirza kalmıştır. Haydar Mirza'nın babasının yanında kalmasının sebebi olarak ise iki rivayet gösterilmektedir. İlk rivayet, Şah Tahmasb'ın Şehzadeye kal emridir. İkincisi ise, Haydar'ın annesinin oğlunun düşmanlarının farkında olup onu sarayda tutması ve Şah'ın öleceğini anlayarak onu Şahlık tahtına oturmak için bekletmesidir. Rivayete göre Şehzadenin annesi ona, sarayda beklemesini; Şah vefat ettiğinde tacını giyip Çehel Sütun

⁸² Bkz. Ekler bölümü "Perihan Hanım'ın Kardeşi II. Şah İsmail'e Mektubu"

⁸³ Haydar Mirza'nın annesi Sultan Hanım, Gürcistan hâkimi Alihan'ın kız kardeşidir ve bu sebeple Sultan Hanım, oğlu için Gürcülerin desteğini alma gayretinde olmuştur.

Sarayının balkonundaki mübarek seccadenin üzerinde oturarak hazine ve silah depolarını açmasını; gözü aç rütbelileri ve askerlerini ihsana boğmasını ve halkın saraya geldiği zaman onu tahta oturmuş olarak görmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu olaylar gerçekleştiği sırada, sarayda olmayan İsmail Mirza destekçilerinin ise mecburen durumu kabulleneceğini söylemiş ve Şehzadeyi kalmaya ikna etmiştir. Şah Tahmasb ise, ağır hastalığının karşısında daha fazla direnememiş ve 15 Mayıs 1576 sabahında vefat etmiştir (Rumlu, 1356, s. 609-610) ; (İskender Bey, 1945, s. 210).

Haydar Mirza, babasının ölümüyle Şahlık kılıcını beline takarak mührünü de eline almış ve Şahlığını ilan etmiştir. Fakat, İsmail Mirza taraftarları, tahtın Haydar'ın hakkı olmadığını ve Haydar Mirza'nın elinde olan, babasının onu Şah ilân ettiğine dair fermanın el yazısı Şah Tahmasb'a benzeyen bir kadın tarafından yazıldığını iddia ederek sarayın kapısının önünde toplanmaya başlamışlardır. Bu sırada Perihan Hanım, Haydar Mirza tarafından tutsak edilmiştir. Uzlaşmadan başka çaresi olmayan Perihan Hanım, kadınların akıl kıtlığından bahsederek kusurlarının af edilmesini ve eğer af edilirse sonsuz itaat ve iş birliğinde bulunacağını belirtmiştir. İskender Bey (1945, s. 327) göre, Haydar Mirza'nın ayağını öpen Perihan Hanım, onun annesine dönerek "oğlunun ayağını öpme şerefine ilk ben ulaştım ve sen de buna şahitsin" demiştir. Şah, Perihan Hanım'ın bu hileli davranışları karşısında yumuşamış ve Perihan Hanım'a kardeşi Süleyman Mirza ve dayısı Şamhal Sultan'ı Şah'ın huzuruna getirmesi ve ona itaat ettirmesi durumunda kendisine Şah babasının verdiğinden daha fazla değer vereceğini ve onu baş üstünde tutacağını belirtmiştir. Kur'an'a el basıp and içtikten sonra dayısı ve kardeşini ikna etmek için saraydan ayrılan Perihan Hanım, Sarayın bahçesinin at kapısına bakan meydanından çıkarken kapının anahtarlarını yanına alarak dayısı Şamhal Sultana vermiş; bu sırada sarayın koruma görevinin İsmail Mirza taraftarlarında olmasını da fırsat bilen Şamhal Sultan, annesinin tavsiyesi ve düşmanlarının korkusundan haremin içinde saklanan Haydar Mirza'yı üç yüz askerle birlikte bahçeden hareme girerek öldürmüştür. (Rumlu, 1356, s. 599-600).

Bu olaylar gerçekleşirken Kahkaha Kalesinde esir olan İsmail Mirza, başkente gelene kadar Perihan Hanım, devletin kontrolünü eline almış; devletin tüm mühim işleri emirler tarafından Hüseyin Kuli Han'a iletilmiş ve daha sonra Perihan Hanım'ın konağının önüne giden emirler, onun izni olmadan hiçbir karar almaya cesaret edememişlerdir. Bu şekilde geçen on dört gün süresinde emirlerin çoğu Perihan Hanım'ın huzuruna gelmiş ve bazıları Perihan Hanım'ın huzuruna gitmeyi Şahlık geleneğine yakıştıramamışlardır. Perihan Hanım ise, Şahlık kanunlarını, merasimini, tüzüğü ve tumturağı babasının devrine göre daha fazla yapmış; onun kapıcıları, perdecileri bir şahta görülmemiş merasimler icat etmişlerdir. İnsanlar, onun İsmail Mirza'nın tahta çıkışındaki tesirine bakarak saygıyı hak ettiğini ve devlet işlerine müdahale hakkının olduğunu düşünmüşlerdir. Fakat, olayların seyri Perihan Hanım'ın umduğu gibi devam etmemiş, Perihan Hanım'ın bu güçlü konumundan aşırı şekilde rahatsız olan İsmail Mirza, bazen üstü kapalı bazen de açık bir şekilde kadınların devlet işlerine karışmaması gerektiğini ve emirlerin haremin kadınlarıyla görüşmesinin Şahlık namusuna sığmayacağını belirtmiştir. Kazvin'e geldiğinde tahta çıkmak için tayin edilen süreyi bekleyen İsmail Mirza, saraya girmemiş ve bir süre Hüseyin Kuli'nin evinde kalarak bu süre içerisinde devlet erkânı ile görüşen Perihan Hanım'ın bu grupta olan bağlantısını tamamen kesmiş ve Perihan Hanım'ın konağına giriş ve çıkışları yasaklanmıştır (Natanzi, 1373, s. 70-71-72); (İskender Bey, 1945, s. 343-44).⁸⁴.

Rumlu (1356, s. 629-30) göre II. Şah İsmail, tahta çıktığında ilk iş olarak kardeşlerini huzuruna çağırmış ve kendisine itaat edilmesi, kararlarına saygı duyulması durumunda Şehzadelere daha önce hiçbir Şah'ın davranmadığı kadar iyi davranacağını ve ona itaat edenlerin sınırsız ihsanlarından yararlanacağını belirtmiştir. Fakat, kısa yönetim süresi boyunca Şah, tarihte çok az görülen bir şekilde kardeşlerini, onların çocuklarını ve diğer akrabalarını

⁸⁴ Perihan Hanım, kardeşine yazdığı mektupta kölelerinin elinden alındığından ve kendisine hak etmediği bir baskı uygulandığından söz etmiştir. Şah II. İsmail'in yaklaşık iki yıllık yönetimini göz önüne alındığında mektubun gönderildiği tarih büyük ihtimalle Şah'ın başkente girdiği ilk zamanlar olmalıdır. Ayrıca, Şah'ın baskı ve kısıtlamalarından sonra Perihan Hanım'dan dönemin kaynaklarında Şah'ın ölümüne kadar bahsedilmemiştir.

katletmiş, hayatta kalanların ise gözlerini kör ettirmiştir. Rumlu'ya göre, öldürülen bu Şehzadeler arasında, Perihan Hanım'ın kardeşi Süleyman Mirza da vardır.

Şah II. İsmail, bir tek en büyük kardeşi Muhammed Hüdabende'nin çocuklarını ömrünün yetmemesi sebebiyle öldürememiş, Şehzade Muhammed'i ise görme yetisinin olmaması ve bir diğer rivayete göre aynı anneden olmaları sebebiyle öldürmemiştir.⁸⁵ Fakat, bu olayların gerçekleştiği sırada, Muhammed Hüdabende'nin nüfuzlu karısı Mehd-i Ulyâ ne Perihan Hanım'ın ne de Şah İsmail'in dikkatini çekmiştir.

Rumlu (1356, s. 254-55) göre, Yönetimde bulunduğu süre boyunca (1576-1577) Safevî tarihinde görülmemiş birçok zulme sebep olan Şah II. İsmail, 24 Kasım 1577 tarihinde yakın dostu ve devlet görevlisi Hasan Bey Helvacı'nın konağında ölmüş; ertesi gün Perihan Hanım, konağın kapısına gidip kapıyı açtığı anda Şah İsmail'i yatakta ölü olarak bulmuştur.

İskender Bey (1945, s. 378), Şah İsmail'in ölümünden şu şekilde bahsetmektedir: "...Hekimler onun vücudunda zehir emareleri sezdiler. Söylenenlere göre, itibarını kaybetmiş olan kız kardeşi Perihan Hanım, haremde cariyesiyle birleşerek onun flonya hokkasına⁸⁶ zehir karıştırmıştı."

Aynı günün akşam saatlerinde sarayın at meydanının kapıları açılmış ve haberciler Şah'ın ölümünü halka duyurmuştur. Halkın çoğu, Şah İsmail'in kötü işlerinden ve baskılarından bıkmış olduklarından büyük bir üzüntü göstermemişlerdir. Hizmetçiler Saray ağaları ve devlet erkânı Şiraz'a giderek Muhammed Hüdabende'nin hizmetine girmek istemişlerdir. Bu sırada Şah İsmail'in tahta çıkarılması olayından sonra ikinci kez ortaya çıkan Perihan Hanım ise, tüm devlet görevlilerini ve halkı kontrol altına almış ve onun müsaadesi olmadan kimse Şehzade Muhammed'i ziyaret etme cesaretini

⁸⁵ Şehzadelerin annelerine olan saygı ve bağlılıklarına bir örnek için (İskender Bey, 1945, s. 391) bkz.

⁸⁶ Uyuşturucu madde kullanımında yararlanılmaktadır.

kendinde görememiştir. Perihan hanım, aynı gün Haydar Mirzacılar da olmak üzere zindanlara ve bodrumlara atılan herkesin salıverilmesi emrini vermiş ve devlet erkânını toplayarak yeni Şah'ın seçilmesi çalışmalarına başlamıştır. İskender Bey (1945, s. 378-380) ve Natanzi (1373, s. 62-63)⁸⁷ göre, Devlet erkânı ve Perihan Hanım, ateşli tartışmalar ile yeni Şahı seçmeye gayret ederken, Şah İsmail'in oğlu Şehzade Şuca'nın tahta çıkması lalası tarafından teklif edilmiş, fakat orada bulunanlar bu teklifi Şuca'nın 8 aylık bir bebek olması ve lalasının etkisinde kalacağı düşüncesiyle kabul etmemişlerdir. Bir diğer grup ise Perihan Hanım'ın tarafında gözükmek amacıyla, Şah'ın Şuca olmasını paranın onun adına basılmasını, fakat devlet işlerinin Perihan Hanım'ın kontrolünde olmasını teklif etmişlerdir. Fakat, bu tekliflerin hiçbiri gerçekleşmemiştir. Bu tartışmaların ortasında, orada bulunan halk ve askerlerin hepsi birden “devlet Sultan Mehmed'in devletidir” diye bağırmaya başlamış, Kızılbaşlar ise bir işe karar verdiklerinde adetleri olduğu gibi “Allah Allah” diye bağırmaya başlamıştır. Daha sonra, emirlerin Perihan Hanım'a, bu konuyu danışmalarıyla Perihan Hanım, güçsüz olan Şehzade Muhammed'in sembolik bir liderliği olacağını, devlet işlerinin kontrolünün kendi elinde olacağını düşünerek bir Şah edasıyla Şehzade Muhammed'in liderliğini onaylamıştır.

Bu sırada, Perihan Hanım'ın kontrol edemeyeceği şekilde gelişen bazı olaylar, onu Mehd-i Ulyâ ile karşı karşıya getirerek sonunu hazırlamıştır. Perihan Hanım'ın müsaadesi olmadan kimsenin başkenti terk edemediğinden söz edilmişti. İskender Bey (1945, s. 389-390) göre, Vezir Mirza Selman, Perihan Hanım ve dayısına güvenmemesi sebebiyle ondan izinsiz bir şekilde, başkente gelişinden birkaç gün önce Muhammed Hüdabende'nin ayağına gidip el etek öpmeyi tasarlamıştır. Daha sonra, Emir Han'ı kandırarak harem penceresinin önüne gelerek Perihan Hanım'a kendisinin herkesten önce Şah'ın huzuruna gitmesinin iyi olacağını ve bu şekilde Perihan Hanım'ın Şehzade Muhammed ile arasını bozacak olanları engelleyebileceğini bildirmiştir. Perihan Hanım'a bu olayın mantıklı gelmemesine rağmen, Mirza Selman'ın etkisinde kalarak bir an

⁸⁷ Natanzi, aynı sayfada, bir kesiminde Perihan Hanım'a liderlik teklif ettiğine dair bir imada bulunmuştur.

önce Şiraz'a gitmesi için ona müsaade vermiştir. Mirza Selman, vakit kaybetmeden Şiraz yolunu tutmuş ve aklını kullanarak farklı yollardan gizli bir şekilde yoluna devam etmiştir. Ertesi gün olayı haber alan Emirler tehlikenin farkına varmış, Şamhal sultan, Mirza Selman'ın peşinden askerleri gönderse de onu yakalamayı başaramamıştır. Şiraz'a varan Mirza Selman, ilk olarak Ali Kuli Han'ın evine giderek ondan af dilemiş ve eski dostu nazır Mirza Ahmed'in aracılığıyla Mehd-i Ulyâ'nın ayağını öpmüştür. İskender Bey'e göre, Makam peşinde koşanların her zaman düşündüğü gibi kendi çıkarını düşünen, olayları kendi çıkarına değerlendiren Mirza Selman, bu sırada devletin kontrolünün Nevvab Meryem Şan Mehd-i Ulyâ'nın elinde olduğunu anlamış ve ilk olarak onun gözüne girmeyi ve gönlünü almayı düşünmüştür. Başkent Kazvin'de yaşanan olayları ve Perihan Hanım'ın Emirler üzerinde nüfuzunu Melike'ye olduğu gibi anlatan Mirza Selman, Perihan Hanım'ın sarayda olduğu sürece Muhammed Hüdabende'nin Şahlığının tehlikede olduğunu belirtmiş ve ferman gereğince Vezirlik ve itimadüdevlelik ile ödüllendirilmiştir. Mehd-i Ulyâ ise, Perihan Hanım var oldukça kendisinin haremın sıradan kadınlarından olacağını düşünmüş ve Şehzadeyi öldürmeye karar vererek eşi Muhammed Hüdabende ile bunun planlarını kurmaya başlamıştır. Ayrıca, Kazvin'den gelen diğer kişilerin söylediklerinin Mirza Selman'ı teyit etmesi ve Şah İsmail'in tahta çıkma olayında Perihan Hanım'ın hilelerinin farkında olan Hüdabende ve eşi, Perihan Hanım'dan kurtulmayı ilk vazifeleri olarak görmüşlerdir.⁸⁸

Kazvin'de ise Perihan Hanım tüm devlet işlerini eline almış, devletin kürsüsüne çıkarak her aşiretten seçtiği bir ak sakallı ile devletin yönetimini kontrol altına almıştır. Perihan Hanım'a sadık olan bu Emirler, halkı kontrol etmiş ve Perihan Hanım'ın sözünden dışarı çıkmamışlardır. Ayrıca, Perihan Hanım'ın kararı ile Muhammed Hüdabende'nin Kazvin'e yaklaştığı sırada bütün emirlerin Perihan Hanım'ın hevdeçinin⁸⁹ etrafında toplanması ve Şah'ın bu şekilde karşılanması kararı alınmıştır. Şiraz'dan eşiyile birlikte yola çıkan Muhammed Hüdabende, Kazvin'e bir fersah uzaklıkta Pire Sufiyan isimli yere kadar gelmiş; Perihan

⁸⁸ Benzer bilgiler için (Natanzi, 1373, 70-73) nolu sayfalara bakınız.

⁸⁹ Binek hayvanların, özellikle develerin sırtına koyulan ve oturmak için istifade edilen sepet.

Hanım bu sırada altın kubbeli hevdeçinin üzerinde omuzlarda taşınarak harem korucusu ve şahsi korumalarıyla birlikte Şehzadeyi karşılamaya gelmiştir. Daha sonra birlikte hareme geçen kardeşler, Muhammed Hüdabende'ye gereken karşılama töreni yapıldıktan sonra; Şah Tahmasb'ın ölümünden, şehzadelerin öldürülmesinden ve Şah II. İsmail'in yaptığı kötü faaliyetlerden bahsederek üzüntülerini paylaşmışlardır. Perihan Hanım ile Mehd-i Ulyâ'nın karşılaştığı sırada ise, İskender Bey (1945, s. 394), Harem Ağaları'ndan aldığı haberi şu şekilde aktarmıştır: "Mehd-i Ulyâ, Nevvab Şehzade Hanım'ın elini öpmek istemiş; O ise gayet kibirli olmasından, kendini beğenmesinden ve ahmakça düşündüğünden, Mehd-i Ulyâ'ya lüzumlu şekilde hürmet göstermemiş."

Perihan Hanım, karşılaşmadan kısa süre sonra, Şah'ın karşılama merasimine katılmak amacıyla sarayın yolunu tuttuğunda Şah Muhammed Hüdabende, Perihan Hanım'ın çocukluğunda lalalığını yapmış olan Halil Han Avşar'a, Perihan Hanım'ı alıkoymasını ve evine götürmesini emretmiştir. Merasimin sonunda Şah Muhammed Hüdabende ve oğlu Şehzade Hamza atlarına bindiklerinde, koruçular Şah'ın emri gereğince Perihan Hanım'ın hevdeçini de omuzlamış; Mehd-i Ulyâ ve haremın diğer kadınları da onları takip etmiştir. Şah'ı karşılamaya gelen halkın çok kalabalık olması sebebiyle yollar kapanmış; Perihan Hanım'ın hevdeci ve diğer hanımlar farklı bir yoldan saraya sokulmaya çalışılmıştır. Perihan Hanım'ın hevdeçi evine yaklaştığında Halil Han ve adamları yetişerek hevdeçi zorlamış ve Perihan Hanım'ı alıkoymaya çalışmışlardır. Perihan Hanım'ın özel korumaları Halil Han ve adamlarına direnmiş, fakat daha sonra Şah'ın emrinin anlatılması ve Perihan Hanım'ın olayın aslını anlaması üzerine daha fazla direniş gösterilmemiş; Perihan Hanım Halil Han Avşarla gitmeyi kabul etmiştir. Bu sırada şehrin dışında olan Şemhal Sultan ise Hüdabende'nin Emir Arslan'a verdiği emirle, uğurlama bahanesiyle ziyaret edilmiş; kalabalık bir asker grubunun saldırısına uğrayarak öldürülmüştür. Aynı gece Halil Han'ın adamlarından bir grup, Şah'ın emri gereğince Perihan Hanım'ı boğarak öldürmüşlerdir. Perihan Hanım'ın tüm serveti Halil Han Avşar'a verilmiştir. Öldürüldüğü zaman otuz yaşında olan

Perihan Hanım'ın serveti ise on bin Tümandir⁹⁰ (İskender Bey, 1945, s. 395); (Rumlu, 1356, s. 664-65).

2.2.2. Mehd-i Ulyânın Kızılbaşlarla Mücadelesi

Mehd-i Ulyâ, Mazenderan eyaletinin önde gelen ailelerinden olan Mar'aşîlerin lideri Mir Abdullah Han'ın kızıdır. I. Şah Tahmasb döneminde (1524-1576), Mazenderan'ın yönetimi tamamen Mir Abdullah'a verilmiş ve bu sebeple Mir Abdullah, kardeşi Mir Sultan Murad ile eyaletin yönetimi üzerine husumet yaşamıştır. Mir Abdullah'ın bir süre sonra eyaletin yönetiminde bağımsız hareketlerde bulunması ve vergi ödemeyi geciktirmesi sebebiyle Şah Tahmasb, Mir Abdullah'ın kardeşi Murad'a olan alakasını artırmış ve onun yükselmesi için yolunu açmıştır. Daha sonra, Şah'ın Mazenderan'ı iki kardeş arasında bölüştürmesi üzerine, iyi geçineceklerini bildiren kardeşlerden bu durumu kabullenemeyen Mir Abdullah, kısa süre sonra Şah'ın kararlarına karşı çıkmaya ve kardeşinin aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Ortaya çıkan anlaşmazlıktan Şah Tahmasb'in haberinin olmasına rağmen husumetin daha fazla ilerlememesi için her iki tarafı uyaran fermanlar, Mazenderan'a gönderilmiştir. Bir süre sonra, içinde bulunduğu durumu kabullenemeyen Mir Abdullah'ın, Şah Tahmasb'in kararlarına saygı göstermemeye başlaması ve husumeti arttırması üzerine Mir Murad Han, kardeşi Mir Abdullah'ın üzerine saldırmış ve onu esir aldıktan sonra tüm Mazenderan halkının önünde oka tutarak öldürmüştür. Bu olaydan kısa süre sonra, tüm Mazenderan hakimiyetini ele geçiren Mir Murad Han'ın da ölmesiyle, Mir Abdullah'ın ailesinden geri kalanlarla Şah ilgilenmiş ve Abdullah Han'ın kızı olan Mehd-i Ulyâ, Şah'ın kararıyla en büyük oğlu Şehzade Muhammed Hüdabende ile nikâhlandırılmıştır. Bu evlilikten Abbas Mirza ve Hamza Mirza dünyaya gelmiştir (İskender Bey, 1945, s. 426).

⁹⁰ İranlı seyyah Oruç Bey (2014, s. 110), Perihan Hanım'ın ölümünü şu şekilde anlatmaktadır: “Onun kana bulanmış başını-kirpikleri ve uzun saçları birbirine karışmış hâlde- bir mızrağa geçirip herkesin seyretmesi için Kazvin kapısının üzerine astılar.” Bu şekilde bir olaya, Safevî kaynaklarında rastlanmadığını ayrıca belirtmek gerekir.

Kumî (1359, s. II.662) göre, Perihan Hanım'ın öldürülmesi ve Muhammed Hüdabende'nin tahta geçmesi ile birlikte devletin kontrolünü eline alan Mehd-i Ulyâ, tüm devlet işleriyle ilgilenmiş ve hiçbir mühim iş ona sunulmaksızın ve onun kararı alınmaksızın yapılmamıştır. Bu durum ise o ana kadar büyük nüfuz sahibi olan Kızılbaş emirlerini ziyadesiyle rahatsız etmiş ve iki tarafın Muhammed Hüdabende'nin Şahlığı süresince devam eden çatışmalarının sebebi olmuştur.

Mehd-i Ulyâ, ilk iş olarak II. Şah İsmail döneminde (1576-1577) yanlarına gönderilen ve Muhammed Hüdabende'nin faaliyetlerini kontrol altında tutan Dulkadirli Gazi Bey'i, Hüdabende'nin onu sonradan affetmiş olmasına rağmen cezalandırmış ve tüm yetkilerini elinden alarak İstahr Kalesi'ne esir olarak göndermiştir (İskender Bey, 1945, s. 387). Daha sonra ise, akrabası olan ve Şah Tahmasb döneminde (1524-1576) Gilan yöneticiliğinden alınarak İstahr Kalesi'ne gönderilen Han Ahmed'in hapisten çıkmasını ve eski görevinin başına geçmesini sağlamıştır.⁹¹ Şah Tahmasb'ın Huri Han isimli Gürcü eşinden doğan Meryem Sultan Beğim'i Ahmed Han ile nikâhlandırmıştır (Nevâi, 1368, s. 13).

Devletin kontrolünü eline alan, hatta Şah Tahmasb'ın isyan etme suçuyla esir ettirdiği akrabasını bile serbest bırakabilecek güce ulaşan Mehd-i Ulyâ, babasına yapılanları unutmamış ve intikamını ise amcasının ölümünden sonra Mazenderan yöneticisi olan amcasının oğlu Mirza Han'dan alma gayretinde olmuştur. Şemseddin Div'in⁹² yardımlarıyla Mazenderan'ın tamamını ele geçiren Mirza Han'ın, Mehd-i Ulyâ'nın Melike olmasından sonra başkente gelmemesi ve babasının yaptıklarından dolayı ondan özür dilememesi ise, Mehd-i Ulyâ'nın Mirza Han'a olan kızgınlığını arttırmıştır. Bu sırada Mirza Han, Şemseddin Div'in

⁹¹ Kumî (1359, s. 663)göre, Mehd-i Ulyâ'nın akrabasına verdiği bu görevlendirme, Kızılbaş emirlerinde tüm görevlerin Mehd-i Ulyâ'nın Mazenderanlı akrabalarına verileceğine dair bir korku yaratmıştır.

⁹² Kumî (1359, s. II-692) göre, Mehd-i Ulyâ, tek günahı Melikenin ailesine düşmanlık olan Şemseddin Div'in yakalanması emrini verdikten sonra, ona kadın gömleği ve eşarp giydirtmiş; sakallarını traş ettirmiş; yüzüne allık ve kadınların kullandığı pudradan sürdürtmüş; dilinden çuvaldızı geçirdikten sonra deveye bindirilen Şemseddin Div, bu şekilde gezdirildikten sonra öldürülmüştür.

tahrik etmesiyle Mehd-i Ulyâ'nın huzuruna gitmemeye diretmiş ve Melikeye karşı çıkmaya başlamıştır. Mehd-i Ulyâ'nın geçmişten var olan intikam isteğine Mirza Han'ın itirazları da eklenince, Melike sinirlenerek tüm Mazenderan'ın yönetimini akrabası Ali Han'a vermiştir. Bunu kabullenemeyen Mirza Han ise teslim olmamış ve Mazenderan'ın en korunaklı kalelerinden olan Firuz Cah kalesine sığınmıştır. Bu kalede Mirza Han tarafından yapılan direniş, kalenin ele geçmesini geciktirmiş ve sabırsızlanan Mehd-i Ulyâ, devlet erkânından Pire Mehmed Han ve Şamlu korkmaz Han gibi emirleri vazifelendirerek kaleyi bir an önce ele geçirmek istemiştir. Kalenin yine ele geçmemesi üzerine Melike, devletin en üst düzey yöneticilerinden Mühürdar Şahruh Han'ı bu göreve memur etmiş fakat Şahruh Han, bu görevi kendisine yakıştırmayarak böyle küçük bir işle Pire Mehmed Han'ın ilgilenebileceğini söylemiştir. Duruma sinirlenen Melike, olanlardan Şah Muhammed Hüdabende'ye bahsetmiş ve Şahruh Han'ın kaleye gitmesi için ısrarda bulunmuştur. Daha sonra, Firuz Cah kalesine giden Şahruh Han, burada Pire Mehmed Han ve Korkmaz Han ile karşılaşmış ve kalenin ele geçirilemeyeceğini anlayan Şahruh Han Mirza Han ile konuşmayı ve işi sulh ile çözmeyi düşünmüştür. Şahruh Han, Mirza Han'a teslim olup kendileriyle gelmesi durumunda Şah ile Melikenin onu affedeceğini, hatta rütbeler vereceğini ve böyle olmaması durumunda ise kaleyi ele geçirmek için görevlendirilmiş kişilerin Mirza Hanı savunacağına, onu destekleyeceğine dair söz vermiştir. Bu şekilde teslim olan Mirza Han, Şahruh Han kontrolünde başkente götürülmüş, fakat kalenin anlaşmayla ele geçirildiğini öğrenen Mehd-i Ulyâ, Miza Han'ın esir alınmaması ve kalenin savaşla ele geçirilmemesi sebebiyle sinirlenmiş ve Mirza Han'ı zorla görevlilerin elinden aldırarak öldürtmüştür. Bunun üzerine, kendi kararlarının hiçe sayılmasına içerleyen Şahruh Han, Pire Mehmed Han ve Korkmaz Han'ın itibar ve nüfuzlarının Mehd-i Ulyâ tarafından yok edileceğine dair korkuları daha da artmıştır (İskender Bey, 1945, s. 426-27-28).

Kızılbaşlar ile Mehd-i Ulyâ'nın arasını açan bir diğer olay ise Abbas Mirza'nın Herat'taki durumudur. İskender Bey (1945, s. 440) göre, Şah Tahmasb; Şehzade Muhammed, eşi ve bir buçuk yaşında olan Abbas Mirza'nın,

Horasan'ın Herat Şehrinden Fars eyaletine gitmelerini ve o sıralar sekiz yaşlarında olan Hamza Mirza'nın ise eyaletin yöneticisi olarak Horasan'ın başkenti Herat'ta birkaç komutanın kontrolünde kalmasını istemiştir. Mehd-i Ulyâ, Hamza'nın yaşının büyük olması ve aile hasreti çekeceği düşüncesiyle Şah Tahmasb'dan Hamza Mirza'nın kendileriyle gelmesi ve Abbas Mirza'nın ise Herat'ta kalmasını istemiştir ve bu isteği kabul edilmiştir. Fakat, Muhammed Hüdabende'nin devletin başına geçmesi ve ardından yaşanan olaylar sebebiyle Mehd-i Ulyâ, Kızılbaşlara güvenmemiş ve oğlunu Hüdabende'nin yönetimine karşı kışkırtacakları düşüncesiyle, Abbas Mirza'nın Kazvin'e getirilmesini istemiştir. Şamlu ve Ustaclu aşiretlerinin liderleri, merkezde bulunan Tekelü ve Türkmen aşiretlerine karşı ellerinde bir güç bulundurmak için bu duruma muhalefet göstermiş ve Abbas Mirza'nın devlet için önemli olan eyalette kalması gerekliliği bahanesini sunmuşlardır. Tekelü ve Türkmen aşiretleri, Abbas Mirza'nın bir an önce başkente getirilmesi konusunda ne kadar ısrarda bulunmuşlarsa da Herat'ta bulunan Ali Kuli Han ve Mürşid Kuli Han Ustaclu, şehzadenin Kazvin'e gönderilmesini sürekli ertelemişlerdir. Bu sırada, Tekelü ve Türkmen aşiretleri ise Ali Kuli Han Şamlu'nun devlete ihanet ettiği gerekçesiyle haremde bulunan annesini boğdurtmuş ve yakaladıkları babasını ve diğer bir grup Şamlu ve Ustaclu'yu öldürmüşlerdir.

Kızılbaşların Mehd-i Ulyâ saraydayken güçlerinin ellerinden alınacağını anladıkları son olay ise Kâşan halkının Şah Muhammed Hüdabende'nin huzuruna gelerek bölgenin yöneticisi Türkmen Mehmed Han'ı şikâyet etmeleri ve divan emirleri tarafından yapılan incelemeler sonucu Mehmed Han'ın zulmü ve hırsızlığının açığa çıkmasıyla görevden alınmasıdır. İskender Bey (1945, s. 441-42-43) ve Kumî (1359, s. II-695-97) göre, Emirlerin büyüklerinden ve devlet erkânından olan Mehmet Han, makamını ve saygınlığını düşüren bu olaya oldukça içerlemiş, aracılar göndermiş fakat Mehd-i Ulyâ bu duruma müsamaha gösterilmesi durumunda devletin iktidarının azalacağı ve noksan görüleceği gerekçesiyle aracıları her seferinde geri çevirmiştir. Mehd-i Ulyâ'nın tepkisine karşı Mehmed Han, Mehd-i Ulyâ 'ya karşı olan diğer emirleri etrafına toplamış ve Kızılbaşları Melikeye karşı doldurmaya, çeşitli fesat kapılarını açmaya

başlamıştır. Devlet erkânının güçlülerinden ve saygı görenlerinden Avşar Kuli Bey'i de yanlarına alan grup, Mehd-i Ulyâ'nın varlığının onların sonu olacağı konusunda fikir birliğine varmış; Melikenin ortadan kaldırılması için yollar aramaya başlamışlardır. Gizli bir şekilde aşiretlerin liderleri olan Emirler ile toplantılar düzenlemişler ve onları hoş vaatlerle kandırmışlardır. Bu grubun, diğerlerini ikna etmede kullandığı bir propaganda ise, Mehd-i Ulyâ'nın sarayda kalması durumunda Mazenderanlıların tüm yetkileri ellerine alacakları ve harem bütünü hazinelerinin bahsedilen eyalete nakledildiğidir.

Bu şekilde ortalığı karıştırmaya devam eden emirler, daha sonra her aşiretin aksakallılarından birer kişi seçmiş; bu kişilerin sarayın Çehel Sütun eyvanının önünde toplanmasını sağlamıştır. Mehd-i Ulyâ'ya haber göndererek Şah'ın emirlere muamelesinin ve Mazenderanlılara gösterilen ilginin Kızılbaşlar tarafından kabul edilmeyeceğini; onların devlet işlerine müdahalelerine Kızılbaş aksakallılarının razı olmadığını belirtmişlerdir. Bu durum, Şah Muhammed Hüdabende'yi endişelendirmiş Mehd-i Ulyâ ise, emirlere ağır sözler söylemiş ve onları daha fazla sinirlendirmiştir. Sinirli bir şekilde sarayı terk eden emirler başka bir gün Kazvin'in Saadet Abad bahçesinde toplanmışlar ve Mehd-i Ulyâ'nın öldürülmesine karar vermişlerdir.

İskender Bey (1945, s. 447) göre, Olayların kötü bir noktaya gideceğini anlayan Şah Muhammed Hüdabende, Kızılbaş emirlerine yumuşak bir üslupla Melikenin devlet işlerine müdahalesinin farkında olduğunu; onun müdahalesini kısıtlamak için çareler arayacağını; Şah Tahmasb'ın annesini Kum'a gönderdiği gibi Melikeyi oğlunun yanına Şiraz'a gönderebileceğini; eğer bu durum da kabul edilmezse onu Mazenderan'a, babasının topraklarına gönderebileceğini belirtmiştir. Bunun da kabul edilmemesi durumunda, kendisinin Şahlık tahtından ineceğini ve Şiraz'a döneceğini belirten Şah, masum bir seyyid kızının öldürülmesine ise hiçbir şekilde müsaade etmeyeceğini belirtmiştir. Fakat sonuç olarak Kızılbaşlar, Şah'ın tekliflerine razı olmamış; kendi aralarında birkaç kişiyi Mehd-i Ulyâ'yı öldürtmek için görevlendirmişlerdir. Sadrettin Han Elkesenoğlu, Zulkadirli Hasan Ali Bey, Şah'ın annesi Zeynep Begüm'ün akrabası olan Musullu İmam Kuli Mirza gibi kişilerden oluşan grup, saraya gelmiş, hareme

girmiş ve Mehd-i Ulyâ'yı boğarak öldürmüşlerdir. Bununla yetinmeyen Kızılbaşlar, Melikenin annesini, o sırada saraya yerleşmiş olan akrabalarını ve şehirde rastladıkları Mazenderanlıları da aynı şekilde öldürmüşlerdir.

Sonuç olarak, Safevîlerin dikkat çeken iki kadını olan Perihan Hanım ve Mehd-i Ulyâ'nın siyasi faaliyetlerinin aynı zamana denk gelmesi, iki güçlü kadını karşı karşıya getirmiş ve Perihan Hanım'ın rakibi tarafından öldürtülmesine sebep olmuştur. Mehd-i Ulyâ ise kadının siyasi faaliyetlerde bulunmasının zor olduğu bir dönemde yaptıklarıyla neredeyse bir Şah kadar devletin yönetimine katılmış, fakat ailesine yaşatılan acıları Kazvin'e getirmesi, bunların intikamı için yaptıkları, dönemin güç merkezi olan Kızılbaşlar tarafından kabul edilmemiş ve bu güçlü kadının sonu olmuştur.

Ayrıca, iki güçlü kadının faaliyetlerinin incelenmesinde sadece dönemin siyasi olaylarına odaklanılmaması gerektiğini belirtmek gerekir. Örneğin, Şah Muhammed Hüdabende'nin tahta çıktığında Mehd-i Ulyâ'ya verdiği tımar arazileri daha önce Kızılbaşlara aitti ve Mehd-i Ulyâ'nın ölümünden sonra yine aynı grubun eline geçmiştir. Sadece bu durum bile, Mehd-i Ulyâ'nın öldürülmesinin farklı sebepleri konusunda kafada soru işaretleri bırakırken her iki güçlü kadının ölümü üzerinde farklı boyutların da düşünülmesi gerektiğini göstermiştir.

SONUÇ

Safevî Devleti'nin kuruluşuyla birlikte kadının içine girdiği yeni yaşam tarzında, 16. yüzyıl öncesi yaşam tarzına göre önemli değişiklikler olmuş ve kadınların giyim ve süslenme tarzı, bu değişikliklerden etkilenmiştir. Bu dönemde İranlı kadınlar, Safevî Devleti'nin uygun gördüğü, İslâm dinine uygun yaşam şekli ve yerleşik İran kültürünün de etkisiyle özgün bir giyim ve süslenme tarzıyla sahneye çıkmış; bunun yanında geleneksel giyim tarzı özelliklerini de korumuştur.

İranlı kadınların ekonomik faaliyetleri, onların sosyal hayata katılımı ve siyasi olaylarda önemli birer katılımcı ve karar alıcı konumuna gelmelerini etkileyen dikkat çekici bir faktör olmuştur. İranlı kadınların ekonomik faaliyetleri sadece ev işleriyle sınırlı kalmamış kadınlar, farklı mesleki alanlarda faaliyet göstermenin yanında sarayın kendilerinden gelir beklediği vergi mükellefi kişiler olarak göze çarpmışlardır.

Safevîler döneminde kadına şiddet ve aşağılama sadece sıradan kadınlarla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca, bu dönemde edebiyat ve tarih yazımında kadınların isimleri ve faaliyetleri çoğu zaman görmezden gelinmiştir.

Safevîler döneminde kadınların erkeklerle eşit katılım hakkına sahip olduğu nadir konulardan biri, Müslüman İranlı kadınların inançsal faaliyetlerindeki özgürlükleri olmuştur. Farklı inanç gruplarından kadınlar ise kontrolü altında oldukları kişilerin kararlarına göre bezen Müslüman olmaya zorlanırken bazı durumlarda ise onların müsaadesiyle ya da haberi olmadan inançlarını korumuş ve ibadetlerini devam ettirmişlerdir.

İran toplumunda cenaze merasimleri, diğer Müslüman topluluklarla karşılaştırıldığında dikkat çekici farklılıklara sahiptir. Cenaze merasimlerine kadınlar da erkekler gibi katılmış; hayır ve anma faaliyetlerinde aktif bir şekilde yer almışlardır.

Çoğunluğu Müslüman olan İran toplumunda evlenme akdi İslâm dini kurallarına göre şekillenmiş; evlenmenin temelindeki niyet ve gereklilik konuları yine İslâm tarihine ve kurallarına dayanarak yorumlanmıştır.

İran toplumunda boşanma durumu şaşırtıcı şekilde kolay olmuştur. Çiftlerin birbiriyle anlaşamamaları durumunda, toplumda en ağırbaşlı ve edepli olarak tanımlanabilecek kişiler bile kolayca boşanabilmişlerdir.

İranlı kadınlar, savaşlarda bazen arka planda bazense savaşın tam ortasında eşleri ve akrabaları olan askerlerin kader ortakları ve en büyük yardımcıları olmuşlardır. Safevîler dönemi kaynaklarında, İranlı kadınların savaşçı özellikleri ve savaşlara aktif katılımlarını gördüğümüz birçok örnek mevcuttur.

Safevîler döneminde özellikle saray kadınları, Erdebil Tekkesi'ne yapılan bağışlar ve kurulan hayır ve aile vakıflarıyla sadece Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli bir etkiye sahip olan bu tekkenin devamlılığını sağlamakla kalmamış aynı zamanda miras ve çeyiz yoluyla elde edilen servetlerini, müsadereye karşı korumuşlardır. Ayrıca kadınlar, İran'ın çeşitli bölgelerine yayılan dini mimarilerin inşa ettirilmesiyle toplumdaki güçlerini arttırmışlardır. Kamu yararına yapılan; köprü kervansaray, han, hamam gibi birçok eserin kadınlar tarafından inşa ettirilmesi, İranlı kadınların ekonomik gücünün göstergesi olmuştur. Bu şekilde kadınlar, dört duvar arasındaki tutsak hallerinden kurtularak ekonomik ve dini faaliyetlerde erkeklerle yarışır konuma gelmişlerdir. Safevîler döneminde kadın ile ilgili ileride yapılacak olan çalışmalarda, Erdebil Tekkesi mülk kayıtlarının yanında kadınlar tarafından kurulan hayır ve aile vakıflarının ayrıntılı şekilde incelenmesi ve kadınların geniş bir sahaya yayılan ekonomik faaliyetlerinin araştırılması önemlidir.

Safevî kronikleri ve seyahatnamelerde, okur yazar olmayan kadınlarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamamakla birlikte, biz bu kaynakların yardımıyla saray kadınlarının en az temel okuma yazma seviyesinde eğitim aldıkları bilgisine sahibiz. Bunun yanında, özellikle saray kadınlarından bazıları, ilgi alanlarına ve kabiliyetlerine göre eğitim seviyelerini temel seviyenin ötesine taşımış ve

ellerindeki imkânlarla devrin önde gelen âlimlerinden ders almışlardır. Bu dönemde kadınlar; İslâmi ilimler, sanat ve edebiyatta dikkat çekici çalışmalarda bulunmuşlardır. Kadınların eğitimlerinin kapsamı bu alanlarla sınırlı kalmamış, şehirli yaşam tarzında kadınlar, geleneksel yaşam tarzının birçok özelliğini kaybetmeler de binicilik, atıcılık, avcılık konusunda eğitim almışlardır.

KAYNAKÇA

- Anonim. (1350). *Tarih-i Âlem Ârâ-yı Safevî*. (Y. Şükrü, Dü.) Tahran: İntişârât-i Bunyad-i Ferheng-i İran.
- Asaf, M. H. (1973). *Rüstemü't Tevarih*. (M. Muşiri, Dü.) Tahran: Çaphane-i Sipih.
- Babayan, K. (1999). The "Aqa'id al-Nisa": A Glimpse at Safavid Women in Local Culture. (G. R. Hambly, Dü.) *Women in the Medieval Islamic World: Power, Patronage, and Piety*, 348-381.
- Barbaro, J. (2009). *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*. (E. Afyoncu, Dü., & T. Gündüz, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bayat, O. B. (2014). *İşkiler: Bir Şii/Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan*. (T. Gündüz, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Beyânî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. (M. Uyar, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Careri, G. F. (1348). *Sefernâme-i Careri*. (A. Nahcivâni, Çev.) Tebriz: İdâreyi Külli Ferheng ve Hüneri Azerbaycan-i Şarkî.
- Celaledin, M. (1366). *Ruznâme-i Molla Celal*. (S. Vahidniya, Dü.) Tahran: İntişârât-ı Vahid.
- Cerceau, J.-A. d. (1391). *Alel-i Sukut-i Şah Sultan Hüseyin*. (V. Şadan, Çev.) Tahran: Kitab Serâ.
- Chardin, J. (1336). *Seyahanâme-i Şarden* (Cilt II-III-IV). (M. Abbâsi, Çev.) Tahran: Emir Kebir.
- Chardin, J. (2014). *Chardin Seyahatnamesi* (1 b.). (S. Yerasimos, Dü., & A. Meral, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Contarini, A., & Zeno, C. (2016). *Doğu'da Venedik Elçileri: Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri*. (T. Gündüz, Dü., & T. Gündüz, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Della Valle, P. (1348). *Sefername-i Pietro Della Valle*. (Ş. Şifa, Dü.) Tahran.
- Erdebili, i. B. (1373). *Safvet üs-safa*. (G. R. Tabatabayi, Dü.) Tebriz: Peyam.
- Felsefi, N. (1375). *Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel* (Cilt I-II). Tahran: İntişarât-ı İlmî.
- Figueroa, D. G. (1343). *Sefernâme-yi Don Garcia de Silva Figueroa: Sefir-i İspanya der Derbâr-i Şah Abbas-i Evvel*. (G. Semiî, Çev.) Tehran, Nashrenow.
- Floor, W. (1365). *Ber Oftadeni Safevîyan ve Ber Amedenî Mahmud Afgan*. Tahran: İntişarât-i Tus.
- Fumnî, A. (1353). *Tarih-i Gilan*. Tahran: Kitabfuruşi Furuği.
- Gaybî, M. (1385). *Heşt Hezâr Sal-i Puşaki Akvami İrânî*. Tahran: İntişarat-i Hirmend.
- Gündüz, T. (2009). Şah İsmail'in Eşi Taclı Begüm. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*(51), 223-234.
- Handmir, G.-t. (1362). *Habib Üs-Siyer Fi Ahbari Ef-Rad İl Beşer* (Cilt IV). (M. Debirsiyaki, Dü.) Tahran: Hayyam.
- Hicâzî, B. (2002). *Za'ifeh: Berresî-yi Câygâh-i Zen-i Irânî der 'Asr-i Safevî*. Tahran: Kasidesera.
- Hinz, W. (1362). *Teşkil-i Devlet-i Milli der Irân*. (K. Cihandari, Çev.) Tahran: Harezmi.
- İskender Bey, T. (1945). *Târih-i Alem Âra-yi Abbasi* (Cilt I-II-III). (A. Genceli, Çev.) İstanbul: TTK.

- Kampfer, E. (1363). *Sefernâmeyi Kampfer*. (K. Cihandari, Çev.) Tahran: İntişarati Harezmi.
- Katof, F. A. (1356). *Sefernâme-i Fedot Afanas Yevic Katof*. (M. S. Hümayünferd, Çev.) Tahran: Kitaphane-i Millî.
- Kazvini, M. M. (1329). *Abbasnâme*. (İ. Dehkan, Dü.) Arak: Kitapfuruş-i Davudî.
- Kumî, K. A. (1359). *Hülasatü't-Tevârih*. (İ. İşrâki, Dü.) Tahran: Dânişgâh-i Tahran.
- Lockhart, L. (1368). *İnkıraz-ı Silsile-i Safeviye*. (M. K. İmad, Çev.) Tahran: İntişarât-i Morvarid.
- Matthee, R. (2000). Prostitutes, Courtesans, and Dancing Girls : Women Entertainers in Safavid Iran. (B. B. Rudi Matthee, Dü.) *Iran and Beyond, Essays in Middle Eastern History in Honor of Nikki R. Keddie*, 121-150.
- Matthee, R. (2011). From the Battlefield to the Harem: Did women's seclusion increase from early to late Safavid times? (C. P. Mitchell, Dü.) *New Perspectives on Safavid Iran: : Majmu'ah-i Safaviyyah in Honor of Roger Savory*, 97-120.
- Membre, M. (1993). *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*. Londra: School of Oriental and African Studies.
- Mirhand, M. b. (1339). *Ravzatü's-Safa* (Cilt VIII). Tahran.
- Natanzi, M. b. (1373). *Nekâvetü'l-Âsâr fî Zikri'l-Ahyâr*. (İ. İşraki, Dü.) Tahran.
- Nevâi, A. (1368). *Şah Tahmasb-i Safevî: Mecmua-i Esnâd ve Mekatibât-ı Târihî Hemrâh bâ Yâddaştâ-yı Tafsîlî* (2 b.). Tahran: İntişarât-ı Erguvan.
- Olearius, A. (1369). *Sefernâme-i Adam Olearius*. (M. Hüseyin, Çev.) Tahran: İntişarât-ı Kitap Berâye Heme.
- Parizi, M. E. (1367). *Siyaset ve İktisad-ı Asr-ı Safevi* (Cilt IV). Tahran.

- Ravendi, M. (1368). *Târîh-i İçtimâi-yi İnan* (Cilt 7). Tahran.
- Recebi, M. H. (1375). *Meşahir-i Zenani İrâni ve Parsiguy: Ez Ağaz ta Meşrute*.
Tahran : Suruş ve Muavenet-i Ferhengi Vezaret-i Erşad.
- Rumlu, H. B. (1356). *Ahsenü't Tevârih*. (A. Nevâi, Dü.) Tahran.
- Sanson. (1364). *Sefernâme-i Sanson*. (T. Tefzali, Çev.) Tahran: İntişarât-i İbn-i Sina.
- Sefernâme-i Venizîyan der İnan (Şeş Sefernâme)*. (1349). (M. Emiri, Çev.)
Tahran: Harezmi.
- Shirley, S. A. (1362). *Sefenâme-i Beraderan-i Shirley*. (A. Dehbaşî, Dü., & Avans, Çev.) Tahran: Nigâh.
- Şeriatpenâhî, S. H. (1372). *Avrupayî-ha ve Lebâse İrânîyan*. Tahran: Neşri Kums.
- Şucal, A. (1384). *Zen, Siyaset ve Haremsera Der Asr-i Safeviyye*. Umid Mehr.
- Tacbağş, A. (1372). *Tarih-i Safevîye*. Şiraz: Novide.
- Taghavi, A., & Musavi, S. M. (1392). Berresîyi Huzuri İçtimâiyi Zenân ve Seyrî Tehevvuli Puşeş der Nigarehayi Asri Safevî. *Fasılnameyi İlmi Pejuheşi Zen ve Ferheng*(18), s. 81-104.
- Taherî, E. (1354). *Tarih-i Siyasi ve İçtimai-yi İnan ez Merge Timur ta Merge Şah Abbas*. Tahran: Şirket-i Seham-i Kitabhayi Cibi.
- Tavernier, J. B. (1336). *Sefername-i Tavernier*. (H. E. Şirani, Dü.) Tahran.
- Türkmen, İ. B. (1350). *Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*. Tahran: Emirkebir.
- Zarinebaf, F. (1998, Sonbahar). Economic Activities of Safavid Women in the Shrine-City of Ardabil. *Iranian Studies*(31), s. 247-61.

Ziyâpur, C. (1347). *Puşâki Zenâni Îrân ez Kohneterîn Zemân ta Ağaz-i Şahenşâhi-yi Pehlevî*. Tahran: İntişârat-i Vezâreti Ferheng ve Hûner.

Ek 1: Mektup

Perihan Hanım'ın Kardeşi II. Şah İsmail'e Mektubu

Dileğim odur ki yüce Allah'a yakın olasın. Etrafta dolaşan bazı dedikodular duydum ve bunlar hiçbir şekilde kabul edilemez. İlk olarak, bana atılan aldatma iftirası.⁹³ Dünyanın bağışlayıcı hükümdarı; ailesi Muhammet Mustafa ve Ali Murtaza'nınki gibi olan Şah; Devlet işlerini ahiretlerini bu dünya için satan birkaç kişi lehine dayandırmamalıdır. İnsanların kulakları ve beyinleri vardır. İkinci olarak, Yapılması imkânsız olan görevlere hiçbir din ve insan müsaade etmemiştir. Dört insan seçiniz, -bir Arap, bir Acem, bir Tacik, bir Türk- gelsinler ve bir arada otursunlar, eğer sizi desteklerlerse o zaman buyurun istediğiniz hükmü verin. Bu şekilde, ne derlerse desinler ben kabul etmeye razıyım. Aksi halde, oturup bir masumun hakkında dedikodu yapmak, sizin yüce pozisyonunuza ve semavi topluluğunuza layık değildir. Şu an bunları söylememin sebebi, Şeyh Safi'nin hanedanlığı ve çocukları için olan endişemdir, aksi taktirde yanmaktan ve ölmekten korkmuyorum. Allah'a ibadet edenlerin öldürülmesi ve yakılması sadece bir saat sürer. Ne kadar mutluluk verici ve ne kadar muhteşem ki, tüm akrabalarımın konumumu kıskandığı 30 yıllık bu hanedan mevcudiyetimden sonra, masumiyetim Arap ve Acem toprakları boyunca yayıldı. Bırak, dünya hala bozulmamışken şehit etsinler beni. Önceki Şahların haremlelerinden hiçbir kadın diğer devlet liderlerine elçi gönderme ayrıcalığına sahip olmadı. Allah'a ve onun ihsan ve nimetlerine şükürler olsun ki mübarek Şah'ın (Şah Tahmasb) lütfuyla, gönderdiğim dört elçi Anadolu'ya gitti ve Şah'a gönderilen tüm elçiler benim konaklarımda kabul edildi. Emin olduğu tek yer benim yanımdı. Diğer hiçbir Prens bu ayrıcalığa sahip değildi, diğer kardeşlerim de beni dinlerlerdi ve tavsiyelerimi severek kabul ederlerdi. Sen kalede iken (Kahkaha)⁹⁴ ve yalan bir şekilde işlemediğin bir suç üzerinden suçlanıyorken ben, onların senin günahlarını bağışlamalarını sağlayacak tek kişiydim.

⁹³ Safevi Devleti'nde hanedan kadınlarına atılan bu tarzda iftiralar, Perihan Hanımla sınırlı kalmamıştır. Ömürlerinin sonuna kadar evlenmeyen veya evlendikleri halde kocalarının yanına çeşitli sebeplerden gitmeyen Zeynep Begüm ve Şehzade Sultanım gibi kadınlar, sürekli evli olmadıkları kişilerle cinsel ilişkiye girmekle suçlanmışlardır. Hatta Chardin, Zeynep Begüm'ün yeğeni I. Şah Abbas ile aşk dedikodularına inanmakla kalmamış, ikilinin toplumun tepkisinden korkarak evlenmediklerini belirtmiştir (1336, s. 1582).

⁹⁴ II. Şah İsmail'in babası tarafından Kahkaha Kalesi'ne gönderilmesi ve esaretinden bahsedilmektedir.

Ne büyük mutluluk, çünkü tüm bunlardan sonra, bu dünyadan ayrılacak ve Fatıma El Zehra'nın yanında oturuyor olacağım. Gözlerden uzak olacağım ama cennetin en tepesinde oturuyor olacağım ve bu adil bir amelin ödülüdür. Çünkü, Kur'an gerçek olandır ve müminlerin kumandanıdır. Muzafferlerin Aslanı, İnsanlığın kralı ve Allah'ın aslanı, (s.a.v) Ali bin Ebu Talib benim koruyucum ve yardımcımdır. Evet, ölümden korkan insan, günahları bu dünyaya saçılmış ve diğer dünyada aşikâr olan insandır. Tüm imamlar şehit olarak ölmek istedi. Bir diğer konu, kadınların devlet işlerine karışması sorunu. Acaba hangi akıllı insan o merhum yüce Şah'tan (Şah Tahmasb) ayrıldıktan sonra bu dünyanın işlerini isteyebilirdi. Bu işe yaramaz bir kurgu. Kadınlar hiçbir zaman yönetmek istemedi ama eğer ben isteseydim o vakit görev başındayken ağzı süt kokan Prenslere birini seçerdim ve hiçbir problem yaşamadan yönetirdim. Bunun yanında, diğer Prensesler gibi benim de bir koca isteğim olsaydı eğer, Behram Mirza'nın çocukları arasından kalan iki layık Prensten birini alırdım ve bu şekilde, kardeşimin geri dönmesi ve hayatta kalması için bu kadar dövüşmek zorunda kalmazdım. Evet, iyiliğin karşılığının kötülük olduğuna dair söz doğrudur. Kefenimi giydim, kenarına Yâ Ali yazdım ve ölmeye hazırım. Her ne yapmak istiyorsan çekinme. Bir başka konu, belki onlar bunu babamızın ya da başkasının hanedan tarihinde aktarmazlar, fakat Şahların hayatları belgelenir ve bu olay tarihe kaydedilecektir.

Sen Kendini dünyevî zevklerden uzaklaştıran, haram kazanca kapıları kapatmış ve bunun yerine iyilik kapılarını açmış ve azametinin kapısı kendisine kapanmamış Şah Tahmasb'ın, kendi saygın haremine karşı bu kadar umursamaz olabileceğini düşünebilir misin? Hayatım boyunca Hukuk ilmi kitaplarına çalıştım ve Kur'an tefsirinin büyük bir bölümünü hıfzettim. Peki neden bana bu reva görüldü?

Bununla birlikte, ben hiçbir zaman diğer Prensesler gibi babamın sarayından dışarı çıkmadım; hiçbir zaman sokaklarda gezmedim, şehrin hamamını hiç görmedim ve ava çıkmadım ama hala bu şekilde iftiralara uğruyorum. Eğer problem koruyucu bir kıskançlıktan ötürüyse, hakkında benden daha fazla endişelenmen gereken bir sürü insan var. Eğer problem benim tahtın vârisi olduğuma dair korkunsa, o zaman Şahlığı hak eden ve Prenslere arasında en iyi asker olan bir Prensi gönder; hançerini taksın ve bana senin içini rahatlatmak için saldırın. Diğerleri Şahlığı ele geçirmek için hazırken ben ölmeye hazırım. Dikkat edin, ayrıca yüce Şah'ın kadınlarını rahat bırakın, çünkü bu faaliyetlerinizin sonuçları iyi olmayacak. Eğer dünyayı ele geçirmek istiyorsan aşikâr bir vicdana sahip ol, sonra iyi şeyler yap ve merhametli ol "iri diken ne kadar derin batsa da iyi amel ve iyi niyetle tüm dünya çiçeklerle kaplanır." Gerçek şudur ki, cinayet ve

yıkımla yönetmek mümkün değildir. Eğer mümkün olsaydı, Firavun, Hâmân, Shaddâd birçok kötülük yaptılar. Önceki (Safevî) Şahların hepsi haysiyetliydi. Bu dünya eski ve sonsuz bir mekandır. En değersiz insan, sadece Firavun ve Hâmân'dan kalan bu dünyanın verasetini isteyendir. Aferin o insana ki, zevklere ve pişmanlık duyulacak eğlencelere ulaşabilme imkânına sahip olmasına rağmen, hala Allah'a ibadet ve şükran ile yönetebilsin. Bu, Hüseyin'in aslanı ki Allah onun kabrini aydınlatsın, yüce Şah Tahmasb'dan başka kim olabilir. O bütün zamanını ibadet ve iyi amel ile geçirdi. O bir karıncayı bile incitmedi, arpa ekmeği yedi ve onun bu şekilde beslendiği haremının tüm kadınları tarafından bilinir. Onun için 7 çeşit yemek hazırlanırdı, fakat o bunlarla elini bile kirletmezdi; tıpkı elini israf ve günahla kirletmediği gibi. Sana bunları gerekli olması sebebiyle söyledim. Konuşmak istediğim bir diğer konu, evlerimi viran etmek hakkında çok fazla konuşma yapılmış olmasıdır. Zira bu hiç önemli değildir. Mezarın hanesi yaşanabilir olmalıdır, fakat bu dünyanın hanesi en baştan beri yıkılmaya mahkumdur. Zinhar! Kendini evlerim sebebiyle üzme, onları yıkmak daha yerindedir. Bir ev sadece anlık zevktir. Ben öyle birinin hizmetçisiyim ki o insanların ev sahibi olmaya haklarının olduğunu söyler. Eğer benden emin değilsen o zaman beni bir âteşgede⁹⁵ gönder, çünkü öyle bir babanın ölümünden sonra ben sadece bir âteşgede'de yaşamayı hak ediyorum. Bahçeyi ise diğer sevgili ve zengin oğullarınız ve kızlarınız için saklayın.

Bu dünya Cemşid, Sezar ve Çin İmparatoru içindir

İbadet melek ve Cennet zevk içindir

Cehennem kötü ve cennet iyi içindir

Bizler Allah için ve Allah'ın özü bizim içindir

Diğer bir konu ise, kölelerimi benden almış olmalarıdır. Şah haremının geleneğine göre, yeterli köleye sahip olmayan kişinin bu kölelere layık olmadığı kabul edilir. Bu güvenilir bir düşünce değildir, onlar aynı seviyedeler. Onlar benim hakkımda ve neye sahip olup olmadığım hakkında fazla bilgiye sahip değiller. Onlar her cuma akşamı Şehzade Hüseyin'e giderken ben hiçbir zaman harem dışına çıkmadım. İşte bu şekilde onların seviyeleri belirgin hale geliyor ve bunun üstünü örtmek anlamsızdır. Allah yüce ve

⁹⁵ İslamiyet öncesinde İran'da kutsal ateşin içinde yandığı yapı ya da alana verilen isimdir.

büyüktür. Hz. Muhammed'in döneminde kâfirler güzel kıyafetler giyerlerdi ve süslenirlerdi, fakat Hz. Fatıma El Zehra, Allah'ın vekilinin ve kıyamet günündeki aracısının eşi, vücudunu tamamen kaplayacak yeterlilikte kıyafete bile sahip değildi.

Ahşaptan bir yılan yılan gözükmeye gayretinde olsa da

Nerededir düşman için zehir ve dost için omur?

Yüce ve mübarek Şah Tahmasb'ın da eşleri vardı, fakat hiçbirisi Şah'ın kız kardeşleri ya da kızları hakkında konuşma hakkını kendilerinde görmezlerdi. Ya Rab, biri kendi rütbesinden sapabilsin ve böyle bir şey olduğunda ben senin kardeşin olarak görülmeyeyim. Bu da nedir, Şah Sultan Hanım, benim için iki kölenin yeterli olduğunu söylemiş. Eğer bu endişe hakimiyet içinse, bu bir yanıltır. Ateş üretmek için bir çakmak taşı gibi hareket etmeliyim fakat ne yapabilirim, bir mıknatıs taşı gibi üretmekten acizim.

Sen temiz kal kardeşim ve kimseden korkma

Çünkü çamaşırcılar kirli çamaşırları taş ile yıkarlar

İşte, bu benim başım ve kefenim. Ölmeye hazırım. Yapabileceklerinden çekinme vesselam.⁹⁶

⁹⁶ Mektubun modern Farsça olarak düzenlenmiş hali için bkz. (Hicâzî, 2002, s. 54-55-56).

Ek 2: Resimler

Resim 1: Isfahan'da bulunan Çehel Sütun Sarayı'ndan bir duvar resmi. II. Şah Abbas'ın (solda)kuzey eyalet yöneticisi ile buluşması, İran, 17. Yüzyıl, Kaynak: (www.farsizaban.tumblr.com)

Resim 2: Çehel Sütun Sarayı'ndan bir duvar resmi. Yılın son salı gecesinde Kırmızı Çarşamba Bayramı Kutlamaları, İran, 17. Yüzyıl, Kaynak: (www.flickr.com)

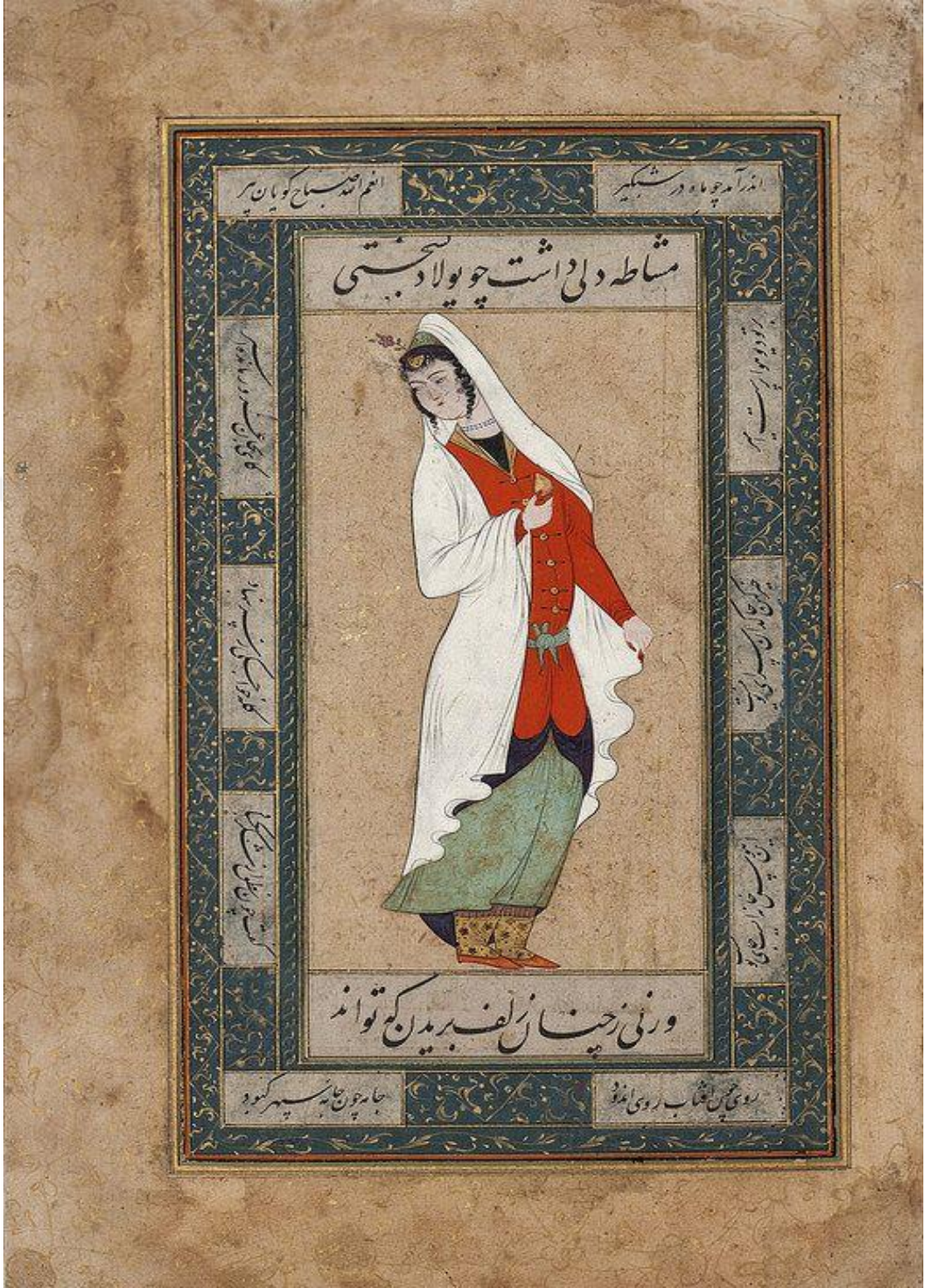
Resim 3: Çehel Sütun Sarayı'ndan bir duvar resmi. Yalnız başına şarap içen bir kadın, İran, 17. Yüzyıl, Kaynak: (www.flickr.com)

Resim 4: Tahran Çağdaş Sanatlar Müzesi tarafından 2005 yılında yapılan İran Minyatür Sergisi'nde Gülistan Sarayı'ndan bir çalışma, İran, 17. Yüzyıl, Kaynak: (www.flickr.com)

Resim 5: Safevî soyluları; bir kadın ve bir erkek portresi, İran, 17.Yüzyıl, Kaynak: (www.deviantart.net)

Resim 6: Beyaz çarşafı ile ayakta duran bir kadın, Cenevre Sanat ve Tarih Müzesi, İnan, 1600, Kaynak: (www.flickr.com)

Resim 7: Bir manzarada aşıklar, Afzal el-Hüseynî, İran, 1646/1647, Kaynak: (www.flickr.com)

Resim 8: Çehel Sütün Sarayı'ndan bir duvar resmi. Şarap servisi, İran, 17. Yüzyıl, Kaynak: (www.flickr.com)

Resim 9: Çehel Sütun Sarayı'ndan bir duvar resmi: Defçalan kadın. İsfahan, 17. Yüzyıl, Kaynak: (www.ipernity.com)

Resim 10: Çocuk emziren kadın. Fransa Ulusal Kütüphanesi, Yazma Eserler Departmanı Kaligrafi ve Resim albümü, 16. Yüzyılın ikinci yarısı, İran. Kaynak: (www.louvre.fr/en)

Resim 11:İsfahan okulu stilinde çizilmiş dans eden bir kadın, 17. Yüzyıl, İran, Kaynak: (britishmuseum.org)

Resim 12: Kadın Rakkase, Fransa Louvre Müzesi sergisi, 1630, İsfahan, Kaynak: (content.lib.washington.edu)

Resim 13: Genç kadının bilgin kişiye şarap ikramı, Brooklyn Müzesi'ne Stanley J. Love armağanı, 1650, İran, Kaynak: (brooklynmuseum.org)

Resim 14: Buhara okulu stilinde çizilmiş İranlı bir rakkase, İngiltere Fitzwilliam Müzesi, 1560, İran, Kaynak: (www.Wordpress.com)

Resim 15: İranlı bir kadın, Avrupalıların İran raporlarından, Kaynak: Benefse Hicâzî, 2002, s.358.

Resim 16: Müslüman ve Hristiyan kadınların Safeviler döneminde kıyafetleri, Kaynak: Pietro Della Valle, 1370, s.145.

Ek 3: Orijinallik Raporu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih:07/05/2018</p> <p>Tez Başlığı : SAFEVİLER DÖNEMİNDE KADIN</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 125 sayfalık kısmına ilişkin 07/05/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tümitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1'dir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- Kaynakça hariç 3- Alıntılar hariç 4- Alıntılar dâhil 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 07/05/2018   </p> <p> Adı Soyadı: Onur YILDIZ Öğrenci No: N14227750 Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı Programı: Tezli Yüksek Lisans   </p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">   _____   </p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date:07/05/2018

Thesis Title : Women in the Safavid era

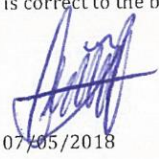
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 07/05/2018 for the total of 125 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

07/05/2018

Name Surname: Onur YILDIZ

Student No: N14227750

Department: History

Program: Graduate

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____

Ek 4: Etik Komisyon Muafiyet Formu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">04/06/2018</p> <p>Tez Başlığı: SAFEVİLER DÖNEMİNDE KADIN</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır; 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;"> 04.06.2018 </p> <p> Adı Soyadı: Onur Öğrenci No: 14227750 Anabilim Dalı: TARİH Programı: TARİH Statüsü: Yüksek Lisans </p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">   <hr/> Prof. Dr. Tufan Gündüz </p> <p> Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr </p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date:04/06/2018

Thesis Title: WOMEN IN THE SAFAVİD ERA

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

04.06.2018

Name Surname: Onur YILDIZ

Student No: 14227750

Department: HISTORY

Program: HISTORY

Status: MA

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Tufan Gündüz

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Onur YILDIZ

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dokuz Eylül Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Farsça

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi : Onuryldz89@gmail.com

Tarih : 04.06.2018